

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Педагогічний факультет

Ірина Гуменюк, Лариса Сливка

**Природнича освітня галузь
(для початкової школи)**

Тезаурус-довідник для студентів спеціальності
013 «Початкова освіта»

Івано-Франківськ, 2025

УДК 373.3.016:502/504(03)

П 77

Укладачі:

Гуменюк Ірина Михайлівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сливка Лариса Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гуменюк І., Сливка Л. Природнича освітня галузь (для початкової школи) : тезаурус-довідник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. Івано-Франківськ, 2025. 140 с.

Рекомендовано до друку вченою радою педагогічного факультету
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол засідання № 8 від 25 березня 2025 р.)

Рецензенти:

БІЛАВИЧ Галина Василівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

ЛИСЕНКО Неллі Василівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Тезаурус-довідник є компонентом методичного забезпечення навчальної дисципліни «Основи природознавства» для здобувачів освіти спеціальності 013 «Початкова освіта». У ньому подано перелік питань за змістовими модулями, передбаченими навчальною програмою, деталізовано структуру лекційних занять, визначено мету та ключові слова, які фігурують на кожній лекції, список літератури.

Видання ґрунтується на ключових положеннях Державного стандарту початкової загальної освіти України (2018) та подальших супровідних документів. Набір термінів визначений за змістом сучасних програм і підручників з природознавства для початкової школи і містить понад 1500 слів та словосполучень у галузі природничих наук, техніки, технологій та екології. До кожного терміну подано його етимологію, вичерпне тлумачення, а також перелік синонімів та антонімів.

Видання адресоване викладачам, студентам педагогічних спеціальностей ЗВО, вчителям, вихователям, батькам, усім небайдужим до розв'язання проблем, пов'язаних із формуванням природничої грамотності та екологічної свідомості молодших школярів.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	4
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	10
А	11
Б	12
В	14
Г	17
Д	24
Е	28
Є	31
Ж	32
З	33
І	41
Ї	42
Й	42
К	43
Л	53
М	57
Н	63
О	67
П	74
Р	90
С	103
Т	116
У	121
Ф	123
Х	125
Ц	128
Ч	129
Ш	132
Щ	133
Я	134
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	136

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Предметом вивчення освітнього компонента «Основи природознавства» є формування у майбутніх учителів початкових класів науково-природничих знань; розширення уявлень студентів про природне середовище як цілісну матеріальну систему, компоненти якої знаходяться у постійному розвитку і взаєзалежності.

Метою навчальної дисципліни «Основи природознавства» є формування особистості з науковим світоглядом, здатної до цивілізованої взаємодії з природою.

Здобуті знання та уявлення є підґрунтям підготовки студентів до викладання основ природознавства у початковій школі.

Силабусом навчальної дисципліни передбачено вивчення трьох змістових модулів, а саме:

- змістовий модуль 1: «Основи землезнавства»;
- змістовий модуль 2: «Біологія рослин. Біологія тварин»;
- змістовий модуль 3: «Природа материків та України».

Змістовий модуль 1. Основи землезнавства

Тема 1. Планета Земля як геосистема

Сонячна система та Всесвіт. Молочний Шлях – наша Галактика. Сонячна система, її склад та загальний план будови. Гіпотези походження планет Сонячної системи.

Загальна характеристика планети Земля. Форми та розмір Землі. Рух Землі навколо Сонця і календар. Наслідки річного руху Землі: зміна пір року, сезонні ритми в природі, теплові пояси та їх особливості. Обертання Землі навколо осі та його наслідки: зміна дня і ночі, широта зональність у розподілі тепла, полярне стиснення, відхилення рухомих тіл, виникнення припливної хвилі, різниця у часі на різних меридіанах, добові ритми в природі.

Будова Землі та її фізичні особливості. Внутрішня будова Землі. Фізичні особливості Землі. Рельєф та його формування. Хімічний склад земної кори.

Водна оболонка Землі. Поняття про гідросферу. Вода на Землі, найважливіші її властивості та характеристики. Кругообіг води у природі. Вода – розчинник; розчинні та нерозчинні речовини. Світовий океан та його частини. Моря. Річки. Озера та болота. Підземні води.

Повітряна оболонка Землі. Хімічний склад та властивості повітря. Будова атмосфери. Температура повітря. Вода в атмосфері та опади. Атмосферний тиск та рух повітря. Погода та клімат.

Тема 2. План і карта

Горизонт. Сторони горизонту. Орієнтування на місцевості за допомогою сонця, компаса і місцевих ознак.

Поняття про план місцевості і географічну карту; спільні та відмінні характеристики. Масштаб, його види, класифікація карт за масштабом. Градусна сітка. Відомості про географічний та магнітний меридіан. Азимут. Картографічні проекції. Спотворення, які виникають при переході від поверхні еліпсоїда до площини.

Умовні позначення на плані та фізико-географічних картах. Географічна сітка карти, її елементи. Географічні координати – широта та довгота, їх визначення. Способи зображення об'єктів та явищ на планах та картах.

Класифікація географічних карт: за змістом, територіальним охопленням, призначенням, способом використання. Карти і атласи для початкової школи, їх особливості.

Змістовий модуль 2. Біологія рослин. Біологія тварин

Тема 3. Біологія рослин

Нижчі форми клітинного життя. Дроб'янки. Бактерії як прокаріотичні організми. Віруси. Гриби: слизівки, справжні гриби, лишайники.

Сучасна класифікація рослинного світу

Рослини – організми; ознаки, властиві організмам.

Нижчі рослини (водорості): особливості життєдіяльності, будова. Значення водоростей у природі та житті людини.

Вищі рослини. Вищі *спорові* рослини. Мохоподібні, папоротеподібні, їх характеристика. Особливості будови та життєвого циклу мохоподібних та папоротеподібних на прикладах основних представників. Класифікація, живлення, розмноження мохоподібних та папоротеподібних. *Насінневі* рослини: голонасінні (хвойні) і покритонасінні (квіткові), їх характеристика. Відмінні особливості насінних рослин від спорових. Сучасна класифікація покритонасінних (квіткових). Характеристика класів та основних родин покритонасінних (квіткових) рослин. Значення покритонасінних (квіткових) в природі та житті людини. Пристосування квіткових рослин до різних умов життя. Вологолюбні, посухостійкі, світлолюбні, тіньовитривалі рослини.

Органи рослин та їх функції

Вегетативні органи рослин. *Корінь*, його будова і функції. Розміри та типи кореневих систем. Видозміни кореня. Особливості будови коренеплодів. *Стебло*, пагін, будова і функцій. Розміри та форма стебла, типи стебла. Класифікація бруньок. Будова вегетативної, генеративної та вегетативно-генеративної бруньок. Видозміни стебла і пагона. Вегетативне розмноження рослин стеблами і пагонами. *Листок*, його будова і функції. Морфологічна та анатомічна будова листка. Метаморфози листків. Пластичність листкової пластини до умов зовнішнього середовища.

Генеративні органи рослин. *Квітка*, суцвіття, будова і функції. Способи розмноження рослин. Визначення квітки та її функції. Будова типової простої і подвійної квіток. Андроцей, гіней. Умовні позначення частин квітки, формула квітки. Суцвіття, типи суцвіть. *Насіння, плід, будова і функції*. Проростання насіння. Визначення насіння і плода, їх функції. Запилення, типи запилення. Утворення насіння і плода. Класифікація і будова насінна та плодів. Проростання насіння. Будова молодих паростків.

Тема 4. Біологія тварин

Загальна характеристика Підцарства Одноклітинні (Найпростіші): тип Саркоджгутикові, тип Апікомплекси (Споровики), тип Інфузорії. Значення найпростіших: у природі, у житті людини.

Загальна характеристика Підцарства Багатоклітинні: Тип Кишковопорожнинні, Тип Плоскі черви, Тип Круглі черви, Тип Кільчасті черви, Тип Молюски, Тип Членистоногі, Тип Хордові.

Нижчі безхребетні тварини. Загальна характеристика Підтипу Кишковопорожнинні. Клас Гідроїдні, Клас Сцифоїдні, Клас Коралові. Значення кишковопорожнинних. Загальна характеристика Типу Плоскі черви. Клас Війчасті, Клас Сисуни, Клас Стьожкові. Загальна характеристика Типу Круглі черви (Первиннопорожнинні). Клас Багатоцетинкові, Клас Малоцетинкові, Клас П'явки. Значення Круглих червів. Профілактика гельмінтозів.

Вищі безхребетні тварини. Загальна характеристика Типу Кільчасті черви. Значення кільчастих червів. Загальна характеристика Типу Молюски. Клас Черевоногі, Клас Двостулкові, Клас Головоногі. Значення молюсків. Загальна характеристика Типу Членистоногі. Загальна характеристика класу Ракоподібних. Значення ракоподібних. Загальна характеристика підтипу Трахейнодишних: клас Багатоніжок, клас Комах. Типи розвитку комах та порівняльна характеристика рядів комах. Значення комах. Підтип хеліцерові (Павукоподібні). Загальна характеристика класу Павукоподібних. Значення павукоподібних.

Хребетні тварини. Тип Хордові: особливості будови і життєдіяльності.

Загальна характеристика класу Головохордові. Загальна характеристика надкласу Риби.

Загальна характеристика класу Земноводні. Порівняльна характеристика рядів земноводних.

Загальна характеристика класу Плазуни. Порівняльна характеристика рядів плазунів.

Особливості класу Птахи. Класифікація птахів за дальністю переміщення. Порівняльна характеристика надрядів і рядів класу Птахи. Екологічні групи птахів. Значення птахів.

Особливості класу Ссавці. Порівняльна характеристика систематичних груп ссавців. Екологічні групи ссавців.

Класифікація тварин за способом живлення: рослиноїдні, хижаки, усеїдні. Ланцюги живлення.

Змістовий модуль 3. Природа материків та України

Тема 5. Природа материків

Розселення людей на Землі. Чисельність населення Землі, її зміна.

Материки, океани і частини світу на географічних картах.

Природа океанів: Тихий океан, Атлантичний океан, Північний льодовитий океан, Індійський океан.

Євразія – найбільший материк. Рослинний і тваринний світ Євразії. Африка – найспекотніший материк Землі. Рослинний і тваринний світ Африки. Північна Америка. Рослинний і тваринний світ Північної Америки. Південна Америка. Рослинний і тваринний світ Південної Америки. Австралія – найсухіший материк. Рослинний і тваринний світ Австралії. Антарктида – найхолодніший материк. Рослинний і тваринний світ Антарктиди.

Тема 6. Природа України

Природа України. Рельєф та клімат. Корисні копалини, їх види. Водні ресурси. Водойми. Озера і болота. Чорне море. Азовське море. Ґрунти. Тваринний і рослинний світ. Природні зони України.

Населення. Культура. Господарство. Сучасний екологічний стан: традиції природокористування; головні причини і джерела розвитку екологічної кризи.

Тезаурус-довідник «Початкова природнича освітня галузь» ґрунтується на ключових засадах Державного стандарту початкової загальної освіти України (2018) та подальших супровідних документів. Набір термінів довідника визначений за змістом сучасних програм і підручників з природознавства для початкової школи і містить понад 1800 понять у галузі природничих наук, техніки, технологій та екології. До кожного терміна подано його етимологію, вичерпне тлумачення, а також перелік синонімів та антонімів. У процесі роботи над тезаурусом-довідником використано такі джерела:

- Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Перун, 2005. 1728 с.

- Етимологічний словник української мови. В семи томах / Голов. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982–2012. 632 с.

- Словник іншомовних слів / Укладачі С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.

- Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 5-те вид., опрацьоване і доповн. Львів : БаК, 2014. 523 с.

Тезаурус-довідник покликаний сприяти розбудові нової української початкової школи на основі досвіду розвинених країн світу. У країнах із найвищим рівнем освіти, наукових досягнень і життя початкова школа не користується підручниками з природничої освітньої галузі. Наприклад, у Великій Британії для вчителів з природознавства існує лише методичний посібник «Природознавство для вчителів початкової школи» (Gillespie, H. and

Gillespie, R. *Science for Primary School Teachers*. Berkshire: Open University Press, 2007), який рекомендує для підготовки та проведення уроків користуватися різними довідниками та словниками на зразок Оксфордського тлумачного словника із природознавства (Dictionary of Science. 6th edition. Eds. J. Daintith, E. Martin. Oxford: Oxford University Press, 2010), популярної антології природознавства від Леонардо да Вінчі до теорії хаосу (The Faber Book of Science. Ed. J. Carey. London: Faber and Faber, 1995), написаної з метою зробити природознавство зрозумілим для широкого кола читачів, популярного журналу New Scientist у вигляді питань та відповідей (<https://www.newscientist.com/>), а також численними високоякісними навчальними вебсайтами Британської Телерадіомовної Корпорації (British Broadcasting Corporation, BBC), до прикладу: про будову та функціонування людського тіла (www.bbc.co.uk/science/humanbody/); про світ живих організмів, будову та функціонування людського тіла, фізичні явища, землю та космос (www.bbc.co.uk/schools/websites/4_11/site/science.shtml).

Пропонований тезаурус-довідник буде корисним і цікавим для всіх причетних до навчання та виховання молодших школярів, а особливо для вчителів природознавства, студентів педагогічних ЗВО та батьків.

Наголосимо, що більшість українських природничих понять походить безпосередньо від індоєвропейської прамови, оскільки територія сучасної України практично цілком входила в зону зародження цієї гіпотетичної прамови всіх сучасних мов країн Європи, Південно-Західної Азії, Австралії, Північної та Південної Америки, а також значної частини Африки. Індоєвропейська працівілізація існувала в зоні причорноморського та прикавказького степів у період 6000–2500 р. до н.е.

Наступними давніми мовами, які стали джерелами українських природничих термінів, були грецька, латинська та праслов'янська. Грецька мова виникла на території сучасної Греції в кінці 2-го тисячоліття до н.е. Латинська мова зародилася на території сучасної Італії в VII ст. до н.е. та проіснувала до XVI ст. н.е. Праслов'янська гіпотетична мова була поширена в північно-західній частині сучасної України, на півдні Білорусі, на південному сході Польщі та в Словаччині в період II ст. до н.е. – VII ст. н.е. Українська мова сформувалася на півдні Київської Русі в XI-XII ст. н.е.

Користувачів тезауруса-довідника, які поцікавляться фонетичними особливостями індоєвропейської та слов'янської прамов, скеруємо до відповідних джерел:

- Гаврилюк О. Р., Леута О. І. Старослов'янська мова. Фонетика : навч.-метод. посібник. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 96 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27118/Staroslov_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- Дрогомирецький П. П., Гуцуляк О. Б. Основи індоєвропейського мовознавства та компаративістики : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 116 с.

- Дудко І. В., Макарець Ю. С. Історична фонетика української мови : навч.-метод. посібник. К. : НПУ ім. М. П. Драгомаганова, 2013. 105 с.
- Зинякова А., Пономаренко С. Історія української мови : Загальні питання історії української мови. Історична фонетика : навчальний посібник / А. Зинякова, С. Пономаренко. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 188 с.
- Крижанівська О. І. З низин до вершин : спільнослов'янські та самобутні риси української мови. *Наукові записки. Серія «Філологічні студії»*. 2024. Вип. 1 (208). С. 221–226.
- Тимко-Дітко О., Юсип-Якимович Ю. Історична граматики української мови, 1. *Historijska gramatika ukrajinskog jezika*, 1. Zagreb : FF Press, 2017. 183 p. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/41465/1/document%20%283%29.pdf>

Сподіваємося, що тезаурус-довідник «Природнича освітня галузь (для початкової школи)» стане не лише корисним інструментом для викладачів і студентів, але й містить важливу інформацію для всіх, хто прагне глибше зрозуміти витоки та розвиток природничих термінів української мови. Його використання сприятиме вдосконаленню мовної та природничої компетентностей, стимулюватиме інтерес до вивчення історії мови та розвитку науки, а також стане вагомим внеском у становлення нової української школи, зорієнтованої на інтеграцію традиційного знання та сучасних підходів до викладання.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Умовні скорочення ремарок

анат. – анатомічне
букв. – буквально
давн. – давніше
див. – дивись
діал. – діалектне
заст. – застаріле
зменш. – зменшувальна форма
множ. – множина
перв. – первісне
перен. – переносне
род. відм. – родовий відмінок
син. – синонім

Умовні скорочення назв мов

ак. – аккадська	кит. – китайська
англ. – англійська	крим.-тат. – кримсько-татарська
араб. – арабська	лат. – латинська
арам. – арамейська	перс. – перська
болг. – болгарська	пол. – польська
гол. – голландська	праіє. – праіндоевропейська
грец. – грецька	прасл. – праслов'янська
гот. – готська	рум. – румунська
дтюрк. – давньотюркська	тур. – турецька
єгип. – єгипетська	укр. – українська
ібер. – іберійська	фін. – фінська
ісп. – іспанська	фр. – французька
іт. – італійська	чес. – чеська
каз. – казахська	якут. – якутська
кар. – караїмська	

А

АВТОМОБІЛЬ (фр. *automobile* автомобіль; грец. *Autos* – сам + лат. *Mobilis* рухомий; праіс. *Mowe* – рухатися, рухати). Самохідна машина з тепловим (переважно внутрішнього згоряння) чи електричним двигуном, якою перевозять безрейковими дорогами пасажирів, вантажі чи спеціальне устаткування. *Синоніми*: авто, автомашинна, машина.

АВТОТРАНСПОРТ (нім. *Transport* транспорт; лат. *trānsportāre* – переміщати (*trans-* пере- + *portāre* носити; возити); праіс. *portāj-* носити; возити; передавати). Автомобільний транспорт.

АВТОХОРІЯ, саморозкидання (від грец. *Авто-* – сам і грец. *хорія* – просуваюсь) – поширення плодів, насіння, спор та вегетативних частин рослинного організму за допомогою пристосувань самої рослини, без дії зовнішніх агентів.

АЙСБЕРГ (нім. *Eisberg* айсберг, *Eis* лід + *Berg* гора; праіс. *eis* лід + *gwer-* гора). Велика плаваюча брила льоду, що відкололася від материкового льодовика чи прибережного льодового бар'єра. *Синоніми*: льодова гора, кригоскеля.

АКВАТОРІЯ (лат. *aqua* – вода + *territorium* – територія; *terra* – земля). Простора ділянка водної поверхні моря, ріки, озера, затоки тощо.

АКТИМОРФНА КВІТКА (грец. *aktis* – промінь і *μορφη*) – правильна квітка, має більше двох площин симетрії (симетрія визначається по оцвітині, найчастіше – по віночку). Характерна для великої кількості родин класів дводольних і однодольних.

АКТИНОМІЦЕТИ (від грец. *aktis* – промінь та *mykēs* – гриб) – це група мікроскопічних організмів, які поєднують у собі риси організації бактерій і нижчих грибів.

АКЦІЯ (пол. *akcja* дія; лат. *actio* дія, *agere* діяти). Дія, вчинена для досягнення будь-якої політичної, економічної або іншої мети. *Синоніми*: операція (військова акція), акт, захід (акція протесту), подвиг (героїчна акція), справа. *Антоніми*: бездіяльність, пасивність, байдужість.

АКЦІЯ ПРИРОДООХОРОННА. Акція, спрямована на охорону природи.

АЛЬПІЙСЬКИЙ ПОЯС – у широкому розумінні – високогірна область вище за межу лісу і криволісся. Включає субальпійський, альпійський і нівальний (сніжний) ландшафти.

АНТАРКТИДА (гр. *anti* проти + *arktikos* – північний). Найхолодніший континент Землі навколо географічного Південного полюса.

АНТРОПОГЕННИЙ (гр. *anthrōpos* – людина + гр. *genēs* – породжуючий, народжений; праіє. *ġen-* – народжувати, робити, викликати). Який спричинюється діяльністю людини.

АРЕАЛ (лат. *area* площа, простір). Регіон поширення видів тварин, рослин, корисних копалин, мов, діалектів тощо.

АРКТИКА (гр. *arktikos* північний). Північна полярна область Землі, яка охоплює крайні частини Євразії та Північної Америки, Північний Льодовитий океан з островами, прилеглі частини Атлантичного й Тихого океанів.

АСТЕРОЇД (англ. *asteroid* – астероїд; гр. *astēr* – зірка + гр. *oid* – вигляд; праіє. *ster-* – зірка) – тверде небесне тіло діаметром від 1 до 1000 км, що рухається по орбіті в Сонячній системі. *Синонім*: планетоїд.

АСТРОНОМІЧНА ОДИНИЦЯ (а.о.) – середня відстань від Землі до Сонця, що приблизно дорівнює 150 млн км.

АСТРОНОМІЯ (лат. *astronomia* – астрономія; гр. *astronomia* – астрономія; гр. *astēr* – зірка + гр. *nómos* – закон; праіє. *ster-* – зірка). Наука про рух, будову й розвиток небесних тіл та їхніх систем. *Синоніми*: космологія, зорезнавство, світознавство.

АТЛАС (нім. *Atlas* атлас, *Atlas* ім'я міфічного короля Мавританії – математика і астронома). **1.** Укладений за певною системою і виданий у формі альбому або книжки збірник географічних, історичних та інших карт. **2.** Збірник таблиць, малюнків, креслень тощо.

АТМОСФЕРА (фр. *atmosphère* – атмосфера; гр. *atmos* – пара + гр. *sphaĕra* – куля). Повітряне середовище навколо Землі, яке обертається разом із нею; повітряна оболонка Землі. *Синоніми*: повітря, небеса.

АТОМ (гр. *atomos* неподільний). Найменша частинка хімічного елемента, яка зберігає його властивості.

Б

БАГАТОРІЧНІ РОСЛИНИ (багаторічники) – рослини, що живуть більше двох років. Багаторічні рослини можуть бути як трав'янистими, так і дерев'янистими.

БАКТЕРІЯ (нім. *Bacterie* – бактерія; лат. *bacterium* – паличка; гр. *baktĕrion* – паличка). Мікроскопічний одноклітинний організм. *Синоніми*: мікроорганізм, мікроб, бацила.

БАРОМЕТР (фр. *baromètre*; гр. *báros* – тягар + *metron* – міра; праіє. *metr-* – міра, вимірювати). Прилад для вимірювання атмосферного тиску.

БАРХАН (каз. *barhan* рухомий горб). Нанесений вітром піщаний горб у пустелі або в степу, на якому немає рослинного покриву. *Синонім*: дюна.

БАСЕЙН (лат. *Vassinum* – посудина). **1.** Штучне водоймище з водонепроникними стінами. *Синоніми*: водоймище, водойма, резервуар. **2.** Територія, яку охоплює річка з притоками. *Синонім*: акваторія. **3.** Велика ділянка залягання гірських порід, що містить поклади корисних копалин.

БАСЕЙН РІЧКОВИЙ. Частина суходолу, з якого відбувається природний стік води в річку.

БДЖОЛА (прасл. *bъčela* бджола). Медоносна комаха, що збирає квітковий нектар і переробляє його на мед.

БЕЗХРЕБЕТНІ (укр. *без-* + *хребет*; прасл. *hrъbьть* – хребет, спина; праіє. *kherb-* – твердий; сухий). Загальна назва нижчих тварин, які не мають скелета.

БЕНТОС (від грец. *benthos* – глибина) – це водорості, які живуть на дні водойм (харові, багато діатомових).

БЕРЕГ (прасл. *bergъ* – берег; праіє. *bhergh-* – гора; високий). **1.** Край землі, що межує з поверхнею річки, озера, моря тощо. *Синонім*: узбережжя. **2.** Суходіл, територія, що прилягає до річки, озера, моря тощо.

БІОЛОГІЯ (фр. *biologie* – біологія; гр. *bios* – життя + гр. *logos* – слово, вчення). **1.** Система наук про живі організми, їхню будову, життєдіяльність, їх зв'язки між собою та навколишнім середовищем, а також їхній еволюційний розвиток. **2.** Сукупність особливостей існування та розвитку живих організмів.

БІОЛОГІЧНИЙ (укр. *біологія*; фр. *biologie* – біологія; гр. *bios* – життя + гр. *logos* – слово, вчення). Прикметник до біологія.

БІОМАСА (грец. *bios* – життя + *massa* – тісто) – це загальна маса особин одного виду, груп або всього угруповання живих організмів на одиницю площі або об'єму.

БІОС (дав.-грец. *βίος* – життя) – сукупність всіх організмів (біонтів), що населяють Землю.

БІОСФЕРА (нім. *Biosphäre* – біосфера; гр. *bios* – життя + гр. *sphaëra* – куля; праіє. *sper-* – крутити; розкидати). Простір розповсюдження життя на Землі, в якому живі організми та середовище їх існування органічно пов'язані та взаємодіють між собою, утворюючи цілісну динамічну систему.

БІОХІМІЧНИЙ (укр. *біохімія*; нім. *Biochemie* – біохімія; гр. *bios* – життя + гр. *khēmia* – чорна магія; єг. *khet* – чорний). Пов'язаний з хімічними процесами в живих організмах.

БОЛОТО (прасл. *bolto* – болото; праіє. *balə-* – болото, трясовина). Надмірно зволожена ділянка земної поверхні, вкрита вологолюбними

рослинами, наприклад, мохом, з залишків яких звичайно утворюється торф.
Синоніми: багно́, багни́ще, багнови́ще, драговина́.

БОТА́НІКА (дав.-гр. *βοτανικός* – «той, що стосується трав», від *βοτάνη* «трава, пасовисько»; гр. *botanikē* – ботаніка, *botanē* – трава; лат. *Botanica* – ботаніка; нім. *Botanik* – ботаніка) – розділ біології, що вивчає рослини, гриби і водорості: їх будову, життєдіяльність, розмноження, хвороби, історію розвитку, географічне поширення, класифікацію тощо, а також структуру, розвиток і розміщення на земній кулі рослинних угруповань.

БРУ́НЬКА (прасл. *brunь* – зародок < праіє. *bherə-* – народжувати). Зачаток квітки або стебла з листям. *Синоніми:* пуп'янок, розпуканка, пупчик, зеленочок, забрость.

БУ́ЛЬБА (пол. діал. *bulba* – картопля; прасл. *bulja* – пухир; гуля; куля, грудка; праіє. *bul-* – грудка; бульба; гуля, опуклість). **1.** М'ясисте потовщення на коренях або взагалі на підземній частині рослини. **2.** Картопля.

БУ́РЯ (укр. *бурити*, непокоїти; рити; прасл. *buriti* – бушувати; сплутувати; рити; лат. *furere* – змішувати, сплутувати; бушувати; гр. *phurō* – змішую, сплутую). **1.** Негода, яка супроводжується сильним вітром, звичайно з дощем, грозою, а взимку – зі снігом. *Синоніми:* буревій, ураган, вітровій, тайфун, циклон. *Антоніми:* тиша, штиль. **2.** *перен.* Дуже сильне, бурхливе виявлення почуттів.

В

ВЕГЕТАТИВНЕ РОЗМНОЖЕННЯ – тип безстатевого розмноження, за якого з частини материнського організму утворюються ідентичні йому за своїми спадковими ознаками нові особини; відтворення цілого організму з його вегетативних частин, воно ґрунтується на здатності організмів відновлювати відсутні частини тіла – регенерації.

ВЕГЕТАЦІЙНИЙ (укр. *вегетація*; нім. *Vegetation* – вегетація; лат. *vegetatio* – пробудження, *vegetare* – оживати, рости). Стосовний до вегетації.

ВЕГЕТА́ЦІЯ (нім. *Vegetation*; лат. *vegetatio* – пробудження). Ріст і розвиток рослин.

ВЕЛИКА ВЕДМÉДИЦЯ (лат. *Ursa Major*) – сузір'я північної небесної півкулі, складається з семи яскравих зір (Великий Віз) та 80 тьмяних. На території України спостерігається протягом цілого року. До реформи українського правопису 1933 року словники подавали назву *Віз* чи *Великий віз*.

ВЕНÉРА (лат. *Venus* богиня кохання у стародавніх римлян; праіє. *wenə-* прагнути, бажати, кохати). **1.** У давньоримській міфології – богиня кохання та

жіночої вроди. *Синоніми*: богиня кохання, Афродита (у давніх греків). **2.** Друга за віддаленням від Сонця велика планета Сонячної системи. *Синонім*: ранкова зоря.

ВЕРХІВ'Я РІКИ – її верхня течія, яка досить часто утворюється внаслідок злиття декількох потоків.

ВЕСНА́ (прасл. *vesna* – весна; праіє. *vesn-* – весна). Пора року між зимою і літом, яка характеризується подовженням дня, потеплінням, появою перелітних птахів, розквітом рослин тощо.

ВЗАЄМОДІЯ (укр. *взаємний* + дія, діяти; прасл. *dějati* – діяти, чинити, робити). Узгоджена дія людей, тварин, предметів чи їх частин. *Синоніми*: взаємодіяння, співдія, співдіяння.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК (укр. *взаємний* + зв'язок; прасл. *Vęzati* – в'язати; праіє. *werǵh-* – в'язати; стискати, давити). Взаємний зв'язок між двома чи багатьма особами, явищами, предметами тощо.

ВІВЕРЖЕННЯ (укр. *вивергати*, *ви-* + *вєргати* кидати з силою, шпурляти; прасл. *vergti* – кидати, штовхати; праіє. *werǵ-* – пробивати, прорізати). Дія за значенням «вивергати».

ВІВЕРЖЕННЯ ВУЛКАНА. Діяльність вулкана, що найчастіше являє собою ряд вибухів, які супроводжуються викиданням диму, твердих вулканічних речовин і виливанням лави.

ВИД (прасл. *vidъ*; праіє. *wid-* – бачити, сприймати; знати). **1.** Окрема галузь роботи, заняття, різновид у ряді предметів, явищ і т. ін. *Синоніми*: різновид, тип. **2.** Одна з головних одиниць біологічної класифікації, таксономічна категорія. Зазвичай вид є якісно відокремленою формою живих істот, основною одиницею еволюційного процесу. У випадку організмів, що розмножуються статевим шляхом, вид зазвичай визначається як група організмів, що здатні до продукування життєздатного і плодючого потомства при схрещуванні. У організмів з безстатевим розмноженням ситуація з визначенням цього поняття ускладнюється, і вид визначають на підставі схожості фенотипових ознак та гомології геномів.

ВІДІЛЕННЯ (укр. *ви-* + ділити; прасл. *dělitī* – ділити; праіє. *del* – ділити; розділяти; відділяти). Речовини, які виділяються тваринними або рослинними організмами. *Синоніми*: видалення, виведення. *Антоніми*: поглинання, всмоктування.

ВИМИРА́ННЯ (укр. *вимирати*; прасл. *merti* – умирати; праіє. *mer-* – умирати). Стан за значенням «вимирати».

ВИМИРА́ТИ (укр. *ви-* + мерти; прасл. *merti* – умирати). Зменшуватися чисельно внаслідок несприятливих умов (про народності, населення в певному

місці, види тварин, рослин тощо). *Синоніми*: гинути, вигибати, пропадати, зникати, щезати. *Антоніми*: жити, виживати, існувати.

ВИПАРОВУВАННЯ (укр. *ви-* + парувати; прасл. *para* – пара; праіє. *pōr-* – вивітрюватися, випаровуватися). Виділення в повітря рідини, вологи тощо у вигляді пари чи газуватого стану. *Синонім*: вивітрювання.

ВІРІЙ (етимологія невідома). Теплі, південні краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи.

ВИСІДЖУВАТИ (укр. *ви-* + сидіти; прасл. *sěděti* – сидіти; праіє. *sed-* – сидіти). Виводити пташенят, сидячи на яйцях.

ВИСОЧИНА (укр. *висінь* – висота; прасл. *visěti* – висіти). **1.** Те саме, що й висота. **2.** Підвищена частина суходолу (від 200 до 600 м), що має подекуди рівну, а частіше хвилясту поверхню, розчленовану долинами, балками, ярами. *Синоніми*: висота, вишина, верховина. *Антоніми*: низина, низовина.

ВІТІК ріки (укр. *ви-* + текти; прасл. *tekti* – текти; праіє. *tekw* – текти, литися, бігти). Те місце, де ріка бере свій початок.

ВІДДІЛ (лат. *divisio*) – одна з таксономічних категорій високого рангу. Відділи об'єднують близькі класи й отже знаходяться в ієрархії таксономічних категорій нижче царства та вище класу.

ВІДКЛАДАТИ (укр. *від-* + класти; прасл. *klasti* – класти; праіє. *kla-* – класти; стелити; крити). **1.** Класти що-небудь у той або інший бік, окремо від когось або чогось. *Синоніми*: від'єднувати, відсторонювати, відсувати. *Антоніми*: прикладати, приєднувати, присувати. **2.** Залишати, зберігати що-небудь з певною метою. **3.** Переносити на пізніший строк. *Синоніми*: відстрочувати, переносити, відтягати, відсувати. **4.** Нести яйця, залишати після себе личинки для продовження покоління. *Синонім*: класти, нести.

ВІДРІЗНЯТИСЯ (укр. *від-* + різнитися; прасл. *orzьnъ* – різний; праіє. *ordh-* – розкласти щось на частини). Бути несхожим якоюсь ознакою, рисою на інших. *Синонім*: виділятися.

ВІРУСИ (від. лат. *virus* отрута) – це неклітинні біологічні системи.

ВІСЬ (прасл. *osъ* – вісь; праіє. *aĝ-* – їхати, рухати). **1.** Стрижень, на якому тримаються предмети, що обертаються. **2.** Уявна пряма лінія, що проходить через середину якого-небудь тіла чи простору.

ВІСЬ ЗЕМЛІ. Уявна вісь обертання Землі, що проходить через її географічні полюси.

ВІТЕР (прасл. *větrъ* – вітер; праіє. *wet-* – віяти, дути). Рух потоку атмосферного повітря в горизонтальному напрямі. *Синонім*: вітровій.

ВОДА (прасл. *voda* – вода; праіє. *wod-* – вода, мокрота). Прозора, безбарвна рідина, що становить найпростішу хімічну сполуку водню з киснем.

ВОДА ПРІСНА. Природна вода зі ступенем мінералізації до 1 г/л води або з вмістом солі, меншим за 1 г/л води.

ВОДОЇМА (прасл. *imati* – брати; праіє. *em-* – брати). Природне або штучне заглиблення в землі, у якому нагромаджується й затримується вода. *Синоніми:* водоймище; став, водосховище, копанка; море, озеро, океан.

ВÓДРОСТІ (укр. вóдорість; *вода* + ріст, рости; прасл. *orsti* – рости; праіє. *ers-* – рухатися). Водяні рослини, тіло яких не поділяється на стебло, листки та корінь і які не утворюють квіток і плодів.

ВОЛÓГИЙ (укр. *волога*; прасл. *volga* – волога; праіє. *wolg* – волога). Який насичений вологою. *Синоніми:* вогкий, сирий, мокрий. *Антоніми:* сухий, висушений, посушливий, безводний.

ВОСЕНІ (укр. *в-* + осінь; прасл. *osen* – осінь; праіє. *osen-* – час жнив, осінь). Тоді, коли буває осінь. *Синонім:* осінньої пори.

ВСÉСВІТ (укр. *увесь* + світ; прасл. *svěť* – світ). **1.** Сукупність усіх форм матерії та енергії як цілісна система світобудови. **2.** Земна куля з усім, що на ній є. *Синоніми:* світ, земля і небо, світобудова; космос, космічний простір.

ВУЛКÁN (лат. *Vulcānus* – бог вогню та ковальської справи у римській міфології). Конусоподібна гора з кратером на вершині, з якого час від часу вивергаються розплавлена лава, гарячі гази, уламки гірських порід тощо.

Г

ГАЗ (нім. *Gas* – газ; фр. *gaz* – газ; лат. *chaos* – хаос; гр. *chaos* – хаос, безформний стан). Стан речовини, за якого, на відміну від твердого і рідкого станів, елементарні частинки вільно рухаються, заповнюючи весь наданий їм простір.

ГАЗ ВУГЛЕКИСЛИЙ. Безбарвний газ, який є простою хімічною сполукою вуглецю та кисню, яка утворюється внаслідок повного згоряння Карбону. *Синонім:* діоксид вуглецю.

ГАЗ ПРИРОДНИЙ. Суміш газоподібних вуглеводнів, що створюється в земній корі та широко використовується як високоекономічне паливо. Основний компонент природного газу – метан (~98%).

ГАЙ (прасл. *gajь* – гай; праіє. *gwej-* – жити, існувати). Невеликий, переважно листяний, ліс. *Синонім:* лісок.

ГАЛÁКТИКА (гр. *galaktikos* – молочний; праіє. *glak-* – молоко) – це частина зоряного утворення (космічна система), що складається із зірок, пилових і газових туманностей, розсіяного газу і пилу.

ГАЛЯВИНА або **галява** – відкрита, незаросла деревами ділянка в лісі. Утворюється внаслідок нездатності ґрунту в цьому місці забезпечувати живлення та/або прикріплення дерев (постійні галявини), або ж внаслідок вирубки, падіння великого дерева з ушкодженням менших навколо, бурелому та ін. (тимчасові галявини).

ГЕОГРАФІЧНА ДОВГОТА – це двогранний кут між площиною меридіану, що проходить через дану точку та площиною нульового меридіану (на схід від нульового меридіану буде східна довгота, а на захід – західна, яка може змінюватися від 0° до 180°).

ГЕОГРАФІЧНА КАРТА – зменшене і узагальнене зображення усєї земної поверхні або окремих її частин на площині, об'єкти якого передані умовними знаками за певними математичними правилами з урахуванням кулястості Землі.

ГЕОГРАФІЧНА ПАРАЛЕЛЬ або **рівнобіжник** (від грец. *παράλληλος* – уздовж одне одного) – лінія перетину поверхні земної кулі площиною, паралельною (рівнобіжною) до площини екватора.

ГЕОГРАФІЧНА ШИРОТА вимірюється кутом в градусах від центру Землі на північ або південь між площиною екватора і напрямком на певну точку.

ГЕОГРАФІЧНИЙ (укр. географія < лат. *geographia* географія < гр. *geōgraphia* – землеопис; географія < *gē* – Земля + *graphō* – пишу, креслю). Який стосується географії.

ГЕОГРАФІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ – це умовні позначення, їх поділяють на контурні предмети (ліс, поле, городи) і немасштабні предмети (фабрики, млини, дамби).

ГЕОГРАФІЯ (лат. *geographia* – географія; грец. *geōgraphia* – землеопис; географія: *gē* – Земля + *graphō* – пишу, креслю). **1.** Ряд пов'язаних між собою наук, які вивчають поверхню землі, природні умови, населення, економічні ресурси. **2.** Розміщення, поширення чого-небудь на поверхні Землі.

ГЕОФІТИ (від грец. *γῆ* – земля і грец. *φυτόν* – рослина) – багаторічні рослини, у яких органи, що забезпечують перезимівлю або перенесення тривалої посухи, і бруньки відновлення (на кореневищах, бульбах, в цибулинах приховані в ґрунті).

ГЕРБАРІЙ (лат. *herbarium* – гербарій, *herba* – трава, рослина; праіє. *ghrē-* – рости; бути зеленим). Колекція спеціально зібраних і висушених рослин.

ГІРЛО (рум. *gîrlă* – гирло; рукав річки; річка; болг. *гърло* – горло; праіє. *gwer-* – поглинати, ковтати; *перв.* те, чим ковтають). **1.** Місце, де річка впадає в

океан, море, озеро або в іншу річку; кінець нижньої течії річки. *Синоніми*: дельта, вийся, устя, розтока, розтік. **2.** Вузька протока, що з'єднує річки, затоки, лимани між собою або з морем. **3.** Вихідний отвір у чому-небудь.

ГІДРО- (гр. *hydōr* – вода). Частина складних слів, яка означає відношення до води.

ГІДРОСФЕРА – сукупність вод світового океану, річок, озер, боліт, льодовиків та підземних вод.

ГІЛКА (прасл. *golv* – гілка, *golv* –голий пагін; голий; праіє. *gal-* – голий). Невеликий боковий відросток дерева, куща або трав'янистої рослини. *Синоніми*: пагін, галузка.

ГІПОТЕЗА (пол. *Hipoteza* – гіпотеза, лат. *Hypothesis* – гіпотеза; гр. *hypothesis* – підстава, припущення, гіпотеза; *hypotithemō* – кладу в основу). Наукове припущення, яке висувається для пояснення певних явищ дійсності та потребує підтвердження. *Синоніми*: припущення, здогад, гадка, догадка, домисел,

ГІПОТЕТИЧНИЙ (укр. *ginoteza*; пол. *Hipoteza* – гіпотеза; лат. *Hypothesis* – гіпотеза; гр. *hypothesis* – підстава, припущення, гіпотеза; *hypotithemō* – кладу в основу; припускаю). Заснований на гіпотезі. *Синоніми*: гаданий, можливий, допустимий, уявний, сумнівний.

ГІПСОМЕТРИЧНИЙ СПОСІБ – це спосіб зображення рельєфу на картах горизонталями разом з пошаровим дофарбуванням висотних ступенів між ними.

ГІРСЬКЕ ПАСМО – декілька гірських хребтів.

ГІРСЬКІЙ (укр. *гора*; прасл. *gora* – гора; праіє. *gwor* – гора). **1.** Прикметник до **гора**. *Синоніми*: горяний, гористий, горувистий, горуватий, горувий, верховинний. *Антоніми*: низинний, рівнинний. **2.** Який входить до складу земної кори або добувається із надр землі.

ГІРСЬКІЙ ХРЕБЕТ – низка гір, що тісно прилягають одна до одної.

ГЛИБИНА (укр. *глиб*; прасл. *Glybь* – глиб; *glybokъ* – глибокий; праіє. *gleubh-* – рити, видовбувати). Відстань зверху вниз від поверхні, краю чогонебудь.

ГЛІНА (прасл. *glinā* – глина, глей; праіє. *glei-* – глина). Мінеральна гірська порода, яка з водою утворює пластичну масу і широко використовується у будівництві, гончарстві, скульптурі тощо. *Синонім*: глей.

ГЛЮБУС (нім. *Globus* – глобус; лат. *globus* – куля; клубок; праіє. *gel-* – круг; куля). Це об'ємна і рухома модель Землі чи іншої планети, яка відображає в певному масштабі їхню поверхню з основними об'єктами.

ГЛЮ́ТКА (укр. *глутати* – ковтати; прасл. *gl̥tati* – глитати, поглинати, ковтати; праіє. *gel-* – пожирати, поглинати). Частина травного каналу, що з'єднує ротову порожнину зі стравоходом.

ГЛЮКО́ЗА (фр. *glucose* – глюкоза; гр. *glykys* – солодкий; приємний; праіє. *dl̥ku-* – солодкий; приємний). Солодка речовина з групи вуглеводів у вигляді безбарвних кристалів. *Синонім*: виноградний цукор.

ГНІ́ТИ (прасл. *Gniti* – гнити; праіє. *ghnei-* терти, розтирати). Руйнуватися під впливом мікроорганізмів. *Синоніми*: розкладатися, пріти, трухлявіти.

ГНІЗДІ́ТИСЯ (укр. *гніздо*; прасл. *gnězdo* – гніздо; праіє. *nisd-* гніздо < *ni-* вниз + *sed-* сідати, сидіти). Жити де-небудь (про птахів, тварин). *Синоніми*: кублитися, мостити гніздо, мати гніздо.

ГНІЗД́О (прасл. *gnězdo* – гніздо; праіє. *nisd-* – гніздо < *ni-* вниз + *sed-* сідати, сидіти). Влаштоване або пристосоване місце для кладки яєць і виведення пташенят птахами або для виведення малят тваринами та зимівлі.

Синонім: кубло.

ГНІ́Й (укр. *гнити* < прасл. *gniti* – гнити < праіє. *ghnei-* – терти, розтирати). **1.** Густа рідина жовтувато-зеленого кольору, з неприємним запахом, яка утворюється внаслідок гнійного запалення. **2.** Суміш посліду або кізяка з підстилкою (переважно соломою), що використовується як органічне добриво.

ГНО́МОН (гр. *gnōmōn* – покажчик, *gnōma* – прикмета, доказ; праіє. *gnōt-* – помітка, показник, знак). **1.** Давній астрономічний інструмент (вертикальний предмет (колона, шест, ін.), закріплений на горизонтальній поверхні), який дозволяє за найменшою довжиною його тіні (у полудень) визначити кутову висоту Сонця. Гномоном також називають частину сонячного годинника, за тінню від якого визначають час у сонячних годинниках. У ясний сонячний день вертикальний предмет відкидає тінь, довжина якої від сходу Сонця до полудня безперервно зменшується, а від полудня до заходу Сонця – збільшується. **2.** Сонячний годинник на основі гномона.

ГОДІ́НА (укр. *діал.* год, рік; прасл. *godъ* – час; свято; рік; праіє. *ghodh-* – відповідний час; [велике річне] свято; рік). **1.** Відрізок часу, що дорівнює 60 хвилинам або 3600 секундам. **2.** Тепла, суха, сонячна погода.

ГОДІ́ННИК (укр. *година* < *діал.* год – рік < прасл. *godъ* – час; свято; рік < праіє. *ghodh-* – відповідний час; [велике річне] свято; рік). Прилад для вимірювання часу протягом доби. *Синонім*: часомір.

ГОДІВНІ́ЦЯ (укр. *годувати* < прасл. *godovati* – частувати [на святковому бенкеті] < *godъ* час; свято, святковий бенкет; рік < праіє. *ghodh-* –

відповідний час; [велике річне] свято; рік). Спеціальний пристрій, куди кладуть корм для худоби, птиці тощо.

ГОЛОВА́ (прасл. *golva* – голова < праіє. *gel-* – щось кругле, кулясте). **1.** Частина тіла людини або тварини, в якій міститься головний мозок. **2.** Особа, яка керує зборами, засіданнями, організацією, установою тощо. *Синонім:* керівник. **3.** Передня частина чого-небудь, що рухається. *Синонім:* перед.

ГОЛОВНІЙ (укр. *голова*; прасл. *golva* – голова; праіє. *gel-* – щось кругле, кулясте). **1.** Прикметник до *голова*. **2.** Найважливіший. *Синоніми:* основний, суттєвий, центральний, генеральний, провідний. *Антоніми:* другорядний, неважливий, несуттєвий, такий собі.

ГОМЕОПАТІЯ – (з грец. *ὁμοιόπαθεια* – лікування подібним, від грец. *ὁμοιος* – подібний і грец. *πάθος* – терміноелемент, який вказує на спосіб лікування) – вид альтернативної медицини, що пропонує використання сильно розведених препаратів, що, ймовірно, викликають у здорових людей симптоми, схожі на хворобу пацієнта. Гомеопати протиставляють концепцію лікування за псевдонауковим принципом «подібне подібним» (лат. *similia similibus curantur*) принципам раціональної фармакотерапії. Основоположник і автор терміну – німецький лікар Самюель Ганеман (1755–1843).

ГОРА́ (прасл. *gora* – гора; праіє. *gwor-* – гора). Підвищення, що має вершину, схили, підошовну лінію та піднімається над місцевістю понад 200 м. *Синоніми:* узвишшя, горб, пік, шпиль.

ГОРЬ (прасл. *gъrbъ* – горб; праіє. *gerb-* – морщитися, вигинатися). Невелике округле підвищення на площині. *Синоніми:* гірка, бугор, пагорок. *Антоніми:* западина, яма.

ГОРИЗОНТ (пол. *horyzont*; лат. *horizōn* – горизонт, небосхил; гр. *horizōn* – той, що обмежує). **1.** Уявна лінія торкання неба і земної або водної поверхні; частина земної поверхні, яку спостерігаємо на відкритій місцевості. *Синонім:* обрій, небокрай, крайнебо, круговид. **2.** Горизонт води – рівень води в річках, озерах, морях. **3.** Порівняно незначна товща гірських порід, яка характеризується однорідністю складу порід, наявністю певних решток викопних організмів тощо.

ГОРІТИ (прасл. *gorěti* горіти < праіє. *gwher-* – гарячий, теплий). **1.** Піддаватися дії вогню. *Синоніми:* згоряти, палати, палитися, палахкотіти. **2.** Випромінювати світло. *Синоніми:* світитися, жевріти, пламеніти, полум'яніти, яріти.

ГОРО́Д (прасл. *gordъ* – обгороджене місце < праіє. *ghordho-* – обгороджене місце < *gher-* – оточувати, охоплювати). Ділянка землі при садибі, здебільшого для вирощування овочів.

ГОРТА́НЬ (прасл. *gъrtanь* – гортань < праіе. *gwer-* – поглинати, ковтати). Верхня частина дихального горла.

ГОСПОДА́РСТВО (укр. *gospódár* < *gospodь* володар, хазяїн < прасл. *gospodь* – володар, господар < праіе. *ghospot-* – володар гостей < *ghos-* – гість + *poti-* – пан, володар). **1.** Сукупність засобів виробництва та виробничих відносин того чи іншого суспільного укладу. *Синонім:* економіка. **2.** Все, що складає виробництво, служить виробництву. **3.** Галузь якого-небудь виду виробництва. **4.** Обладнання, інвентар, будівлі і т. ін. якого-небудь виробництва або виробничої одиниці. **5.** Сільськогосподарська виробнича одиниця із знаряддями і засобами виробництва, з ділянкою землі, худобою тощо. *Синоніми:* ферма, обійстя, двір. **6.** Виробнича, фінансова та інші сторони побуту. *Синонім:* власність.

ГОСПОДА́РСТВО СІЛЬСЬКЕ. Галузь виробничої діяльності, яка призначена для забезпечення населення продуктами харчування та промисловості сировиною.

ГОСПОДА́РСЬКИЙ (укр. *gospodarstvo* < *gospodar* < *gospodь*, володар, хазяїн < прасл. *gospodь* – володар, господар < праіе. *ghospot-* – володар гостей < *ghos-* – гість + *poti-* – пан, володар). **1.** Стосовний до господарства. **2.** Який добре веде своє або доручене йому господарство.

ГРАВІТА́ЦІЙНИЙ (укр. *gravitaciya* < лат. *gravitatio* – гравітація < *gravitare* – тяжіти < *gravitas* – вага < *gravis* – важкий < праіе. *gwerə-* – важкий). Стосовний до *гравітації*.

ГРАВІТА́ЦІЯ (лат. *gravitatio* – гравітація < *gravitare* – тяжіти < *gravitas* – вага < *gravis* – важкий < праіе. *gwerə-* – важкий). Властивість тіл взаємно притягатися. *Синоніми:* всесвітнє тяжіння, загальне тяжіння.

ГРАД (прасл. *gradъ* – град < праіе. *grad-* – град). Атмосферні опади у вигляді частинок льоду різного розміру, переважно округлої форми.

ГРА́ДУС (лат. *gradus* – крок, ступінь < праіе. *ghredh-* – крокувати). **1.** Одиниця виміру кутів і дуг. **2.** Одиниця виміру температури. **3.** Одиниця виміру вмісту алкоголю в напої.

ГРАНІ́Т (нім. *Granit* < іт. *granito* – граніт, зернистий < *grano* – зерно < лат. *grānum* – зерно, крупинка < праіе. *grano-* – зерно, крупинка). Кристалічна гірська порода зернистої будови, що складається з кварцу, польових шпатів і слюди.

ГРАНЬ (прасл. *granь* – грань, кут; зарубка на дереві < праіе. *ghrə-* – край, вистромлятися, гостро закінчуватися), лінія поділу, межа; ребро, сторона площини. **1.** Лінія поділу. *Синоніми:* межа, границя; ребро. **2.** Плоска поверхня предмета, що утворює ребро з іншою такою ж поверхнею під певним кутом.

ГРА́ФІК (нім. *Graphik* – графіка < лат. *graphica* – малювання, письмо, креслення < гр. *graphike* – малювання, письмо, креслення < *grapho* – пишу, креслю < праіє. *gerbh-* – вирізати, дряпати). **1.** Зображення за допомогою ліній різних моментів якогось процесу в їх залежності. **2.** План роботи з точними показниками її обсягу та часу виконання.

ГРЕ́БЛЯ (прасл. *grebja* – рів, вал < *grebti* – гребти < праіє. *ghrebh-* – гребти, скребти, копати). Гідротехнічна споруда, що перегороджує річку або інший водотік для створення водосховищ, одержання енергії тощо. *Синонім:* гать.

ГРИБІ́ (укр. *гриб* < прасл. *gribъ* – гриб). Безхлорофільні організми різних форм і розмірів, які живляться органічними речовинами. Тіло гриба не розчленоване на органи. Численні види грибів є паразитами рослин і рідше – тварин.

ГРИЗУ́НІ (укр. *гризун* < *гризти* < прасл. *grysti* – гризти < праіє. *gwrēuǵh-* – скреготіти зубами). Ряд травоядних ссавців з дуже розвиненими передніми зубами, пристосованими для гризіння.

ГРИ́М (укр. *grimіти* < прасл. *grimati* – grimіти < праіє. *ghrem-* – grimіти [звуконаслідувального походження]). Гуркіт і тріск, що супроводжують електричні розряди в атмосфері.

ГРО́ЗА́ (прасл. *groza* – жах < праіє. *ghres-* – жах, огида). Грім та блискавка з дощем або градом, що переважно супроводжується сильним вітром. *Синоніми:* громовиця, буря, злива. *Антонім:* затишшя.

ГРУ́ДЕНЬ (прасл. *grudъn-* – грудень < *gruda* – груда; кусок мерзлої землі). Дванадцятий місяць календарного року, який має 31 день. Назва місяця походить від слова груда або грудка, бо в цей період на ґрунтових дорогах або на зораних полях утворювалися тверді грудки зволоженої осінніми дощами землі.

ГУ́МА (лат. *gutta* – камедь, каучук < гр. *komti* – камедь < єг. *ketai* – камедь). Еластична речовина, що не пропускає води, повітря і виготовляється із каучуку.

ГУ́МОВИЙ (укр. *гума* < лат. *gutta* – камедь, каучук < гр. *komti* – камедь < єг. *ketai* – камедь). Виготовлений з гуми.

ГУ́МУС (лат. *humus* – перегній, земля, ґрунт; праіє. *ǵhđet-* – земля) – органічна частина ґрунту, яка утворюється в результаті розкладу рослинних і тваринних решток і продуктів життєдіяльності організмів – гуміфікації. *Синонім:* перегній.

ГУМІФІКАЦІЯ (англ. *humification*; нім. *Humifizierung f, Humifikation f*) – процес мікробіологічного перетворення тканин вищих рослин в гумусові речовини.

ГЎСЕНИЦЯ (прасл. *gōsēnica* – гусениця < *gōsēna* – гусениця; *перв.* космата, кудлата < *оsъ* – вус). Видовжена личинка метелика з кількома парами ніг і гризучим ротовим апаратом.

ГЎСІНЬ. Те саме, що гусениця.

ГРУ́НТ (пол. *grunt* – земля; дно; основа; нім. *Grund* – земля; дно; основа).

1. самостійне природно-історичне органо-мінеральне тіло, що виникло у поверхневому шарі літосфери Землі в результаті тривалого впливу біотичних, абіотичних і антропогенних факторів, має специфічні генетико-морфологічні ознаки і властивості, що створюють для росту і розвитку рослин відповідні умови. **2.** Верхній шар земної кори, придатний для життя рослин. *Синонім:* земля.

ГРУНТ ГЛИНИСТИЙ (ГЛИНЯСТИЙ). Грунт, який містить багато глини.

ГРУНТ ПІЩАНИЙ (ПІЩАНИСТИЙ). Грунт, який містить багато піску.

ГРУНТОЗНАВСТВО (англ. *soil science*; нім. *Bodenkunde, Bodenforschung, Grundkunde*) – наука про ґрунт, його склад, властивості, походження, розвиток, географічне поширення, раціональне використання. Належить до природничих наук.

Д

ДА́МБА (рос. *дамба* < гол. *dam* – дамба). Споруда у вигляді валу для зберігання води у водоймищах, захисту низин від затоплення тощо. *Синоніми:* гребля, гать, гатка, вал.

ДА́НІ (укр. *дати* < прасл. *dati* – дати < праіє. *dō-* – дати). Відомості, які характеризують когось або щось. *Синоніми:* відомості, інформація, показники, характеристика.

ДЕКОРАТИВНІ РОСЛИНИ (прикметник *декоративний* походить від фр. *décoratif*, яке, своєю чергою, утворено від лат. *decoro* – прикрашаю; декоративний – «той, що прикрашає або служить для прикраси, оздоблення; мальовничий, зовнішньо ефективний») – дерева, кущі й трав'янисті рослини, які вирощують для прикрашання міст, населених пунктів, внутрішнього озеленення приміщень з метою задоволення естетичних потреб людини. До декоративних належить численна група як культурних, так і дикорослих видів

рослин. Вони є серед представників трьох відділів: покритонасінних, голонасінних і папоротеподібних.

ДЕНЬ (прасл. *dьнь* – день < праіє. *din-* – ясний, блискучий). **1.** Частина доби від сходу до заходу сонця. *Синонім:* днина, світло. **2.** Час, який дорівнює 24 годинам. *Синоніми:* доба, дата.

ДЕРЕВИНА́ (укр. *дерево* < прасл. *dervo* – дерево < праіє. *deru-* – дерево). **1.** Тверда тканина, що знаходиться між корою і серцевиною і становить основну масу деревних або кущових рослин. **2.** Матеріал з дерева, який використовується в будівництві та для виготовлення різних виробів.

ДЕРЕВИНА ДІЛОВА. Частина стовбура дерев відповідних розмірів та якості, призначені для подальшого використання у виробництві.

ДÉРЕВО (прасл. *dervo* – дерево < праіє. *deru-* – дерево). Багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям, що утворює крону. Приклади: сосна, дуб, липа, осика, береза, горобина тощо.

ДЕРЕВО РОДИННЕ. Схематичне зображення походження та історичної послідовності поколінь певного роду людей. *Синонім:* родовід, генеалогія.

ДЕРЕВ'ЯНІСТІЙ (укр. *дерево*; прасл. *dervo* – дерево; праіє. *deru-* – дерево). Який має в основі своєї будови деревину чи схожий на неї.

ДЕРЕН – поверхневий шар ґрунту, вкритий травою і трав'янистими рослинами та переплетений живим і мертвим корінням, пагонами і кореневищами багаторічних трав, що додає йому зв'язності.

ДЖЕРЕЛЮ́ (прасл. *žerdlo* – отвір; горло < *žerti* – жерти, поглинати < праіє. *gwer-* – ковтати, глитати). **1.** Потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі. *Синонім:* криниця, живець, водограй. **2.** Те, що дає початок чому-небудь. *Синоніми:* корінь, колиска, зародок, начало.

ДЖЕРЕЛО ВІДНОВЛЮВАНЕ. Потік енергії, що постійно діє або періодично відновлюється у довкіллі, наприклад, сонячне світло і тепло, вітер, рух води тощо.

ДЖЕРЕЛО ЕНЕРГІЇ. Наявні у природі речовина чи процес, використання яких дає можливість отримати енергію, необхідну для існування та життєдіяльності людей.

ДЖМІЛЬ (прасл. *čьmelь* – джміль < праіє. *ket-* [звуконаслідування] – гудіти; дзижчати). Корисна як запильник комаха роду бджолиних із товстим волохатим тільцем.

ДЗÉРКАЛО (прасл. *zьrkati* – кидати погляд, оглядати < *zьrěti* – бачити < праіє. *ghre-* – світити, сяяти). **1.** Гладка поверхня предмета, яка відбиває світло та відображує тіла, розташовані перед нею. *Синоніми:* люстро, рефлектор. **2.** Спокійна, блискуча поверхня води. *Синонім:* плесо.

ДЗЬОБ (пол. *dziob* – дзьоб < *dziobać* – дзьобати, клювати < *zobać* – їсти, дзьобати, клювати < праіє. *ġembh-* – кусати; жалити; клювати). Орган у птахів, утворений видовженими беззубими щелепами, покритими рогівкою.

ДИМ (прасл. *dyтъ* – дим < праіє. *dhūm-* – дим < *dheu-* – вирувати, клубитися). Суміш дрібних твердих частинок (сажі, попелу тощо) і газуватих продуктів, які виділяються в повітря під час згорання чого-небудь.

ДИСТИЛЯЦІЯ (фр. *distillation* – дистиляція, перегонка < лат. *distillatio* – капання, витікання < *distillāre* – капати < *di-* – вниз + *stilla* – крапля). Процес очистки рідин від розчинених у них нелетких домішок або розділення сумішей на компоненти шляхом випаровування з наступною конденсацією утвореної пари. *Синоніми*: очищення, перегонка, розділення, ректифікація. *Антоніми*: змішування, розчинення.

ДІХАННЯ (укр. *дыхати* < прасл. *dyhati* – дихати < давн. *dus-* – дихати < праіє. *dves-* – дуги; дихати). Процес поглинання кисню і виділення вуглекислоти живими організмами. *Синонім*: газообмін.

ДІХАТИ (прасл. *dyhati* – дихати < давн. *dus-* – дихати < праіє. *dves-* – дуги; дихати). Втягувати і випускати повітря легенями; робити вдих і видих.

ДІБРОВА (прасл. *dobrova* – ліс < *dobrъ* – ліс < праіє. *dhumbr-* – багнисте місце, поросле лісом). Листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб. *Синоніми*: дубняк, дубник.

ДІЛЯНКА (укр. *ділити* < прасл. *děliti* – ділити < праіє. *dāl-* – ділити; доля). **1.** Окрема частина земельної площі, використовувана з якоюсь метою чи виокремлена за якою-небудь ознакою. *Синоніми*: клин, клопоть, шматок, плантація. **2.** Частина географічної поверхні земної кулі. *Синоніми*: зона, пояс.

ДІЯ (укр. *діяти* < прасл. *dějati* – діяти, чинити, робити < *děti* – класти; подіти < праіє. *dhē-* – класти, ставити; подіти). **1.** Здійснення чого-небудь. *Синоніми*: діяльність, активність, робота. *Антоніми*: бездіяльність, пасивність. **2.** Вплив на когось, щось. *Синоніми*: вплив, ефект, акція.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИРОДООХОРОННА. Сукупність міжнародних, державних і місцевих заходів, спрямованих на збереження якості навколишнього середовища на рівні, який забезпечує еволюційну стабільність біосфери.

ДОБА (прасл. *doba* – щось властиве, стосовне < праіє. *dhabh-* – властивий; відповідний). **1.** Період часу, протягом якого Земля робить один оберт навколо своєї осі. *Синонім*: день і ніч, 24 години. **2.** Історичний період, пов'язаний з яким-небудь характерним явищем. *Синоніми*: пора, час, епоха, ера.

ДОБОВІЙ (укр. *доба* < прасл. *doba* – щось властиве, стосовне < праіє. *dhabh-* – властивий; відповідний). Прикметник до **доба**.

ДОБРИВО (укр. *добрий* < прасл. *dobrъ* – відповідний, підходящий, корисний < *doba* – щось властиве, стосовне < праіє. *dhabh-* – властивий; відповідний). Речовина органічного (біологічного) і неорганічного (мінерального) походження або бактерії, які вносяться в ґрунт, щоб поліпшити живлення рослин і цим самим підвищити їх врожайність.

ДОБУВА́ТИ (укр. *добути* < прасл. *dobyti* – добути; *перв.* перебуваючи досягти, добутись до < **do-** до + *byti* бути < праіє. *bheu-* – бути, існувати; виникати, ставати; *перв.* рости). Діставати що-небудь з надр землі, з морських глибин тощо. *Синоніми:* виймати, витягувати, вихоплювати, вихвачувати, одержувати.

ДОВЖИ́НА (укр. *довгий* < прасл. *dъlgъ* – довгий < праіє. *dľgh-* – довгий). Відстань між кінцями чого-небудь. *Синонім:* протяжність.

ДОВКІ́ЛЛЯ (укр. *довкола* < *до-* + *коло* – поблизу; *навколо* < прасл. *kolo* – біля, поруч, близько). Навколишнє середовище, в якому існує живий організм. *Синоніми:* навколишній світ, оточення, окіл.

ДОЗРІВА́ТИ (укр. *до-* + *zрити* – досягати < прасл. *zrěti* – зріти < праіє. *ĝrē-* – дозрівати, старіти). **1.** Ставати спілим. *Синоніми:* досягати, визрівати, доспівати, стигнути **2.** Ставати фізично і духовно зрілим (про людину). *Синонім:* мужніти, дорослішати.

ДОЛІ́НА (укр. *діл* – низ; долина; підлога < прасл. *dolъ* – низ, долина < праіє. *dholo-* – заглиблення, долина). Рівна плоска місцевість, розташована між горбами чи горами. *Синоніми:* діл, поділ, низина, низовина, полонина. *Антоніми:* гора, вершина.

ДОМЕ́Н (іноді надцарство, лат. *domain*) – таксономічна категорія найвищого рангу, що включає декілька царств (в деяких, особливо застарілих, системах біологічної класифікації царство розглядається як найвищий ранг).

ДОСКОНА́ЛИЙ (пол. *doskonaty* – прекрасний, ідеальний < прасл. *do-* + *konati* – кінчати, виконувати; умирати < праіє. *ken-* – намагатися; напружуватися). Який відзначається повнотою позитивних властивостей. *Синоніми:* ідеальний, довершений, викінчений, бездоганний, прекрасний, відмінний. *Антоніми:* потворний, недолугий.

ДО́СЛІД (укр. *дослідити*; *до-* + *слідити*; слід; прасл. *slědъ* – слід, колія; праіє. *sleidh-* – слизький; ковзати). Відтворення якого-небудь явища або спостереження за новим явищем у певних умовах з метою вивчення, *Синоніми:* дослідження, експеримент, розслідування, обстеження, проба.

ДОСЛІ́ДЖЕННЯ (укр. *досліджувати* < *до-* + *слідити* < слід < прасл. *slědъ* – слід, колія < праіє. *sleidh-* – слизький; ковзати). **1.** Дія за значенням

досліджувати. *Синоніми*: вивчення, експеримент, обстеження, розгляд.
2. Наукова праця, в якій досліджується певне питання. *Синонім*: розвідка.

ДОСЛІДЖУВАТИ (укр. *дослідити* < до- + *слідити* < слід < прасл. *slědъ* – слід, колія < праіє. *sleidh-* – слизький; ковзати). Піддавати що-небудь ретельному науковому розгляду з метою вияснення чогось. *Синоніми*: вивчати, аналізувати, експериментувати, обстежувати, розглядати, пізнавати.

ДОСЛІДНИК (укр. *дослід* < до- + *слідити* < слід < прасл. *slědъ* – слід, колія < праіє. *sleidh-* – слизький; ковзати). Той, хто займається науковими дослідженнями, вивченням, обслідуванням чого-небудь. *Синоніми*: експериментатор, вчений, науковець, винахідник. *Антонім*: теоретик.

ДОСТОВІРНИЙ (укр. *досто-* – достойний чого-небудь + *віра* < прасл. *věra* – віра, впевненість < праіє. *wēr-* – справжній). Який не викликає сумнів. *Синоніми*: вірний, точний, правдивий, вірогідний. *Антоніми*: хибний, помилковий.

ДОЩ (прасл. *dyždžъ* – дощ < праіє. *dusdju-* – поганий день < *dus-* – поганий + *dju-* – день, світло; небо). Атмосферні опади із хмар у вигляді краплин води. *Синонім*: моква, злива, мигичка, мряка.

ДРОВА (прасл. *drъva* – дрова < *dervo* – дерево < праіє. *deru-* – дерево). Розпиляні, розколоті, розрубані на частини стовбур чи гілки дерева, що використовуються на паливо.

ДУПЛЮ (прасл. *dupъlo* – порожнина, дупло < праіє. *dhoup-* – глибокий; видовбаний). Порожнина в стовбурі дерева, утворена внаслідок вигнивання деревини (найчастіше як місце проживання птахів, звірів, комах тощо). *Синонім*: порожнина.

Е

ЕКВАТОР (лат. *aequātor* – екватор, *aequātio* – рівномірний розподіл, *aequāre* – розподіляти порівну; вирівнювати; праіє. *aikw* – однаковий; такий самий; подібний). Уявна лінія перетину поверхні земної кулі площиною, яка ділить вісь Землі навпіл і перпендикулярна до неї. Найдовша паралель, протяжністю 40 075 км. *Синоніми*: рівник, рівноденник.

ЕКВАТОРІАЛЬНИЙ (укр. *екватор*; лат. *aequātor* – екватор, *aequātio* – рівномірний розподіл, *aequāre* – розподіляти порівну; вирівнювати; праіє. *aikw* – однаковий; такий самий; подібний). Прикметник до *екватор*.

ЕКЗЕМПЛЯР (лат. *exemplar* – зразок, приклад, взірець < *eximere* – виймати < *ex-* – з-, ви- + *emere* – брати, придбавати < праіє. *em-* – брати, взяти; підкорити). **1.** Окремий предмет із ряду подібних (переважно про друковані та

рукописні тексти). *Синоніми*: примірник, копія. **2.** Окремий представник певного виду тварин або рослин. *Синоніми*: тип, представник; експонат.

ЕКО- (укр. *екологічний* < *екологія* < гр. *oēkos* – дім, житло; місцезнаходження + гр. *logos* – слово; вчення). Перша частина складних слів, яка означає відношення до екології.

ЕКОЛОГІЧНИЙ (укр. *екологія* < гр. *oēkos* – дім, житло; місцезнаходження + гр. *logos* – слово; вчення). Який стосується *екології*.

ЕКОЛОГІЯ (гр. *oēkos* – дім, житло, середовище існування, місцезнаходження + гр. *logos* – слово; вчення, наука). **1.** Наука, що вивчає закономірності взаємостосунків організмів з довкіллям, а також організацію і діяльність надорганізмових систем (популяцій, видів, біоценозів, біосфери). **2.** Умови існування людини та інших живих організмів у певній місцевості.

ЕКОПРОДУКТИ (укр. *еко-* + *продукт*; нім. *Produkt* – продукт < лат. *prōductum* – вироблене, створене < *prōdūcere* – виробляти, створювати < *prō-* – перед; раніше + *dūcere* – виробляти, створювати; вести < праіє. *deuk-* – вести, керувати; примушувати). Продукти сільського господарства та харчової промисловості, виготовлені за умови мінімального використання хімічних засобів боротьби з шкідниками та хворобами рослин і бур'янами, синтетичних мінеральних добрив, регуляторів росту, штучних харчових добавок тощо.

ЕКОСИСТЕМА (укр. *еко-* + *система* < фр. *systeme* – система < лат. *systema* – система < гр. *systema* – сполучення, організація, лад). Сукупність живих організмів, які пристосувалися до спільного існування у певному середовищі, утворюючи з ним єдине ціле. Приклад: ставок з рослинами, рибами, жабами, безхребетними тваринами та мікроорганізмами, що живуть у ньому.

ЕКСКРЕМЕНТИ (лат. *excrementum* – виділення < *ex-* – із, від + *crēmentāre* – рости, виростати). Кал і сеча, що виділяються з організму людини і тварин. *Синоніми*: кал, фекалії, послід, кізяки, лайно.

ЕКСКУРСІЯ (нім. *Exkursion* – екскурсія < лат. *excursio* – вибігання вперед, вилазка, екскурсія < *ex-* – із-, ви- + *currere* – бігати, поспішати < праіє. *kers-* – бігати; ходити; рухатися). **1.** Поїздка або похід куди-небудь з метою відвідати, оглянути що-небудь. *Синоніми*: прогулянка, похід, подорож, відвідани. **2.** Група людей, що колективно відвідує, оглядає що-небудь.

ЕКСПЕРИМЕНТ (лат. *experimentum* – дослід, спроба < *experiri* – робити спробу, досліджувати, вивчати < *ex-* – з-, від- + *peritia* – досвідченість; знання < праіє. *peri-* – досвід; знання). **1.** Один з основних методів наукового дослідження, в якому вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно

вибраних або штучно створених умов. *Синонім*: дослід, дослідження.
2. Намагання здійснити щось яким-небудь способом. *Синоніми*: спроба, проба.

ЕКСПЕРИМЕНТУВАТИ (укр. *експеримент* < лат. *experimentum* – дослід, спроба < *experiri* – робити спробу, досліджувати, вивчати < *ex-* – з-, від- + *peritia* – досвідченість; знання < праіє. *peri-* – досвід; знання). Здійснювати *експеримент*. *Синоніми*: досліджувати, пробувати, шукати, виявляти.

ЕЛАСТІЧНИЙ (фр. *élastique* – еластичний < лат. *elasticus* – еластичний < гр. *elastikos* – гнучкий, еластичний; ковкий < *eláo* – жену; скеровую; кую < праіє. *ela-* – гнати, рухати). Здатний легко гнутися, розтягуватися і повертатися до попередньої форми. *Синоніми*: гнучкий, пружний, тягучий.

ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ (укр. *електро-* + *станція* < іт. *stanza* – станція < лат. *statio* – стояння, стоянка, зупинка < *stāre* – стояти < праіє. *sthā-* – стати, стояти; *букв.* бути міцним). Підприємство, де електрична енергія виробляється з різних видів природної енергії.

ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ СОНЯЧНА. Інженерна споруда, що перетворює енергію сонячного випромінювання на електричну енергію.

ЕЛЕМЕНТ (лат. *elementum* – елемент; стихія). **1.** Проста речовина, яка не розкладається звичайними хімічними методами на простіші частини. *Синонім*: первень. **2.** Складова частина чого-небудь. *Синоніми*: компонент, інгредієнт, складник, фрагмент, сегмент, деталь, риса, **3.** Прилад для одержання електричного струму внаслідок хімічної реакції. *Синоніми*: батареяка, акумулятор.

ЕЛЕМЕНТАРНИЙ (укр. *елемент* < лат. *elementum* елемент; стихія). **1.** Який стосується основ чого-небудь. *Синоніми*: початковий, найпростіший, основний, нескладний, зрозумілий, загальновідомий. *Антоніми*: капітальний, ґрунтовний, фундаментальний, кардинальний, складний. **2.** Прикметник до *елемент 1*.

ЕЛЕМЕНТИ (укр. *елемент* < лат. *elementum* – елемент; стихія). **1.** Множина від слова *елемент*. **2.** Початкові знання у якій-небудь галузі. *Синоніми*: основи, початки, азі.

ЕЛЕМЕНТИ ПОГОДИ. Температура, тиск, наявність і швидкість вітру, вологість повітря, дальність видимості, хмарність, наявність і вид опадів.

ЕМОЦІЙНИЙ (укр. *емоція* < фр. *émotion* – хвилювання, збудження < *émouvoir* – хвилювати, бентежити < лат. *ēmovēre* – виходити [з чогось]; хвилювати, збуджувати < *ē-* [*ex-*] – з-, від- + *movēre* – рухати; коливати; збуджувати < праіє. *towe-* – рухати; зворушувати). **1.** Який виражає або викликає емоції. *Синоніми*: чуттєвий, зворушливий, сердечний, душевний, психічний. *Антоніми*: спокійний, апатичний, інертний. **2.** Який легко

збуджується, швидко реагує на що-небудь. *Синоніми*: нестриманий, запальний, пристрасний. *Антоніми*: врівноважений, витриманий.

ЕМОЦІЯ (фр. *émotion* – хвилювання, збудження < *émouvoir* – хвилювати, бентежити < лат. *ēmovēre* – виходити [з чогось]; хвилювати, збуджувати < *ē-* [*ex-*] – з-, від- + *movēre* – рухати; коливати; збуджувати < праіє. *towe-* – рухати; зворушувати). Результат реакції людини і тварин на дію чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. *Синоніми*: почуття, переживання, пристрась. *Антоніми*: спокій, байдужість, апатія, інертність.

ЕНЕРГІЯ (гр. *energeia* – діяльність; сила < *energēs* – діловий, активний < *en-* – в + *ergon* – робота, праця; дія). **1.** Загальна кількісна міра різних форм руху та взаємодії. **2.** Рішучість у досягненні визначеної мети. *Синоніми*: наполегливість, настійливість, завзятість, упертість, стійкість. *Антоніми*: податливість, поступливість, згідливість, м'якість, слабкість.

ЕНЕРГІЯ СОНЦЯ. Світлове і теплове випромінювання Сонця, без яких неможливе існування життя на Землі.

ЕУКАРІОТИ (інколи Евкаріоти, від грец. *εὖ-* – повністю, добре і грец. *κάρυον* – ядро) або Ядерні (лат. *Eukaryota Whittaker & Margulis, 1978*) – домен одно- та багатоклітинних організмів, що характеризуються переважно полігеномними клітинами, морфологічно сформованим ядром та наявністю мембранних субклітинних органел.

ЕФЕМЕРОЇДИ – багаторічні трав'янисті рослини з коротким весняним циклом розвитку і літнім періодом спокою. Надземні частини цих рослин живуть лише протягом кількох тижнів, а решту року перебувають у стані спокою у вигляді бульб, цибулин чи кореневищ.

Є

ЄВРОПА – частина світу в Північній півкулі. Омивається Північним Льодовитим океаном на півночі, Атлантичним океаном на заході та Середземним морем на півдні. На сході та південному сході відокремлена від Азії Уральськими та Кавказькими горами, річкою Урал (за іншою версією, Ембаю), Каспійським та Чорним морями. Площа – 10 180 000 км², що становить 2% площі Землі або 6,8% суходолу. Третя за кількістю населення частиною світу після Азії та Африки (729 млн осіб, 11% населення Землі). Окрім географічного значення, може позначати Європейський Союз, європейську цивілізацію, культурну спільноту або європейський геополітичний вибір.

ЄМНІСТЬ (укр. діал. *imáti* – брати; ловити, хапати; прасл. *imati* – брати; праіє. *em-* – брати; розподіляти). **1.** Здатність умістити в собі певну кількість кого-, чого-небудь. *Синоніми:* ємкість, місткість. **2.** Посудина.

Ж

ЖА́БА (прасл. *žaba* – жаба < *gēba* – жаба < праіє. *gwēbhā* – жаба). Невелика безхвоста земноводна тварина, задні кінцівки якої довші, ніж передні, і пристосовані до стрибання. *Синонім:* ропуха.

ЖА́ЛЮ́ (прасл. *žedlo* – жало < *geldlo* – жало < праіє. *gwel-* – колоти, жалити). **1.** Гостра частина органу захисту або нападу деяких комах, якою вони жалять. **2.** Хоботок деяких комах (комара, овода тощо), яким вони проколюють шкіру і всмоктують кров. **3.** Роздвоєний на кінчику язик змії, яким вона, як помилково вважається, жалить. **4.** Гострий кінець інструмента, зброї тощо, який коле, ріже тощо. *Синоніми:* лезо, вістря.

ЖИВÉ НАДГРУНТОВЕ ВКРИТТЯ (скорочено ЖНВ) – сукупність трав, мохів, лишайників і напівчагарників, що вкривають ґрунт під наметом лісу, на зрубках і згарищах є одним з ярусів лісового насадження. Впливає на властивості ґрунту у лісі (фізичні властивості, кислотність, вміст органічних речовин, мікроклімат) пом'якшує або підсилює заморозки на поверхні ґрунту, послаблює вітер, поновлення та розвиток лісу.

ЖИВÉЦЬ (укр. *живий* < жити < прасл. *žiti* – жити < праіє. *gwei-* – жити, існувати, проживати). **1.** Корінець, паросток чи бокова галуза, з яких вирощують нові рослини. **2.** Принада у вигляді дрібної живої рибки, яку використовують для ловлі хижих риб.

ЖИВІ́Й (укр. *жити* < прасл. *žiti* – жити < праіє. *gwei-* – жити, існувати, проживати). Який існує, здійснює обмін речовин із зовнішнім середовищем, здатний рости, розвиватися та розмножуватися.

ЖИВІ́ТИСЯ (укр. *живити* – давати живлення < жити < прасл. *žiti* – жити < праіє. *gwei-* – жити, існувати, проживати). **1.** Забезпечувати свій організм поживними речовинами. *Синоніми:* харчуватися, годуватися, їсти, споживати їжу. *Антоніми:* голодувати, поститися, недоїдати. **2.** Засвоювати необхідні для організму поживні речовини.

ЖІ́ВЛЕННЯ (укр. *живитися* < живити, давати живлення < жити; прасл. *žiti* – жити < праіє. *gwei-* – жити, існувати, проживати). **1.** Дія за значенням *живитися*. **2.** Те, чим живиться організм для забезпечення свого росту, розвитку, життєдіяльності та розмноження.

ЖИР (прасл. *žirь* – жир; їжа, пасовисько; багатство < *žiti* – жити < праіє. *gwei-* – жити, існувати, проживати). Масляниста, нерозчинна у воді речовина, що входить до складу організму людини, тварини й рослини.

ЖІТИ (прасл. *žiti* – жити < праіє. *gwei-* – жити, існувати, проживати).
1. Бути живим. *Синоніми:* існувати, вікувати, бути. *Антоніми:* помирати, вмирати, конати, гинути. **2.** Перебувати де-небудь. *Синоніми:* мешкати, проживати, поживати, бути.

ЖИТТЄВИЙ (укр. *жити* < прасл. *žiti* – жити < праіє. *gwei-* – жити, існувати, проживати). **1.** Прикметник до *життя* 2, 3. **2.** Дуже важливий для життя. *Синонім:* життєдайний.

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ (укр. *життя* + *діяльність* < діяти < прасл. *dějati* – діяти, чинити, робити < *děti* – класти; подіти < праіє. *dhē-* – класти, ставити; подіти). Сукупність життєвих функцій організму.

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ. Спосіб існування та повсякденна трудова діяльність і відпочинок людини.

ЖИТТЯ (укр. *жити* < прасл. *žiti* – жити < праіє. *gwei-* – жити, існувати, проживати). **1.** Вища форма існування матерії, найхарактернішими рисами якої є обмін речовин, самооновлення та самовідтворення. **2.** Стан живого організму в процесі росту та розвитку. *Синоніми:* існування, буття. *Антонім:* смерть, небуття. **3.** Період існування кого-небудь. *Синоніми:* вік, життєвий шлях.

ЖÓВТЕНЬ (укр. *жовтий* < прасл. *žьltь* – жовтий < праіє. *ghel-* – жовтий; зелений; сірий). Десятий місяць календарного року, який має 31 день. Назва місяця походить від явища жовтіння листя дерев та кущів у цей період.

ЖОВЧ (укр. *жовтий* < прасл. *žьltь* – жовтий < праіє. *ghel-* – жовтий; зелений; сірий). Гірка жовто-зелена, утворена в печінці рідина, необхідна для засвоєння жирів і посилення функцій кишечнику.

ЖУК (утворення від звуконаслідувальної основи *жу-*). Комаха ряду твердокрилих, в якій верхні тверді крила захищають нижні прозорі крила, за допомогою яких вона літає.

3

ЗАБРУДНЕННЯ (укр. *забруднити* < *за-* + *бруднити* < бруд < прасл. *brudь* – щось неприємне на смак; щось замазане; гидота, бруд < праіє. *bher-* – скребти, відчищати). **1.** Дія за значенням забруднити 1. **2.** Насичення природного об'єкта (атмосфери, води, землі тощо) речовинами, що порушують його природний стан. **3.** Речовини, поява яких порушує природний стан природного об'єкта.

ЗАБРУДНІТИ (укр. *за-* + *бруднити* < бруд < прасл. *brudъ* – щось неприємне на смак; щось замазане; гідота, бруд < праіє. *bher-* – шкребти, відчищати). **1.** Зробити кого-, що-небудь брудним. *Синоніми:* засмітити, запаскудити, запоганити. *Антонім:* очистити. **2.** *перен.* Зганьбити кого-, що-небудь. *Синоніми:* обмовити, знеславити, опоганити, очорнити, спаплюжити, обпаскудити. *Антоніми:* прославити, звеличити, похвалити, піднести.

ЗАЛІЗО (прасл. *želězo* – залізо < праіє. *ghelĝho-* – щось тверде, як щит черепахи < *ghel-* – черепаха). Проста речовина хімічного елемента заліза – блискучий, сріблястий, пластичний метал. *Синоніми:* чавун, сталь.

ЗАЛОЗА (прасл. *želza* – залоза < *želodъ* – жолудь < *gwel-* – жолудь; дуб). Орган, що виробляє необхідні для організму речовини або видаляє кінцеві продукти обміну.

ЗАЛОЗА МОЛОЧНА. Орган у осіб жіночої статі ссавців, який виробляє молоко для вигодовування малят після їх народження.

ЗАЛОЗИ СЛИННІ. Залози, які у ротіву порожнину виділяють слину, що зволожує їжу і започатковує її травлення.

ЗАЛОЗИ ТРАВНІ. Слинні залози, підшлункова залоза, печінка, залози слизової оболонки шлунку та кишечника, виділення яких забезпечують перетравлювання їжі

ЗАМЕТІЛЬ (укр. *за-* + *мести* < прасл. *mesti* – мести < *metti* – мести; кидати, метати < праіє. *met-* – метати; кидати). Сильний вітер зі снігом. *Синоніми:* завірюха, хурделиця, хуртовина, віхола.

ЗАМОРОЗОК (укр. *за-* + *мороз* < прасл. *morzъ* – мороз < *mьrztі* – мерзнути). Незначний ранковий чи нічний мороз, який буває навесні або восени. *Синоніми:* заморозь, приморозок.

ЗАПАХ (укр. *за-* + *пахнути* < прасл. *pahati* – повіяти, обдати < праіє. *pъs-* [звуконаслідувальне утворення] – дути, віяти). Властивість деяких речовин діяти на органи нюху. *Синоніми:* пахощі, аромат, трюнок, сморід, сопух.

ЗАПІЛЕННЯ (укр. *запилювати* < *за-* + *пил* < прасл. *pyľ* – пил < праіє. *pel-* – порошок; пил; борошно). Дія за значенням *запилювати*.

ЗАПІЛЮВАТИ (укр. *за-* + *пил* < прасл. *pyľ* – пил < праіє. *pel-* – порошок; пил; борошно). Переносити пил з тичинок на приймочку маточки квітки.

ЗАПЛІВА (укр. *запливати* < *за-* + *плисти* < прасл. *pluti* – плисти < праіє. *pleu-* – текти; литися, пливти). Частина річкової долини, що затоплюється під час весняної повені.

ЗАПЛІДНЕННЯ (сингамія) – процес злиття чоловічої та жіночої статевих клітин (гамет) рослинних і тваринних організмів, що лежить в основі статевого розмноження. Внаслідок запліднення утворюється зигота, яка дає початок новому організмові.

ЗАПОВІДНИК (укр. *заповідати* < прасл. *zapovědati* – заповідати < *za-* – *za-* + *povědati* – повідати, розповісти < *vědati* – знати < праіє. *weid-* – бачити, знати). Територія або архітектурна споруда, яка охороняється державою з метою збереження тваринного та рослинного світу, всього природного комплексу чи пам'яток старовини тощо.

ЗАП'ЯСТОК (укр. *за-* + *п'ясток* – кисть руки < *п'ясті* – випинати; витріщати < прасл. *peŕti* – напинати < праіє. *rep-* – натягувати, прями). Частина кисті руки, що прилягає до передпліччя. *Синонім*: зап'ястя.

ЗАРОДОК (укр. *за-* + *родити* < *рід* < прасл. *rodъ* – рід; плем'я; урожай).
1. Зачаток рослини в насініні. *Синоніми*: зачаток, зав'язь. **2.** Тваринний організм у початковий період розвитку, що живиться за рахунок материнського організму чи поживних речовин у яйці. *Синоніми*: ембріон, плід.

ЗАСЕЛЯТИ (укр. *за-* + *селити* < село < прасл. *selo* – рілля < *sedlo* – місце осілості < *sědēti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). **1.** Займати вільне місце для існування. *Синоніми*: замешкувати, залюднювати, **2.** Жити на якісь території. *Синоніми*: населяти, проживати, мешкати.

ЗАСУ́ХА (укр. *за-* + *сухий* < прасл. *sihъ* – сухий < праіє. *sus-* – сухий). Тривала відсутність дощу влітку, що призводить до висихання ґрунту і загибелі рослинності. *Синонім*: посуха. *Антоніми*: вологість, вогкість, сирість.

ЗАТЕМНЕННЯ СОНЦЯ. Астрономічне явище, яке відбувається у випадку, коли Місяць знаходиться між Сонцем і Землею, закриваючи сонячне світло.

ЗАТЄМНЮВАТИ (укр. *затемнити* < *за-* + *темнити* < темний < прасл. *тътьпъ* – темний < праіє. *tem-* – темний). Робити темним, прикриваючи світло. *Синонім*: затьмарювати.

ЗАТÓКА (укр. *за-* + *текти* < прасл. *tekti* – текти < праіє. *tek-* – бігти; досягати). Частина океану, моря, озера, річки, що врізається в суходіл. *Синоніми*: заводь, бухта.

ЗАХИЩАТИ (укр. *захист* < *за-* + *хист*, здібності < прасл. *hystati* – виявляти хист). **1.** Обороняти кого-, що-небудь від небезпечних дій. *Синоніми*: охороняти, берегти, оберігати, заступати. *Антонім*: нападати. **2.** Боронити погляди, права, інтереси, честь кого-небудь. *Синонім*: відстоювати, обстоювати, підтримувати. *Антоніми*: спростовувати, заперечувати. **3.** Прилюдно обстоювати твердження, судження тощо, висунуті у дипломній роботі, проекті,

дисертації тощо. *Синонім*: обґрунтовувати. *Антоніми*: спростовувати, опонувати. **4.** Брати участь у судовому процесі, обстоюючи інтереси обвинуваченого. *Синоніми*: боронити, опікуватися. *Антонім*: обвинувачувати.

ЗАХІД (укр. *за-* + *хід* < *ходити* < прасл. *hoditi* – *ходити* < праіє. *sod-* – *ходити* [з наступним слов'янським переходом *s* у *h*]). **1.** Сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь. *Синоніми*: акція, крок, маневр. **2.** Спуск небесного світила, переважно Сонця, за обрій. *Антонім*: схід. **3.** Сторона світу, де заходить Сонце. *Антонім*: схід.

ЗАХІД ПРИРОДООХОРОННИЙ. Науково обґрунтована дія, спрямована на збереження, раціональне використання та відновлення природнього навколишнього середовища, зокрема видового різноманіття живих організмів, скарбів надр, чистоти вод, лісів і атмосфери Землі.

ЗБЕРІГАТИ (укр. *з-* + *берегти* < прасл. *bergti* – *берегти* < праіє. *bhergh-* – *ховати*). Не давати пропасти, зникнути, зіпсуватися, зруйнуватися. *Синоніми*: оберігати, захищати, дбати, берегти, заощаджувати, економити. *Антоніми*: витратити, розтрачувати, марнувати, гаяти, розтринькувати.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОВКІЛЛЯ. Сукупність науково обґрунтованих заходів, спрямованих на раціональне використання, відтворення і збереження природних багатств Землі, обмеження негативного впливу людської діяльності на природне навколишнє середовище.

ЗБІТКИ (укр. *збит* < *з-* + *діал. бити* – *бути* < прасл. *byti* – *бути* < праіє. *bheu-* – *виникати, ставати, існувати; перв. рости*). Матеріальні втрати. *Синоніми*: наклад, програш, шкода. *Антоніми*: прибутки, користь, виграш, вигода.

ЗБІЖЖЯ (прасл. *szbozъje* – *багатство, збіжжя* < *bogatъ* – *багатий* < *bogъ* – *доля, майно, багатство; бог* < праіє. *bhag-* – *розподіляти, одержати частку*). Рослини та зерно хлібних злаків. *Синоніми*: пашня, пашніця, хлібі, зернові культури, колосові культури.

ЗВІР (прасл. *zvěrъ* – *звір, дика тварина* < праіє. *ghwēr-* – *дика тварина, звір*). Дика, зазвичай хижа тварина. Приклади: ведмідь, вовк, лисиця, заєць, білка, їжак тощо.

ЗВ'ЯЗОК (укр. *з-* + *в'язати* < прасл. *vezati* – *в'язати* < праіє. *wergh-* – *в'язати; стискати, давити*). **1.** Співвідношення між різними предметами, чинниками, явищами, подіями тощо на основі взаємозалежності та взаємообумовленості. *Синоніми*: контакт, спілкування, пов'язаність, взаємини, спорідненість. **2.** Засіб спілкування на відстані.

ЗВ'ЯЗОК ЗВОРОТНИЙ. Вплив результату функціонування будь-якої системи на характер її подальшого функціонування.

ЗВ'ЯЗОК ПРЯМИЙ. Вплив якогось чинника на функціонування системи.

ЗГРАЯ (пол. *zgraja* – згряя < *z-* [разом] + *grac* – грати, валувати < прасл. *jьgrati* – грати < праіє. *aig-* – швидко рухатися; гойдатися). Група птахів, тварин, риб тощо, які тримаються разом. *Синоніми:* стадо, череда, табун, гурт, ключ, юрба, ватага.

ЗДОРОВИЙ (прасл. *sъdorvъ* – здоровий; *перв.* з доброго дерева < *сь* – добрий + *dervo* – дерево < праіє. *deru-* – дерево). **1.** Який має здоров'я. *Синоніми:* нехворий, неуражений, неушкоджений, міцний, сильний, дужий. *Антоніми:* хворий, уражений, недужий, слабкий. **2.** Корисний для здоров'я. *Синоніми:* придатний, добрий, цілющий. *Антонім:* нездоровий, шкідливий. **3.** Високий на зріст, іноді ще й старший за віком. *Синонім:* великий, дорослий. *Антонім:* малий. **4.** Значний за розміром, обсягом. *Синоніми:* чималий, великий. *Антонім:* малий, дрібний, мізерний.

ЗДОРОВ'Я (укр. *здоровий* < прасл. *sъdorvъ* – здоровий; *перв.* з доброго дерева < *сь* – добрий + *dervo* – дерево < праіє. *deru-* – дерево). **1.** Стан організму, за якого нормально функціонують усі його органи. **2.** Той чи інший стан, самопочуття людини.

ЗЕЛЕНІ РОСЛИНИ – царство живих організмів. Також царство відоме під назвою *Chlorobionta* або група *Chlorophyta / Embryophyta*. Представники царства – автотрофні організми, для яких є характерною здатність до фотосинтезу та наявність щільної клітинної оболонки, яка утворена здебільшого целюлозою. Запасною речовиною у рослин є, як правило, крохмаль. Рослини є першою ланкою всіх харчових ланцюжків, так що від них залежить життя тварин. Вони є джерелом більш як десяти тисяч біологічно активних речовин, які діють на організм людини та тварин, зокрема при вживанні у їжу. Вивченням рослин займається ботаніка.

ЗЕМЛЕРОБСТВО (укр. *земля* + *робити* < прасл. *orbiti* – працювати на когось < *orbъ* – раб; сирота, чужа дитина < праіє. *orbh-* – сирота; слуга; робота). Обробіток землі для вирощування сільськогосподарських рослин. *Синоніми:* хліборобство, рільництво.

ЗЕМЛЕРОБСТВО ПІДСІЧНЕ. Обробіток землі на місці попередньо вирубаного і випаленого лісу, коли утворений попіл удобрює ґрунт.

ЗЕМЛЕТРЇС (укр. *земля* + *трусити* < прасл. *tręsiti* – трусити < *tręsti* – трясти < праіє. *tres-* – трястися, тремтіти). Раптовий короткотривалий струс земної кори, викликаний переміщенням мас гірських порід у надрах Землі.

ЗЕМЛЯ (прасл. *zemja* – земля < праіє. *ġhđem-* – земля). **1.** Третя від Сонця велика планета, яка обертається навколо своєї осі та навколо Сонця.

2. Верхній шар земної кори. 3. Суходіл (на відміну від водяного простору). 4. Ґрунт, який обробляють і використовують для вирощування рослин. 5. Країна, край, держава.

ЗЕМНА́ КОРА́ – це комплекс гірських порід товщиною 5–20 км на дні океанів та до 65–75 км на материках.

ЗЕМНИ́Й (укр. *земля*; прасл. *zētja* – земля; праіє. *ǵhǵem* – земля).

1. Прикметник до *земля*. 2. *перен.* життєвий. *Синоніми:* реальний, матеріальний.

ЗЕМНОВО́ДНІ (укр. *земля* + *вода*). Клас хребетних тварин, які пристосовані до життя як на суходолі, так і у воді. Приклади: жаба озерна, ропуха сіра, тритон звичайний.

ЗЕНІ́Т (фр. *zénith* – зеніт < лат. *zenith* – зеніт < праіє. *sent-* – іти, досягати). 1. Найвища точка небесної сфери над головою спостерігача. 2. *перен.* Найвищий ступінь розвитку, вершина чого-небудь (*переносно*). *Синоніми:* вершина, вінець, апогей.

ЗЕРНИ́НА (укр. *зерно* < прасл. *zъrno* – зерно < *zъrěti* – зріти < праіє. *ǵhrē-* – дозрівати, старіти). 1. Дрібний плід хлібних злаків. 2. Насінина плоду певної рослини.

ЗЕРНИ́СТИЙ (укр. *зерно* < прасл. *zъrno* – зерно < *zъrěti* – зріти < праіє. *ǵhrē-* – дозрівати, старіти). 1. Який має в собі багато зерен. 2. Який складається із зерен або дрібних часточок якої-небудь речовини. *Синоніми:* дрібчастий, крупнистий, крупчастий.

ЗЕРНИ́ВКА (укр. *зерно* < прасл. *zъrno* – зерно < *zъrěti* – зріти < праіє. *ǵhrē-* – дозрівати, старіти). 1. Сухий нерозкривний однонасінний плід злаків, який має тонкий шкірястий оплодень, що міцно зростається з насіниною. 2. Жук родини зерноїдових. *Синонім:* зерноїд.

ЗЕ́РНЮ́ (прасл. *zъrno* – зерно < *zъrěti* – зріти < праіє. *ǵhrē-* – дозрівати, старіти). 1. Дрібний плід хлібних злаків. *Синонім:* зернина. 2. Насінина плоду певної рослини. *Синоніми:* зернина, насінина. 3. Окрема дрібна часточка якоїнебудь речовини. *Синоніми:* крупинка, крихітка.

ЗЕРНОВИ́Й (укр. *зерно* < прасл. *zъrno* – зерно < *zъrěti* – зріти < праіє. *ǵhrē-* – дозрівати, старіти). 1. Прикметник до *зерно* 1, 2. 2. Який дає плоди у вигляді зерен.

ЗИГОМОРФНА КВИ́ТКА (грец. *ζυγόν* – пара і *μορφή* – вид, форма) – квітка, через яку можна провести лише одну площину симетрії, що ділить її на дві частини. Симетричність встановлюють за оцвітиною без урахування розташування внутрішніх її частин.

ЗИМА́ (прасл. *zima* – зима < праіє. *ǵhim-* – зима, зимовий час). Найхолодніша пора року між осінню та весною.

ЗИМІВЛЯ (укр. *зима* < прасл. *zima* – зима < праіє. *ǵhim-* – зима, зимовий час). **1.** Дія у значенні *зимувати*. *Синонім:* зимування. **2.** Місце, приміщення, де хто-небудь живе взимку. *Синонім:* зимівник.

ЗИМУВА́ТИ (укр. *зима* < прасл. *zima* – зима < праіє. *ǵhim-* – зима, зимовий час). Жити де-небудь узимку.

ЗІНІ́ЦЯ (прасл. *zěnica* – зіниця < *zbrěnica* – те, що бачить < *zbrěti* – бачити < праіє. *ǵhre-* – світити, сяяти). Отвір у райдужній оболонці ока, крізь який у нього проникає світлове проміння.

ЗІР (укр. *zritи* – бачити < прасл. *zbrěti* – бачити < праіє. *ǵhre-* – світити, сяяти). Одне з п'яти зовнішніх чуттів людини і хребетних тварин, що дає можливість сприймати світло за допомогою спеціального органа – ока.

ЗІ́РКА (укр. *зоря*; прасл. *zarja* – зоря; праіє. *ǵhre-* – сяяти, світити). Самосвітне небесне тіло, що являє собою скупчення розжарених газів. *Синонім:* зоря.

ЗІ́РКИ – це великі розпечені газові кулі, схожі на Сонце.

ЗЛА́КИ (укр. *злак* < *зело*, *зелень* < прасл. *zelo* – зелень, трава < праіє. *ǵhel-* – зелений). Цінні зернові та кормові рослини, яких об'єднують у родину злакових. *Синоніми:* злакові, пашня, пашниця.

ЗЛІ́ВА (укр. *з-* + *лити* < прасл. *liti* – лити < праіє. *l'ěi-* – лити, текти). Дуже сильний дощ. *Синоніми:* дощ, хлющ.

ЗМІ́НА (укр. *з-* + *міняти* < прасл. *těnjati* – міняти < праіє. *mei-* – міняти, обмінювати). **1.** Перехід, перетворення чого-небудь (стану, руху, ознаки, властивості тощо) у щось якісно інше. *Синоніми:* змінювання, видозміна, модифікація, мутація. *Антоніми:* сталість, стабільність, постійність. **2.** Заміна кого-, чого-небудь кимсь, чимось іншим. *Синоніми:* заміна, заміщення, обмін, переміна, підміна, покоління. *Антоніми:* сталість, стабільність, постійність.

ЗМІ́НИ ДОБОВІ. Періодичні чергування дня і ночі, зумовлені рухом Землі навколо своєї осі.

ЗМІ́НИ СЕЗОННІ. Періодичні чергування пір року – весни, літа, осені та зими, – зумовлені рухом Землі навколо Сонця.

ЗНА́К (прасл. *znakъ* – знак < *znati* – знати < праіє. *ǵnē-* – знати; узнавати, розрізнять). Предмет або зображення, які вказують на що-небудь, підтверджують, означають щось. *Синоніми:* значок, жетон, позначка, тавро, ярлик.

ЗНА́КИ УМОВНІ. Зменшене графічне зображення на картах і планах місцевості об'єктів певної величини, форми та кольору.

ЗНЕЗАРА́ЖУВАННЯ (укр. *зnezаражувати* < *зне-* + *заражувати* < заразити < *за-* + *разі́ти*, *бити*, *ударяти* < прасл. *raziti* – разити; бити, ударяти < праіє. *wrāgh-* – бити; штовхати). Дія за значенням *зnezаражувати*.

ЗНЕЗАРА́ЖУВАТИ (укр. *зне-* + *заражувати* < заразити < *за-* + *разі́ти*, *бити*, *ударяти* < прасл. *raziti* – разити; бити, ударяти < праіє. *wrāgh-* – бити; штовхати). Знищувати хвороботворні мікроорганізми. *Синоніми*: обеззаражувати, дезінфікувати, стерилізувати. *Антоніми*: заражати, інфікувати.

ЗОНА (фр. *zone* – зона < лат. *zona* – зона < гр. *zōnē* – пояс < праіє. *jōsn-* – пояс). Певний простір чи територія, що характеризуються певними ознаками. *Синоніми*: смуга, район, пояс.

ЗОНА ЗАПОВІДНА. Частина національного природного парка, призначена для збереження та відновлення найбільш цінних природних комплексів та різноманіття рослинного й тваринного світу.

ЗОНИ ПРИРОДНІ. Частини поверхні Землі з однорідними природними компонентами та кліматичними умовами. Приклади: льодяні полярні пустелі, хвойні ліси (тайга), мішані ліси, лісостеги, степи, пустелі тощо.

ЗООЛОГІ́ЧНИЙ (укр. *зоологія* < лат. *zōologia* – зоологія < гр. *zōon* – тварина + гр. *logos* – слово, вчення). Той, що стосується зоології. *Синонім*: тваринний.

ЗООЛО́ГІЯ (лат. *zōologia* – зоологія < гр. *zōon* – тварина + гр. *logos* – слово, вчення). Біологічна наука, що вивчає будову і життєдіяльність тварин, їхній історичний та індивідуальний розвиток, класифікацію, взаємозв'язок та взаємодію з навколишнім середовищем, закономірності поширення тварин та їх угруповань на Землі тощо.

ЗООПАРК (укр. *зоологічний парк* < нім. *Park* – парк < лат. *Parricus* – обгороджене місце, парк). Територія, спеціально створена людиною, з будівлями і обладнанням для утримання, збереження, розмноження зникаючих видів тварин та публічного їх показу. *Синоніми*: звіринець, зоосад.

ЗОРОВІ́Й (укр. *зір* < зріти, бачити < прасл. *zъrěti* – бачити < праіє. *ghre-* – світити, сяяти). Прикметник до *зір*.

ЗОР'Я́ (прасл. *zarja* – зоря < праіє. *ghre-* – сяяти, світити). **1.** Те саме, що *зірка*. **2.** Яскраве освітлення горизонту перед сходом і після заходу сонця.

ЗОР'ЯНИЙ (укр. *зоря* < прасл. *zarja* – зоря < праіє. *ghre-* – сяяти, світити). **1.** Прикметник до *зоря* **1.** **2.** Блискучий, як зорі. *Синонім*: сяючий, променистий, яснозорий, зірчастий.

ЗРІСТ (укр. *з-* + *ріст* < рости < прасл. *orsti* – рости < праіє. *ers-* – рухатися). Довжина тіла людини. *Синонім*: висота.

ЗРО́ШУВАННЯ (укр. *зрошувати*; з- + *роса* < прасл. *rosa* – *роса* < праіє. *r̥ōs-* – текти). Дія за значенням зрошувати.

ЗРО́ШУВАТИ (укр. з- + *роса* < прасл. *rosa* – *роса* < праіє. *r̥ōs-* – текти). Насичувати землю вологою, створюючи сприятливі умови для росту рослин. *Синоніми*: обводнювати, зволожувати, дощувати, поливати. *Антонім*: осушувати.

ЗУБ (прасл. *zъbъ* – *зуб* < праіє. *ġombh-* – виступ; те, що виросло). **1.** Кістковий утвір у роті людини та багатьох хребетних тварин, призначений для схоплювання, кусання й подрібнення їжі, а також для захисту. **2.** Елемент шестерні.

ЗЯ́БРА (етимологія невизначена). Органи дихання у риб та деяких інших водяних тварин, які дихають киснем, розчиненим у воді.

I

І́КЛО (прасл. *kъlo* – *ікло* < *kolti* – *колоти*, *розколювати* < праіє. *kol-* – *колоти*, *рубати*, *бити*). **1.** Зуб між різцями й передкореневими зубами в кожній половині верхньої та нижньої щелепи людини й ссавців. **2.** Великих розмірів зуб у деяких ссавців, який виступає з рота назовні. *Синоніми*: бивень (у слона), різак (у вепра).

І́КРА (прасл. *jъkra* – *ікра* < праіє. *kek-* – *ікра*). **1.** Яєчка, що їх відкладають самиці риб, раків, жаб та інших водяних тварин. **2.** Страва з дрібно насічених овочів та грибів.

І́ЛЮСТРА́ЦІЯ (нім. *Illustration* – *ілюстрація*, *зображення* < лат. *illūstrātio* – *роз'яснення*, *унаочнення* < *illūstrāre* – *освітлювати*). **1.** Зображення, яке наочно пояснює або доповнює друкований текст. *Синонім*: малюнок. **2. перен.** Свідчення, яке наочно пояснює, розкриває, підтверджує що-небудь. *Синоніми*: приклад, типове явище.

І́МЕНОВАНИЙ (НАТУРА́ЛЬНИЙ) МА́СШТАБ показує довжину лінії, яка відповідає одиниці довжини на карті (1 см на карті = 100 м на місцевості).

І́МУНІТЕ́Т (нім. *Immunität* – *імунітет* < лат. *immūnis* – *вільний від обов'язків* < *im-* – *без* + *munia* – *обов'язки*; *заняття*). Стійкість організму проти збудників заразних хвороб або отруєння. *Синоніми*: несприйнятливість, нечутливість, опірність, імунність, резистентність. *Антоніми*: піддатливість, сприйнятливість, схильність.

І́НЕРТНИ́Й (укр. *інерція* < фр. *inertie* – *бездіяльність*, *нерухомість* < лат. *inertia* – *бездіяльність*, *млявість*, *нерухомість* < *inertis* – *бездіяльний*, *невмілий*, *млявий* < *in-* – *не-* + *artis* – *ремесло*, *мистецтво*). Позбавлений активності та

ініціативи. *Синоніми*: недіяльний, малорухливий, пасивний, інертний. *Антоніми*: активний, діяльний, енергійний, завзятий, ініціативний, рухливий.

ІНЕРЦІЙНИЙ (укр. *інерція* < фр. *inertie* – бездіяльність, нерухомість < лат. *inertia* – бездіяльність, млявість, нерухомість < *inertis* – бездіяльний, невмілий, млявий < *in-* – не- + *artis* – ремесло, мистецтво). Який діє за *інерцією* 1.

ІНЕРЦІЯ (фр. *inertie* бездіяльність, нерухомість < лат. *inertia* – бездіяльність, млявість, нерухомість < *inertis* – бездіяльний, невмілий, млявий < *in-* – не- + *artis* – ремесло, мистецтво). **1.** Властивість тіла зберігати стан спокою або прямолінійний рівномірний рух, поки яка-небудь зовнішня сила не виведе його з цього стану. **2.** *перен.* Відсутність активності, бездіяльний стан. *Синоніми*: нерухливість, бездіяльність, пасивність, інертність. *Антоніми*: активність, діяльність, енергійність, завзятість, ініціативність, рухливість.

ІНІЙ (прасл. *inъjъ* – іній < праіє. *nei-* – строкатий, блискучий, сяючий). Тонкий шар кристалів льоду, що утворюється осіданням водяної пари з повітря на охолоджені предмети. *Синоніми*: паморозь, наморозь.

ІНТЕНСІВНИЙ (нім. *intensiv* – інтенсивний < лат. *Intensivus* – інтенсивний < *intendere* – натягувати, напружувати, підсилювати < *in-* – в- на-, при- + *tendere* – тягнути, напружувати, підсилювати < праіє. *tenəgh-* – тягнути; тугий, важкий). Те саме, що посиленний. *Синоніми*: напружений, дійовий, активний, завзятий, форсований, бурхливий, кипучий. *Антоніми*: слабкий, кволий, млявий, пасивний, немічний, недолугий.

ІНФІЛЬТРАЦІЙНІ ВОДИ – утворюються при інфільтрації в ґрунт атмосферних опадів та інших поверхневих вод.

ІСТОТА (пол. *istota* – живий організм; суть < прасл. *istota* – дійсність < *istъnъ* – справжній; щирий; цей; той). Живий організм. *Синоніми*: створіння, жива душа.

ї

ЇСТІВНИЙ (укр. *їсти* < прасл. *jasti* – їсти < *ēsti* – їсти < *ēdti* – їсти < праіє. *ed-* – їсти). Який можна їсти. *Синоніми*: споживний, стравний, їдомий.

й

ЙМОВІРНИЙ (укр. *йму* [*йняти* – визнавати] + *віра* < прасл. *věra* – віра < праіє. *wēr-* – справжній). Який може відбутися. *Синоніми*: можливий,

здійснений, правдоподібний, вірогідний. *Антоніми*: неймовірний, неможливий, утопічний.

К

КАЛ (прасл. *kaľь* – бруд, bagno < праіє. *kwal-* – бруд, bagno; болото). Сукупність неперетравлених решток їжі та відходів життєдіяльності людини і тварин, які виділяються в зовнішнє середовище з кишечника. *Синоніми*: екскременти, фекалії, послід, випорожнення.

КАЛЕНДАР (лат. *calendārius* – календар; *calendārium* – книга боргів; *calendae* – перший день місяця, коли боржники повинні були платити проценти; *calāre* – скликати, вигукувати, проголошувати; праіє. *kel-* – звати, викликати; оголошувати). **1.** Список днів усього року з поділом на тижні та місяці з позначенням свят. **2.** Система відліку днів і довших відрізків часу, що базується на 2 періодичних астрономічних явищах: циклі зміни пір року, пов'язаних із обертанням Землі навколо Сонця і зміні фаз Місяця.

КАЛЮЖА (прасл. *kaljuža* – калюжа < *kaľь* – бруд, bagno < праіє. *kwal-* – бруд, bagno; болото). Заглибина в ґрунті, наповнена водою або іншою рідиною. *Синоніми*: ковбаня, баюра.

КАМІНЬ (прасл. *kamy* – камінь < праіє. *kām-* – камінь, скеля). **1.** Тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді. **2.** Окремий шматок, брила такої гірської породи.

КАНАЛ (фр. *canal* – труба, водопровід; русло < лат. *canālis* – труба, канава, рів < *canna* – труба; очеретина < гр. *kanna* – очерет). Наповнене водою штучне річище для судноплавного сполучення між водоймищами, зрошування ґрунтів, осушування боліт, відводу або стоку води. *Синоніми*: канава, протока.

КАНАЛІЗАЦІЯ (укр. *канал* < фр. *canal* – труба, водопровід; русло < лат. *canālis* – труба, канава, рів < *canna* – труба; очеретина < гр. *kanna* – очерет). Система труб, підземних каналів та інших санітарно-технічних споруд для видалення та обробки стічних вод.

КАПЛІЯР (лат. *capillāris* – волосяний < *capillus, pilus* – волосина, волосся < праіє. *pilo-* – волосся; шерсть). **1.** Найдрібніша кровоносна судина. **2.** Трубочка з вузьким внутрішнім каналом.

КАР'ЄР (фр. *carrière* – кар'єр < *carrer* – робити квадратним < лат. *quadrāre* – робити квадратним < *quattuor* – чотири < праіє. *kwetwer-* – чотири). Місце відкритого добування вугілля, руди та нерудних корисних копалин.

КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК – природоохоронна територія в Україні, біосферний заповідник міжнародного значення.

Розташований у межах Рахівського, Тячівського, Хустського та Виноградівського районів Закарпатської області.

КАРПАТИ (пол. *Karpaty*; нім. *Karpaten*; словац. *Karpaty*; угор. *Kárpátok*; рум. *Carpați*; серб. *Karpati*) – гірська система на сході Центральної Європи, на території: України, Угорщини, Чехії, Польщі, Словаччини, Румунії, Сербії, Молдови та Австрії. Простягається від околиць Братислави до Залізних Воріт на 1 500 км, утворюючи опуклу дугу, що замикає Середньодунайську рівнину.

КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК – національний парк в Україні, на території Івано-Франківської області. Створений для збереження унікальних лісових екосистем Центральної Європи.

КА́РТА (пол. *karta* < фр. *carte* – папір, карта, документ < лат. *carta* – папір; лист; документ; книга < гр. *chartes* – аркуш паперу). **1.** Умовне зображення поверхні Землі, небесного тіла чи зоряного неба. **2.** Спеціально підготовлений лист паперу для заповнення відповідними відомостями, наприклад, медична карта.

КАРТА ГЕОГРАФІЧНА. Умовне зображення земної поверхні, її частин або окремих країн світу. *Синонім:* мапа.

КАРТА КОНТУРНА. Особливий вид географічних карт, які містять лише контури географічних елементів без написів і призначені для виконання навчальних завдань із географії та історії.

КАРТА ФІЗИЧНА. Географічна карта, на якій зображено природні об'єкти – моря, річки, озера, рівнини, гори.

КАРТІ́НА (укр. *карта* < пол. *karta* < фр. *carte* – папір, карта, документ < лат. *carta* – папір; лист; документ; книга < гр. *chartes* – аркуш паперу). **1.** Твір живопису, намальований переважно фарбами на полотні, картоні, дошці тощо. *Синоніми:* зображення, полотно, малюнок. **2.** *перен.* Те, що можна бачити, охопити зором або уявити. *Синоніми:* образ.

КАРТИНА СВІТУ НАУКОВА. Цілісна система наукових уявлень про загальні принципи будови та існування світу

КАТАСТРО́ФА (нім. *Katastrophe* – катастрофа < лат. *catastrophā* – різкий поворот; несподівана подія < гр. *katastrophē* – переворот; знищення < *kata-* – вниз + *strephō* – перекидаю, повертаю < праіє. *trep-* – перевертати; міняти). Раптова подія з важкими трагічними наслідками. *Синоніми:* катаклізм, знищення, загибель, руйнація, лихо.

КАТАСТРОФА ЕКОЛОГІЧНА. Катастрофа, яка викликає масову загибель організмів, повне порушення природної динамічної рівноваги в екологічних системах та їх руйнування.

КАУДЕКСОМОРФНІ РОСЛИНИ – сукулентні рослини, адаптовані до посушливого клімату й умов ґрунту.

КАУЧУК (нім. *Kautschuk*; мова тупі-гуарані тубільців Південної Америки *cau* – дерево + *uchu* – текти, плакати). Високомолекулярна еластична речовина, яку видобувають у вигляді твердої пружної маси із соку деяких рослин (натуральний каучук); синтетичний каучук або одержують штучним способом.

КВАРЦ (нім. *Quarz* – кварц < пол. *kward* – твердий < праіє. *kar-* – твердий; камінь). Безбарвний кристалічний мінерал, молекула якого складається з атома кремнію та двох атомів кисню. *Синонім*: кварцит.

КВІТЕНЬ (прасл. *květnь* – квітень < *kvěť* – квітка < *kveit* – квітувати < праіє. *kwei-* – квітувати). Четвертий місяць календарного року, який має 30 днів. Назва місяця походить від явища початку масового квітування рослин у цей період.

КВІТКА (укр. *kvit* – квітка; прасл. *kvěť* – квітка; *kveit* – квітувати; праіє. *kwei-* – квітувати). **1.** Частина рослини, що розвивається на кінці стебла чи пагона, має різне забарвлення та запах і є органом статевого розмноження. **2.** Трав'яниста рослина, яка має на кінці стебла чи пагона квітку; видозмінений укорочений, нерозгалужений пагін з обмеженою здатністю до росту, метаморфізованими листками, призначений для запилення, статевого процесу і утворення насіння та плодів, що формується у квіткових рослин.

КВІТКОЛЮЖЕ – верхня розширена частина квітоніжки квітки), частина стебла. До нього кріпляться чашечка, віночок, тичинки і маточки.

КВІТКОНОС (лат. *pedunculus*), у фаховій літературі переважно квітоніс – генеративний пагін, на якому розвивається поодинокі квітка або суцвіття загалом. Пагони, що несуть окремі квітки в межах одного суцвіття, квітконосами не є і називаються квітоніжками.

КВІТНИК (укр. *kvitka* < *kvit* – квітка < прасл. *kvěť* – квітка < *kveit* – квітувати < праіє. *kwei-* – квітувати). Ділянка в саду, парку, біля хати тощо, на якій ростуть квіти. *Синонім*: клумба.

КВІТУВАТИ (укр. квітка < *kvit* – квітка < прасл. *kvěť* – квітка < *kveit* – квітувати < праіє. *kwei-* – квітувати). Утворювати квіти. *Синонім*: цвісти.

КИПІННЯ (укр. *kipiti* < прасл. *kurěti* – кипіти < праіє. *kūr-* – кипіти).

1. Дія та стан за значенням **кипіти**.

КИПІТИ (прасл. *kurěti* – кипіти < праіє. *kūr-* – кипіти). **1.** Вирувати під дією нагрівання, випускаючи гарячу пару. *Синоніми*: клекотіти, булькотіти, бурлити, бурхати, нуртувати. **2.** *перен.* Бурхливо виявляти свої почуття та

переживання. *Синонім*: гарячкувати, шаліти, лютувати, шкварчати.

3. Відбуватися дуже швидко, енергійно.

КІСЕНЬ (укр. *киснути* < прасл. *kysnōti* – киснути; *перв. мокнути*). Проста речовина хімічного елемента кисню, газ без кольору й запаху, що входить до складу повітря і необхідний для дихання й горіння.

КИСТЬ (прасл. *kystь* – кисть < *kyta* – китиця). Частина руки від зап'ястка до кінця пальців. *Синоніми*: п'ясток, п'ятірня.

КИШЕЧНИК (укр. *кишка* < прасл. *kušьka* – кишка; живіт; шлунок < праіє. *kūs-* – випуклість; склепіння). Частина травного тракту людини або тварини, що починається після шлунка й закінчується товстою кишкою. *Синоніми*: кишкі, нутроці, тельбухи, потрухі, хляки.

КІШКА (прасл. *kušьka* – кишка, живіт, шлунок < праіє. *kūs-* – випуклість; склепіння). **1.** Еластична трубка, що є частиною травного тракту людини або тварини. **2.** Гумова або брезентова трубка для подавання води. *Синоніми*: шланг, рукав.

КИШКА 12-ПАЛА. Початкова частина тонкої кишки, названа так через те, що її довжина у людини рівна приблизно 12-ти поперечникам пальця руки. Тут продовжується процес травлення харчової маси.

КИШКА ПРЯМА. Кінцева частина кишечника, названа так за те, що не має вигинів. У ній накопичується кал.

КИШКА ТОВСТА. Кінцевий відділ кишечника людини, де відбувається переважно всмоктування води і формування калової маси.

КИШКА ТОНКА. Відділ кишечника хребетних тварин, розташований між шлунком і товстою кишкою. Основною функцією його є всмоктування поживних речовин із харчової маси в кров.

КІГОТЬ (прасл. *kogьtь* – кіготь < праіє. *keg-* – гачок). Гостре загнуте рогове утворення на кінцях пальців багатьох птахів і тварин. *Синонім*: пазур.

КІЗЯК (крим.-тат. *täzäk* – кізьяк). Кал тварин. *Синоніми*: кал, екскременти, послід, випорожнення.

КІНЦІВКА (укр. *кінець* < прасл. *konьсь* – кінець; початок < *konь* – край [початок, кінець] < праіє. *ken-* – починати). **1.** У людини й тварин – частина тіла, що служить головним чином для пересування або схоплювання. *Синоніми*: рука, нога, лапа, ласт, клішня. **2.** Завершальна частина якого-небудь твору. *Синоніми*: заключна частина, епілог, висновок.

КІСТКА (укр. *кість* < прасл. *kostь* – кість; останки або їх частина < праіє. *ost-* – кістка; кістяк, скелет; останки). Окрема складова частина кістяка хребетних тварин і людини.

КІСТЯК (укр. *кість* < прасл. *kostь* – кість; останки або їх частина < праіє. *ost-* – кістка; кістяк, скелет; останки). Те саме, що **скелет**.

КЛАС (нім. *Klasse* – клас; лат. *classis* – відділ війська, флот, група людей; *calāre* – скликати, оголошувати; праіє. *kelə-* – кричати; оголошувати).

1. підрозділ початкової, середньої школи, гімназії, ліцею, що охоплює учнів одного року навчання та однакового рівня знань. *Синонім:* група. **2.** Кімната в школі, гімназії тощо, де здійснюється навчальний процес. **3.** Один з основних рангів біологічної класифікації. Іноді використовуються також похідні ранги: надклас, підклас і інфраклас. У ієрархії таксономічних категорій клас стоїть нижче за тип і вище за ряд (у зоологічній систематиці) та нижче за відділ і вище за порядок (у ботанічній систематиці).

КЛАСИФІКАЦІЯ (нім. *Klassifikation* – класифікація < лат. *classis* – клас + лат. *facere* – робити; здійснювати). **1.** Дія за значенням **класифікувати**. **2.** Система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. *Синоніми:* систематизація, систематизування, систематика.

КЛАСИФІКУВАТИ (укр. *класифікація* < нім. *Klassifikation* – класифікація < лат. *classis* – клас + лат. *facere* – робити; здійснювати). Розподіляти предмети, явища або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. *Синоніми:* групувати, розкладати, розподіляти, ділити, розчленовувати, розбивати, диференціювати. *Антоніми:* змішувати, з'єднувати.

КЛІМАТ (фр. *climat* – клімат; зона < лат. *clīmatis* – небосхил; зона, сторона світу < гр. *klimatos* – небосхил; зона, сторона світу). **1.** Метеорологічні умови, властиві певній місцевості. **2.** Сукупність штучно створюваних де-небудь умов, необхідних для росту рослин, нормального самопочуття людей тощо.

КЛІТИНА (укр. *кліть* – підіймальний пристрій; клітка; комора < прасл. *klěť* – хата, комора, хижка < праіє. *kleit-* – хата, комора, халабуда). Елементарна структурно-функціональна одиниця будови та життєдіяльності живого організму, яка складається з протоплазми, ядра та оболонки.

КЛІТКА ГРУДНА. Верхня частина кістяка людини й тварини, що складається з грудини, грудних хребців і ребер, а також утворена ними порожнина, у якій містяться легені, серце та стравохід. *Синонім:* огруддя.

КЛІШНЯ (укр. *кліщі* < прасл. *klěšča* – кліщі < *klěstiti* – стискати). Кінцева частина ніжки рака та інших ракоподібних, що має вигляд **кліщів**.

КЛІЩІ (прасл. *klěšča* – кліщі < *klěstiti* – стискати). Металевий інструмент у вигляді щипців із загнутими всередину кінцями для захоплення, тримання тощо розпеченого металу й т. ін. *Синонім*: обценьки.

КЛЮЧІЦЯ (укр. *ключ* < *клюкати* – клювати < прасл. *kljukati* – клювати; рубати < *kljuka* – кривий дрюк, крюк < праіє. *klaw-* – гак, ключ; замкнути). S-подібна зігнута парна трубчаста кістка плечового пояса людини й хребетних тварин, що з'єднує лопатку з грудною кісткою.

КОЛОС (прасл. *kolsъ* – колос < *kolti* – колоти; рубати; розсікати < праіє. *kol-* – колоти, рубати, бити). Суцвіття більшості злаків і деяких інших рослин, у якому квітки розміщені вздовж стрижня. *Синонім*: колосся.

КОМАХИ (укр. *комаха*; прасл. *komarъ* – комар; праіє. *ket* [звуконаслідування] – дзижчати, гудіти). Клас безхребетних членистоногих тварин, до якого належать метелики, жуки, мухи, оси, бджоли, мурашки тощо.

КОМЄТИ – небесні тіла, які обертаються навколо Сонця по дуже витягнутих орбітах. Їх можна бачити тільки в міру наближення до Сонця. Густина комет незначна, періоди обертання різні.

КОМПАС (нім. *Kompass* – компас < іт. *compasso* – стрілка компаса; циркуль < *compassare* – міряти циркулем < лат. *compassāre* – вимірювати кроками < *com-* – з, разом + *passus* – крок). Прилад, за допомогою якого визначають сторони світу.

КОНДЕНСАЦІЯ (укр. *конденсувати* < нім. *kondensieren* – конденсувати < лат. *condēnsāre* – ущільнювати, стискувати, згущувати < *con-* – з, разом + *dēnsēre* – згущувати, ущільнювати < праіє. *dens-* – густий, щільний). Дія за значенням **конденсувати**.

КОНДЕНСУВАТИ (нім. *kondensieren* – конденсувати < лат. *Condēnsāre* – ущільнювати, згущувати < *con-* – з, разом + *dēnsēre* – згущувати, ущільнювати < праіє. *dens-* густий, щільний). Перетворювати пару або газ на рідину. *Синоніми*: зріджувати, скраплювати. *Антоніми*: випаровувати.

КОНИК (прасл. *konikъ* – комаха, яка стрибає < *konь* – кінь < праіє. *ekwo-* – кінь). **1.** Зменшувально-пестливе до кінь. **2.** Стрибаюча комаха з довгими ногами, яка утворює сюркотливі звуки за допомогою надкрил. *Синонім*: коник-стрибунець.

КОНСУМЕНТИ (англ. *to consume* – витрачати; споживати, з'їдати < лат. *cōnsūmere* – витрачати; споживати, з'їдати < *cōn-* – з, разом + *sūmere* – брати; вживати, їсти). Організми, що споживають готові органічні речовини. До них належать всі тварини, комахоїдні та паразитичні рослини, а також деякі мікроорганізми.

КОНТИНЕНТ (нім. *Kontinent* – континент, материк < лат. *continēns* – континент, материк, тверда земля < *terra continēns* – земля неперервна, суцільна < *con-* – з, разом + *tenēre* – тримати; зберігати). Те саме, що **материк**.

КОПАЛИНИ (укр. *копалина* < *копати* < прасл. *kopati* – бити ногою в землю; рити < гр. *koptō* – ударяю, рубаю, колю). Природні речовини, які видобувають із надр земної кори. *Синонім*: **поклади**.

КОПАЛИНИ КОРИСНІ. Природні речовини неорганічного та органічного походження (руда, вугілля, нафта тощо), які видобувають із надр земної кори та використовують у матеріальному виробництві.

КОПАЛЬНЯ (укр. *копати* < прасл. *kopati* – бити ногою в землю; рити < гр. *koptō* – ударяю, рубаю, колю). Система підземних споруд для добування корисних копалин. *Синоніми*: **рудня, шахта**.

КОРА́ (прасл. *kora* – тверда оболонка; шкаралупа; шкірка < праіє. *kor-* – відділяти; рубати, різати). **1.** Верхня, здебільшого легко відокремлювана оболонка, що вкриває стебла, гілки, стовбури, корені рослин. **2.** Верхній затверділий шар чого-небудь. *Синоніми*: **кірка, шкурка**.

КОРА ГОЛОВНОГО МОЗКУ. Верхній шар великих півкуль головного мозку людини та вищих хребетних тварин.

КОРА ЗЕМНА. Верхній твердий шар земної кулі.

КОРЕНЕВІЩЕ (укр. *корінь* < прасл. *koreнь* – корінь рослини; основа; початок < праіє. *kern-* – держак; стовбур; ніжка). Підземне стебло багаторічних трав'янистих рослин із недорозвиненими листками; підземний, більш чи менш довговічний, видозмінений пагін багаторічних трав, чагарників, що слугує для запасання поживних речовин, вегетативного поновлення та розмноження.

КОРІСНИЙ (укр. *користь* < прасл. *koristь* – здобич; прибуток, вигода). Який дає, приносить добрі наслідки, покращує. *Синоніми*: **вигідний, сприятливий, продуктивний, ефективний, придатний**. *Антонім*: **шкідливий, небезпечний, вадливий**.

КО́РІНЬ (прасл. *koreнь* – корінь рослини; основа; початок; праіє. *kern-* – держак; стовбур; ніжка) – підземний вегетативний орган рослини з необмеженим ростом, який забезпечує закріплення рослин у субстраті, поглинання і транспорт води та розчинених у ній мінеральних речовин та продуктів життєдіяльності ґрунтових мікроорганізмів і коренів інших рослин, первинний синтез органічних речовин, виділення в ґрунт продуктів обміну речовин і вегетативне розмноження. *Синонім*: **коріння**.

КОРМ (прасл. *къртъ* – корм, їжа < праіє. *kerm-* – корм, їжа; жир). Їжа тварин. *Синоніми*: **пожива..**

КОРМОВІЙ (укр. *корм* < прасл. *къртъ* – корм, їжа < праіє. *kerm-* – корм, їжа; жир). Прикметник до **корм**.

КОРПУС (лат. *corpus* – тіло; тулуб; корпус < праіє. *krep-* – тіло; тулуб; труп). **1.** Тіло людини або тварини без голови й кінцівок. *Синоніми:* тулуб, торс. **2.** Основа чи оболонка машини, механізму тощо, наприклад, корпус верстата, годинника, автомобіля. **3.** Окрема будівля серед кількох, що мають спільне призначення й розташовані на тій же ділянці. *Синоніми:* будинок, будівля, споруда.

КОСА́ (прасл. *kosa* – коса; *перв.* обрубана гілка < праіє. *kos-* – різати; скребти). Сільськогосподарське знаряддя для косіння трави, збіжжя тощо, що має вигляд вузького зігнутого леза, прикріпленого до держака.

КОСА ПИЦАНА. Вузька намивна смуга суходолу в морі, річці тощо, сполучена одним кінцем із берегом. *Синоніми:* мис, пересип.

КО́СМОС (гр. *kosmos* – упорядкованість; будова; світобудова, світ; краса, вбрання). Простір, розташований за межами земної атмосфери, з усіма наявними в ньому об'єктами. *Синонім:* всесвіт.

КОСЯ́К (укр. *кóсий* < прасл. *kosъ* – косий, кривий < праіє. *kosŭ-* – обрубаний, обрізаний). Ряд однорідних предметів або живих істот (наприклад, диких гусей), які рухаються один за одним, утворюючи косу лінію.

КРАЄВІ́Д (укр. *край* + *вид* < прасл. *vidъ* – вид < праіє. *wid-* – бачити, сприймати; знати). Місцевість, що відкривається перед очима. *Синоніми:* пейзаж, ландшафт, панорама.

КРА́ТЕР (нім. *Krater* – кратер < лат. *crātēr* – кратер; велика посудина; безодня < гр. *kratēr* – кратер; велика посудина; безодня). Лійкуватий отвір на вершині вулканічної гори, через який під час виверження вулкана виливається лава, виходять гази, вилітає попіл, каміння тощо.

КРЕ́ЙДА (пол. *krejda* – крейда < нім. *Kreide* – крейда < лат. *crēta* – крейда < праіє. *krēt-* – крейда). М'який білий вапняк, що використовується в хімічній, паперовій та інших галузях промисловості.

КРІ́ГА (прасл. *jъkra* – крига < праіє. *krus-* – лід; крига; затверділий верхній шар снігу). **1.** Те саме, що **лід**. **2.** Битий лід скреслих водоймищ, річок тощо. *Синонім:* крижини.

КРИЖІ́НА (укр. *крига* < прасл. *jъkra* – крига < праіє. *krus-* – лід; крига; затверділий верхній шар снігу). Шматок **криги** **1**.

КРІ́ЖІ (укр. *криж* – хрест; крижі < пол. *krzyż* – хрест; крижі < іт. *діал.* *krože* – хрест < лат. *crux* – хрест). **1.** Нижня частина спини. *Синоніми:* попереk, поясниця. **2.** Задня частина тулуба тварини (зазвичай коня). *Синонім:* крупп.

КРИЛЮ́ (прасл. *kridlo* – крило < *skriti* – літати < праіє. *skrei-* – літати).

1. Літальний орган птахів, комах та деяких ссавців (наприклад, кажанів).
 2. Нерухома відносно корпусу плоска поверхня літака, планера тощо, що підтримує його в повітрі під час польоту. 3. Обертальна лопать вітряка.
Синонім: лопать. 4. Підводна частина корпусу швидкоплавного судна, що утримує його в максимальному надводному положенні під час руху.

КРИНІЦЯ (прасл. *krъnica* – джерело, криниця < *krъnъ* – викопаний < праіє. *krē-* – різати, відрізати; кроїти). Викопана й захищена бетонним чи дерев'яним зрубом від обвалів глибока яма для добування води з водоносних шарів землі. *Синонім:* колодязь.

КРИСТА́Л (нім. *Kristall* – кристал < лат. *crystallum* – лід; гірський кришталь; кришталева посудина < гр. *krystallos* – лід; гірський кришталь, кришталева посудина < праіє. *krus-* – лід; крига; затверділий верхній шар снігу). Тверде тіло, що має природну форму багатогранника і внутрішню упорядковану будову.

КРИШТА́ЛЬ (пол. *kryształ* – кристал; кришталь < лат. *crystallum* – лід; гірський кришталь; кришталева посудина < гр. *krystallos* – лід; гірський кришталь, кришталева посудина < праіє. *krus-* – лід; крига; затверділий верхній шар снігу). 1. Сорт скла з високим вмістом різних домішок (переважно сполук свинцю), які надають йому виключну прозорість, значну міцність, особливий блиск і приємний дзенькіт. 2. Вироби із такого скла.

КРОВ (прасл. *kry* – кров < праіє. *kreu-* – кров; сире м'ясо). Червона рідина, яка циркулює в замкнутій кровоносній системі організму людини та хребетних тварин і забезпечує обмін речовин у ньому.

КРОВОО́БИГ (укр. *кров* + *обіг* < *бігти* < прасл. *bęgti* – бігти, утікати < праіє. *bhegw-* – бігти; швидко розповсюджуватися; текти). Циркуляція крові по замкнутій кровоносній системі організму людини та хребетних тварин.

КРО́НА (нім. *Krone* – крона дерева; корона < лат. *corōna* – вінок, вінець < гр. *korōne* – кільце; загнутий кінець лука < праіє. *krongh-* – щось скручене, вигнуте). Верхня частина дерева, що являє собою сукупність його гілок. *Синонім:* корона.

КРОХМА́ЛЬ (пол. *krochmal* – крохмаль < нім. *Kraftmehl* – крохмаль). Вуглевод, що утворюється в листках і стеблах рослин та відкладається зернятками в бульбах, насінні, коренях.

КРУГ (прасл. *krŏgъ* – щось скручене, згорнуте; круг < праіє. *krongh-* – щось скручене; вигнуте). 1. Частина площини, обмежена колом. *Синонім:* кружало. 2. Предмет, що має округлу, овальну або кільцеподібну форму, наприклад, рятівний круг, шліфувальний круг.

КРУГООБІГ (укр. *круг* + обіг, бігти; прасл. *běgti* – бігти, утікати; праіє. *bhegw-* – бігти; швидко розповсюджуватися; текти). Безперервно повторюваний рух. *Синоніми*: кругобіг, кругойдучість, кругообертання.

КРУГООБІГ ВОДИ – безперервний замкнутий процес переміщення води на земній кулі, що відбувається під впливом сонячної радіації і дії сили тяжіння.

КРУГООБІГ РЕЧОВИН. Процеси перетворення і переміщення речовин на Землі, що мають відносно циклічний характер.

КУБЛЮ (прасл. *koḅlo* – кубло < лат. *cubile* – ложе; лігво). Заглиблення в землі, часто під коренями дерев, де живуть і розмножуються звірі, плазуни. *Синоніми*: лігво, гніздо.

КУЛЬТУРА (нім. *Kultur* – культура < лат. *cultūra* – обробіток, догляд; вирощування; виховання, освіта, розвиток). **1.** Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. *Синонім*: цивілізація. **2.** Освіченість, вихованість. **3.** Рівень, ступінь досконалості якоїнебудь галузі господарської або розумової діяльності, наприклад, культура дослідження. **4.** Рослина, що розводиться, вирощується людиною. **5.** Мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі.

КУЛЬТУРИ ЗЕРНОВІ. Група однорічних трав'янистих рослин, вирощуваних для отримання зерна – основного продукту харчування людини, сировини для багатьох галузей промисловості та виробництва кормів для тварин. Приклади: пшениця, рис, кукурудза, гречка, горох, квасоля тощо.

КУЛЬТУРИ КОРМОВІ. Група трав'янистих рослин, які вирощуються для годівлі сільськогосподарських тварин. Приклади: люцерна, конюшина, вика, вівсяниця, стоколос безостий, кормовий буряк, кормовий гарбуз тощо.

КУЛЬТУРИ ОВОЧЕВІ. Група трав'янистих рослин, які вирощують для отримання овочів. Приклади: картопля, морква, столовий буряк, капуста, огірок, кавун, гарбуз, цибуля тощо.

КУЛЬТУРИ ТЕХНІЧНІ. Група різноманітних рослин, вирощуваних для отримання технічної сировини. Приклади: цукровий буряк, соняшник, соя, коноплі, льон, м'ята тощо.

КУТ МАГНІТНОГО СХИЛЕННЯ – кут нашого місцезнаходження, утворений між напрямком на географічний полюс і напрямком на магнітний полюс.

КУЩ (укр. *діал. куст* – кущ; букет < прасл. *diāl. kustь* – кущ, чагарник). Низькоросла дерев'яниста багаторічна рослина, гілки якої ростуть майже від кореня. Приклади: калина, шипшина, бузок, ялівець тощо.

Л

ЛАБОРАТО́РІЯ (лат. *laboratorium* – місце для праці < *labor* – зусилля, праця; справа; труднощі). **1.** Спеціально обладнане приміщення для наукових досліджень, навчальних робіт, контрольних аналізів та випробувань. **2.** Установа або її відділ, що провадить експериментальну науково-дослідну та навчальну роботу.

ЛА́ВА (нім. *Lava* – лава < іт. *lava* – лава < лат. *lābor* – ковзати, повільно падати, спускатися, котитися). Розплавлена вулканічна маса, що виливається на земну поверхню під час виверження вулкана. *Синонім:* виверження.

ЛАНЦЮ́Г (пол. *łańcuch* – ланцюг < нім. діал. *Lannzug* – ланцюг). **1.** Ряд металевих кілець, послідовно з'єднаних одне з одним. **2.** Суцільний ряд, сукупність кого-, чого-небудь, розташованого один поруч з одним. **3.** Безперервний, послідовний ряд подій, міркувань і т. ін.

ЛАНЦЮГ ЖИВЛЕННЯ. Послідовний ряд взаємовідносин між групами організмів (рослин, тварин, грибів, мікроорганізмів), за яких відбувається перенесення речовин і енергії шляхом поїдання одних особин іншими.

ЛА́ПА (прасл. *lapa* – нога тварини, птаха < праіє. *lōpā* – рука, лапа). Стопа, нога тварини, птаха тощо. *Синоніми:* стопа, нога.

ЛЕГЕ́НІ (укр. *легеня* < прасл. *lęgъkoje* – легеня < *lęgъkъ* – легкий < праіє. *legwhi-* – легкий [у вазі і в русі]). Орган дихання у людини і хребетних тварин (окрім риб), що розміщується в грудній порожнині.

ЛІ́ПЕНЬ (прасл. *lǫpъnjъ* – час квітання липи < *lipa* – липа < *lǫpěti* – липнути < праіє. *leip-* – мазати; клеїти). Сьомий місяць календарного року, який має 31 день. Його названо так тому, що у цей період здійснюється масовий медозбір з квіток липи.

ЛИСТ (прасл. *listъ* – лист рослини; шматок тонкого матеріалу < праіє. *les-* – відривати, щипати). Орган повітряного живлення і газообміну рослин у вигляді тонкої, зазвичай зеленої пластинки. *Синонім:* листок.

ЛИСТО́К. Зменшувальне від **лист**. Листо́к (лат. *folium*, грец. *phýllon*) – вегетативний орган судинних рослин, що виконує функції фотосинтезу, транспірації (випаровування) та газообміну.

ЛИСТОПА́Д (прасл. *listopadъ* – опадання листя < *listъ* – лист + *padati* – падати). **1.** Одинадцятий місяць календарного року, який має 30 днів. Його названо так тому, що у цей період відбувається масове опадання листя дерев та кущів. **2.** Опадання листя восени, а також час цього опадання.

ЛИСТЯ́НИЙ (укр. *лист* < прасл. *listъ* – лист рослини; шматок тонкого матеріалу < праіє. *les-* – відривати, щипати). **1.** Прикметник до **лист**. **2.** Який

має листя (про дерево) або складається з таких дерев (про ліс). *Антонім*: хвойний. **3.** Який утворюється з листя.

ЛИСТЯНИЙ ЛІС – ліс без хвойних дерев.

ЛИЧІНКА (укр. *личина* – удавана зовнішність < *лице* < прасл. *lice* – обличчя; щока; зовнішній вигляд). Початкова стадія розвитку низки тварин (червів, комах, риб, земноводних), яка передує стадії лялечки; жива істота в цій стадії.

ЛИШАЙНИК (укр. *лишай* – рослина; прасл. *lišajь* – рослина, шкірна хвороба). Нижча рослина, тіло якої складається з гриба і водорості; росте на камінні, корі дерев, на землі.

ЛІГВО (укр. *лежати* < прасл. *ležati* – лежати < праіє. *leg-* – лягати, лежати). Заглиблення або інше місце в землі, де живе тварина. *Синоніми*: кубло, барліг.

ЛІД (прасл. *ledь* – замерзла вода; град). Замерзла вода, що перейшла в твердий кристалічний стан.

ЛІМФА (лат. *lympha* – волога, рідина < гр. *lymphē* – у грецькій міфології – богиня, яка уособлює явища і сили природи; наречена; молода жінка). Безбарвна рідина, що циркулює в лімфатичній системі людини та хребетних тварин і відіграє важливу роль у процесі обміну речовин, а також захищає від хвороботворних мікроорганізмів.

ЛІНІЙНИЙ (укр. *лінія* < пол. *linia* – лінія < лат. *līnea* – лінія, межа; *перв.* льняна нитка < *līnit* – льон < праіє. *līno-* – льон). **1.** Прикметник до **лінія** **1.** **2.** Те саме, що видовжений. *Синоніми*: подовжений, довгуватий, витягнутий.

ЛІНІЙНИЙ МАСШТАБ – це пряма лінія, поділена на однакові відрізки (1 см), які відповідають певній віддалі на місцевості (м, км).

ЛІНІЯ (пол. *linia* – лінія < лат. *līnea* – лінія, межа; *перв.* льняна нитка < *līnit* – льон < праіє. *līno-* – льон). **1.** Риска, вузька смужка на якій-небудь поверхні. **2.** Облаштована рейками дорога для руху потягу трамваю, поїзду метро тощо. *Синоніми*: колія, полотно.

ЛІНІЯ ГОРИЗОНТУ. Те саме, що горизонт (1) – це межа видимого простору, де нам здається, що небо сходиться із землею.

ЛІС (прасл. *lěsь* – простір порослий деревами, особливо листяними; дерева, особливо листяні; дерево як будівельний матеріал). Природна сукупність різних рослин на значній площі землі, серед яких домінують дерева, що ростуть близько одне до одного, утворюючи зімкнутий деревостан, чагарники. Ліс має кілька ярусів: ґрунтовий, лишайниково-моховий, трав'янистий, кущовий та деревний.

ЛІС ЛИСТЯНИЙ. Ліс, що складається з листяних видів дерев і чагарників. *Синонім:* діброва, листопадний ліс.

ЛІС МІШАНИЙ. Ліс, що складається з листяних і хвойних видів дерев і чагарників.

ЛІС ХВОЙНИЙ. Ліс, що складається переважно з хвойних видів дерев і чагарників. *Синонім:* бір.

ЛІСОПАРК (укр. *ліс* + *парк* < нім. *Park* – парк < лат. *Parricus* – обгороджене місце, парк < ібер. *parra* – ґрати, решітка; підпірки). Приміський ліс, пристосований для прогулянок і відпочинку.

ЛІСОСТЕП (укр. *ліс* + *степ*). Природна зона помірного поясу з чергуванням лісових і степових ділянок; перехідна природна зона Північної півкулі між зонами мішаних лісів та степу, на якій чергуються ділянки лісу і степу.

ЛІТО (прасл. *lěto* – найтепліша пора року; рік < праіє. *lěto-* – теплий сезон, літо; день). Найтепліша пора року між весною та осінню.

ЛІТО БАБИНЕ. Період теплої та сухої погоди восени, який спостерігається у багатьох країнах з помірним кліматом. В Україні бабине літо триває приблизно з 28 серпня до 20 листопада. Характерною ознакою бабиного літа є павутиння, що літає в повітрі. У Канаді та США це явище називають індіанським літом, бо воно характерне для територій, на яких мешкали індіанці – корінне населення Північної Америки.

ЛІТР (фр. *litre* літр < *litron* – давня міра зерна < лат. *litra* – міра рідини). У міжнародній метричній системі мір – основна одиниця ємності рідких і сипких тіл, що дорівнює 1000 куб. см.

ЛОПА́ТКА (прасл. *lopatъka* анат. лопатка < *lopata* – знаряддя для копання < *lorъ* – широкий лист < праіє. *l̥ōp-* – щось широке, плоске). **1.** Зменшене до лопата. **2.** Парна кістка трикутної форми в складі плечового пояса хребетних тварин і людини.

ЛОПАТЬ (укр. *лопата* < прасл. *lopata* – знаряддя для копання < *lorъ* – широкий лист < праіє. *l̥ōp-* – щось широке, плоске). **1.** Широкий плаский кінець чого-небудь. **2.** Робоча, плоскої форми частина гребних і повітряних гвинтів, а також коліс, весел і т. ін.

ЛУГ (прасл. *logъ* – кривизна, зниження поверхні землі; прибережні зарості; болото < праіє. *leng-* [син. *lenk-*] – гнути, кривити). Поросла травою та кущами земля, що використовується як пасовисько та сіножать. Луги поширені в заплавах річок, на межиріччях і в горах, вище межі лісу.

ЛУ́КА (прасл. *loka* – кривизна, зниження поверхні землі; лука, луг; праіє. *lenk-* [син. *leng-*] – гнути, кривити) – ділянка ґрунту в умовах достатнього або

надмірного зволоження, вкрита переважно багаторічними трав'янистими рослинами, в основному злаками та осоковими; зазвичай використовується як пасовища для домашньої худоби й як сіножаті. *Синоніми*: оболонь, заплава, пасовисько, сіножать, левада.

ЛУПА (нім. *Lupe* – лупа < фр. *loupe* – збільшувальне скло; пухлина, наріст). Збільшувальне скло в оправі для розглядання дрібних деталей.

ЛУСКА́ (прасл. *luska* – луска, оболонка < праіє. *leuĝh-* – відокремлювати). **1.** Шкірні утвори (тверді, щільно припасовані одна до одної пластинки) у багатьох хребетних тварин (кісткових риб, ящірок), що виконують захисну функцію. **2.** Складові частини рослинних бруньок, цибулин, шишок тощо.

ЛУСОЧКА (укр. *луска* < прасл. *luska* – луска, оболонка < праіє. *leuĝh-* – відокремлювати). Зменшувальне до **луска**.

ЛЬОДОХІД (укр. *лід* + *хід* < *ходити* < прасл. *hoditi* – ходити < праіє. *sod-* – ходити [з наступним слов'янським переходом *s* у *h*]). Рух крижин і крижаних полів за течією річки під час її скресання. *Синоніми*: кригохід, скрес.

ЛЬНЯНИЙ (укр. *льон* < прасл. *льнь* – льон; льняне волокно < праіє. *l'ŋno-* – льон). Виготовлений із волокон або насіння льону.

ЛЬОН (прасл. *льнь* – льон; льняне волокно < праіє. *l'ŋno-* – льон). **1.** Однорічна трав'яниста рослина, зі стебел якої виготовляють волокно, а з насіння – олію. **2.** Волокно, виготовлене з цієї рослини.

ЛЮДИ́НА (укр. *люд* < прасл. *ljudъ* – люди, народ < праіє. *leudh-* – народ; люди; населення). Суспільна істота, яка є найвищим ступенем розвитку живих організмів, має свідомість, володіє членороздільною мовою, виробляє та використовує знаряддя праці.

ЛЮ́ДСТВО (укр. *люд* < прасл. *ljudъ* – люди, народ < праіє. *leudh-* – народ; люди; населення). Всі люди землі, рід людський, людське суспільство. *Синоніми*: людність, рід людський.

ЛЮ́ТИЙ (прасл. *ljutъjъ* – суворий, холодний; злий, жорстокий < праіє. *lūt-* – гнівний, сердитий, лютий). Другий місяць календарного року, який має 29 днів у високосні та 28 днів у звичайні роки. Назва місяця пов'язана з його лютим характером. Для цього періоду характерні пронизливі колючі морози, сніговії та вітри.

ЛЯ́ЛЕЧКА (укр. *лялька* – іграшка < *дит.* *ляля* – мала дитина; іграшка у формі людської фігурки < прасл. *дит.* *ljalja* – дитина; іграшка у формі людської фігурки). Наступна після личинки нерухома стадія розвитку комахи без живлення.

М

МАГМАТИЧНІ ВОДИ утворюються в результаті конденсації охолоджених парів магми.

МАГМАТИЧНІ ПОРОДИ утворюються з магми або лави.

МАГНЕТІЗМ (укр. *магніт*; нім. *Magnet* – магніт; гр. *Magnētis lithos* – камінь із м. Магнесія, магніт). Властивість магніту, а також провідника з електричним струмом або електричних зарядів притягати чи відштовхувати деякі тіла.

МАГНЕТИЗМ ЗЕМНИЙ. Магнітне поле Землі та навколоземного космічного простору. *Синонім:* геомагнетизм.

МАГНІТ (нім. *Magnet* – магніт < гр. *Magnētis lithos* – камінь із м. Магнесія, магніт). Тіло, яке має постійне магнітне поле і здатне притягувати залізо, сталь, кобальт.

МАРМУР (пол. *marmur* – мармур < лат. *marmor* – мармур < гр. *marmaros* – мармур, білий камінь). Тверда різнокольорова гірська порода, що виникла внаслідок кристалізації вапняку; використовується переважно для архітектурних і скульптурних робіт.

МАРС (лат. *Mars* – бог війни у стародавніх римлян). Четверта планета сонячної системи, орбіта якої знаходиться між Землею та Юпітером.

МАРШРҀТ (нім. *Marschroute* – маршрут < фр. *marche* – хід, ходіння + *route* – шлях < лат. *rupta* – пробитий шлях < *rumpere* – розбивати, пробивати, прокладати). Заздалегідь визначений шлях проходження, їзди тощо. *Синоніми:* напрям, курс, шлях, траса.

МАСА (нім. *Masse* – маса < лат. *massa* – брила, клубок < гр. *māza* – тісто < *māsso* – мну, мішу < праіє. *maǵ-* – тиснути; місити, м'яти). **1.** Одна з основних фізичних характеристик матерії, яка визначає її інерційні та гравітаційні властивості. **2.** Велика кількість когось або чогось, зосереджена в одному місці. *Синоніми:* безліч, море, навал. **3.** Тістоподібна безформна речовина.

МАСШТАБ (нім. *Maßstab* – міра, масштаб, *Maß* – міра, розмір + *Stab* – палиця; жезл; стрижень; праіє. *stēib* – стовп; палиця, жердь; кілок). Відношення довжини ліній на кресленні, плані або карті до довжини відповідних ліній у природі; ступінь зменшення зображень на карті. *Синонім:* мірило.

МАТЕРІК (укр. *matériy* – значний; зрілий, міцний < прасл. *materь* – зрілий < *mati* – мати [іменник] < праіє. *māter-* – мати [іменник]). Велика частина суходолу, оточена з усіх або майже з усіх боків морями та океанами. *Синонім:* континент.

МАТЕРІАЛ (пол. *material* – матеріал < лат. *māteriālis* – матеріальний < *māteria* – матерія, речовина; будівельні матеріали; деревина < *māter* – мати [іменник] < праіє. *māter-* – мати [іменник]). **1.** Те, з чого що-небудь виготовляють, виробляють, будують тощо. *Синоніми:* речовина, сировина. **2.** Відомості, які є основою чогось (наприклад, навчання). **3.** Ткацькі, трикотажні чи синтетичні вироби, призначені для шиття. *Синоніми:* тканина, мануфактура, матерія, текстиль.

МАТЕРІАЛИ ПРИРОДНІ. Матеріали рослинного, тваринного чи природного мінерального походження. *Синонім:* матеріали натуральні.

МАТЕРІАЛИ РУКОТВОРНІ. Матеріали, створені людиною. *Синоніми:* матеріали синтетичні, штучні

МАТЕРІАЛЬНИЙ (укр. *матерія* < нім. *Materie* – матерія < лат. *māteria* – матерія, речовина; будівельні матеріали; деревина < *māter* – мати [іменник] < праіє. *māter-* – мати [іменник]). Прикметник до **матерія 1**. *Синоніми:* реальний, речовинний, предметний, фізичний.

МАТОЧКА (укр. *мати* [іменник]; прасл. *mati* – мати [іменник]; праіє. *māter-* – мати [іменник]; лат. *pistillum*). Центральна частина квітки рослини, що є жіночим органом розмноження; жіноча репродуктивна частина квітки, що містить насінні зачатки. Маточка розташована всередині квітки та складається з одного або кількох зрощених плодолистків.

МЕЗОФІТИ – (від дав.-гр. *μέσος* (*mésos*) – середній і *φυτόν* (*phyton*) – рослина) – рослини, що зростають у помірно зволжених місцях існування.

МЕРИДІАН (лат. *merīdiānus* – полуденний, *merīdiēs* – полудень; південь; середина, *medius* – середній + *diēs* день). Уявна лінія перерізу поверхні земної кулі площиною, проведеною через будь-яку точку земної поверхні і вісь обертання Землі.

МЕТАЛ (нім. *Metall* – метал < лат. *metallum* – метал; мінерал; рудник < гр. *metallon* – рудник < *metalleuō* – видобуваю із землі, викопую). Речовина зі специфічним (металевим) блиском, значною електро- і теплопровідністю та ковкістю.

МЕТАМОРФІЧНІ ПОРОДИ – утворюються у процесі глибокого перетворення осадових і магматичних порід в умовах впливу величезного тиску і високої температури, а також внаслідок притоку або відтоку газів і водних розчинів.

МЕТЕЛИКИ (укр. *метелик* < прасл. *metylъ* – метелик < *metati se* – метатися [за характером літання]). Ряд комах, що мають по дві пари крил, вкритих дрібними лусочками, які зумовлюють яскраве й різноманітне їх забарвлення. *Синонім:* метіль.

МЕТÉЛИЦЯ (укр. *мести* < прасл. *mesti* – мести < *metti* – мести, метати, кидати < праіє. *met-* – кидати). Сильний вітер зі снігом. *Синоніми*: заметіль, сніговиця, хуртовина, завірюха, віхола.

МЕТЕОМАЙДАНЧИК (укр.. *метеорологічний* майданчик < майдан площа < крим.-тат. *māidan* – рівне, вільне місце < перс. *mejdan* – площа, арена). Майданчик, обладнаний різними приладами для ведення метеорологічних спостережень.

МЕТЕО́РИ – залишки комет, невеликі шматки твердої речовини, які видно лише в момент випаровування, коли вони, влітаючи в земну атмосферу, нагріваються і згорають.

МЕТЕО́РІТ (фр. *météore* – метеор; лат. *meteora* – метеор; гр. *meteōros* – який ширяє в небі). Більше метеорне тіло, яке не встигає цілком випаруватися в атмосфері і падає на Землю.

МЕТЕОРОЛОГІ́ЧНИЙ (укр. *метеорологія* < нім. *Meteorologie* – метеорологія < гр. *meteōrologia* – наука про небесні явища < *meteōra* – небесні тіла; атмосферні явища + *logos* – слово, пояснення, вчення). Прикметник до **метеорологія**.

МЕТЕОРОЛО́ГІЯ (нім. *Meteorologie* – метеорологія < гр. *meteōrologia* – наука про небесні явища < *meteōra* – небесні тіла; атмосферні явища + *logos* – слово, пояснення, вчення). Наука, що вивчає атмосферу, її будову, властивості та процеси, які в ній відбуваються, а також розробляє методи передбачення атмосферних явищ і впливу на них.

МЕТЕОСТА́НЦІЯ (укр. *метеорологічна станція* < іт. *stanza* – станція < лат. *statiō* – стояння, стоянка, зупинка < *stāre* – стояти < праіє. *sthā-* – стати, стояти; *букв.* бути міцним). Установа, де проводять регулярні метеорологічні спостереження, потрібні для передбачення погоди та вивчення клімату.

МÉТОД (нім. *Methode* – метод < фр. *méthode* – метод < лат. *methodus* – прийом, спосіб, метод < гр. *methodos* – спосіб дослідження, метод < *meta no-* + *odos* – шлях; спосіб). Спосіб досягнення мети, вирішення певного завдання в науці, виробництві тощо. *Синоніми*: спосіб, засіб, прийом, процедура, техніка.

МЕТР (фр. *mètre* – метр < гр. *metron* – міра < праіє. *mē-* – міряти). **1.** Одиниця довжини 1 м за Міжнародною метричною системою мір. **2.** Лінійка або стрічка такої довжини з сантиметровими поділками, що використовується для вимірювання чого-небудь.

МЕТРІ́ЧНИЙ (укр. *метр* < фр. *mètre* – метр < гр. *metron* – міра < праіє. *mē-* – міряти). Прикметник до **метр**.

МІ́СЛЕННЯ (укр. *мисль* – думка < прасл. *myslь* – думка). Дія за значенням **мислити**. *Синонім*: міркування.

МИСЛЕННЯ КРИТИЧНЕ. Система логічних суджень, яка використовується для аналізу предметів, явищ і подій з наступним формулюванням обґрунтованих висновків.

МИСЛЕННЯ НАУКОВЕ. Мислення, основними умовами якого є науковий експеримент і неупереджений аналіз його результатів.

МИСЛІВЕЦЬ (пол. *mysliwiec* – мисливець < *myśl* – думка < прасл. *mysľ* – думка). Той, хто займається, захоплюється мисливством. *Синоніми:* ловець, звіролов, звіробій, полювач.

МИСЛІВСТВО (укр. *мисливець* < пол. *mysliwiec* – мисливець < *myśl* – думка < прасл. *mysľ* – думка). Добування диких звірів і птахів з метою використання їх м'яса, хутра тощо. *Синонім:* полювання.

МІСЛИТИ (укр. *мисль* – думка < прасл. *mysľ* – думка). Аналізувати явища об'єктивної дійсності та взаємозв'язки між ними і робити висновки. *Синоніми:* міркувати, думати, уявляти.

МИЧКУВА́ТИЙ (укр. *мичка* – пасма льону < *микати* – чесати [льон] < прасл. *mykati* – тягти, рвати, рухати < праіє. *m'ik-* – тягти, рухати). Стосовно кореня рослин, який має вигляд пучка ниткоподібних розгалужень.

МІДЬ (прасл. *měď* – мідь). Проста речовина хімічного елемента міді.

МІКРО́Б (фр. *microbe* – мікроб < гр. *mikros* – малий + гр. *bios* – життя). Те саме, що й **мікроорганізм**.

МІКРООРГАНІ́ЗМ (фр. *micro-organisme* – мікроорганізм < гр. *mikros* – малий + лат. *organismus* – організм). Найдрібніший, переважно одноклітинний організм, який можна побачити лише за допомогою мікроскопа. *Синонім:* мікроб.

МІКРОСКО́П (фр. *microscope* – мікроскоп < гр. *mikros* – малий + гр. *skopeō* – спостерігаю, дивлюся). Оптичний прилад для збільшення зображень надзвичайно малих предметів.

МІНЕРА́Л (фр. *minéral* – мінерал < лат. *minerālis* – викапаний). Гірська порода небіологічного походження, що входить до складу земної кори.

МІНЕРА́ЛЬНИЙ (укр. *мінерал* < фр. *minéral* – мінерал < лат. *minerālis* – викапаний). Який має небіологічне природне походження.

МІНЛІ́ВІСТЬ (укр. *мінливий* < *міняти* < прасл. *měnjati* – міняти < праіє. *mei-* – міняти). Здатність швидко змінюватися.

МІНЛІ́ВІСТЬ ЖИВИХ ОРГАНІ́ЗМІВ. Здатність набувати нових ознак, відмінних від предків, а також різноманітність ознак серед представників даного виду.

МІ́РА (укр. *міряти* < прасл. *měriti* – міряти < праіє. *mē-* – міряти).

1. Одиниця виміру чого-небудь. **2.** Те, чим міряють, вимірюють що-небудь.

Синоніми: мірка, мірило. **3.** Величина, розмір, ступінь чого-небудь. *Синоніми:* рівень, масштаб.

МІРМЕКОХО́РІЯ (від грец. *mýrmēx* – мураха і *chōréō* – розповідаю) – поширення мурахами насіння й інших зачатків рослин.

МІСЦЕ́ВІСТЬ (укр. *місце* < прасл. *městьce* – невелике місце < *město* – місце; *перв.* накидане на землю покриття для розташування < *mesti* – мести, кидати, метати < праіє. *met-* – кидати, метати). Яке-небудь місце, простір земної поверхні. *Синоніми:* терен, край.

МІ́СЯЦЬ (прасл. *měsęcь* – місяць < праіє. *mēs-* – місяць < *mē-* – міряти). **1.** Найближче до Землі небесне тіло, супутник Землі, що світить відбитим сонячним світлом. **2.** Проміжок часу (від 28 до 31 доби), на які поділяють рік у сучасному календарі, не узгоджений з фазами цього небесного тіла.

МО́ВА (прасл. *mъlva* – гомін, мова < *mъlviti* – гомоніти, говорити < праіє. *mleum-* – говорити, повідомляти). Здатність людини говорити, висловлюючи свої думки. *Синоніми:* мовлення, говоріння, розмова, бесіда, балачка, промова, виступ.

МО́ЗОК (прасл. *mozgъ* – мозок < праіє. *mozg-* – мозок). Центральний відділ нервової системи людини і хребетних тварин, який розташований в черепі та каналі хребта.

МОЗОК ГОЛОВНИЙ. Головний орган центральної нервової системи людини і хребетних тварин, який розташований в черепі. Він є центром мислення, пом'яті, мови та поведінки, а також спрямовує та координує всі процеси життєдіяльності організму.

МОЗОК СПИННИЙ. Відділ центральної нервової системи людини і хребетних тварин, який розташований в каналі хребта і виконує рефлекторну й провідникову функції.

МОЛÉКУЛА (фр. *molécule* – молекула < лат. *mōlēcūla* – крихта, кусочок [зменш. від *mōlēs* – вага, маса; зусилля]). Найменша частинка речовини, що зберігає основні хімічні властивості цієї речовини. Молекули простих речовин складаються з атомів одного хімічного елемента (наприклад, молекула кисню складається з двох атомів кисню), а складних – з атомів різних елементів (наприклад, молекула води складається з двох атомів водню та одного атома кисню).

МОЛОКО́ (прасл. *melko* – молоко < *melzti* – доїти < праіє. *melĝ-* – доїти). **1.** Біла рідина, що виділяється молочними залозами жінок і самиць ссавців для годування малят після народження. **2.** Рідина, одержувана від деяких сільськогосподарських тварин як продукт харчування. **3.** Білуватий сік деяких

рослин; білувата рідина, яку виготовляють чи добувають з деяких рослин.

4. Білуватий розчин яких-небудь речовин.

МОЛОЧНИЙ ШЛЯХ. Власна назва галактики, у якій розташована наша Сонячна система, а також усі зорі, які ми бачимо неозброєним оком. *Синоніми:* Чумацький шлях, Галактика.

МОЛЮСКИ (укр. *молюск* < фр. *mollusque* – моллюск < лат. *molluscus* – моллюск < *mollis* – м'який, ніжний < праіє. *mel-* – м'який). Тип безхребетних тварин, переважно вкритих раковиною. Приклади: виноградний слимак, ставковик, перлівниця, мідія, кальмар, восьминіг. Моллюски поширені в морях, прісних водоймах і на суходолі. Деякі їх види (мідія, кальмар, устриця) вживають у їжу. *Синонім:* м'якуни.

МОРЄ (прасл. *morje* – великий водний простір; *more*; праіє. *mar* – море, болото). Частина океану або відокремлений від нього островами великий водний простір із гірко-солоною водою, а також дуже велике озеро з такою водою.

МОРО́З (прасл. *morzъ* – мороз < *mьrzi* – мерзнути). Холод, коли температура повітря стає нижче нуля за шкалою Цельсія. *Синоніми:* холоднеча, студінь.

МОРФОЛОГІЯ (від дав.-гр. *μορφή* – форма + *λογία* – слово, вчення).

1. Розділ деяких наук, що спеціалізується на вивченні форми (форм). **2.** Розділ біології, що займається вивченням форми та будови організмів та їх специфічних структурних особливостей.

МОХ (прасл. *тъхъ* – мох < праіє. *теи-* – вогкий; гнилий; брудний). Сланка рослина без коренів та квіток, яка розмножується спорами і росте у зволжених місцях, на деревах, камінні тощо.

МУЛ (прасл. *mulъ* – намул, глей < праіє. *теи-* – вогкий; гнилий; брудна рідина). Дуже подрібнена, розтерта земля попелястого кольору, що відкладається на дні рік, озер, морів. *Синонім:* глей.

МУЛЬЧУВАННЯ – вкривання поверхні ґрунту соломою, перегноєм, мульч-папером тощо для захисту ґрунту від пересихання й перегрівання. Мульчування є способом поліпшення фізичних агрономічних властивостей ґрунтів та ефективності дії мінерального живлення сільськогосподарських рослин.

МУРА́ХА (укр. *мура́х* – мураха < діал. *мурава* – мурашня < прасл. *morvj-* – мураха < праіє. *morw-* – мураха). Те саме, що **мурашка**.

МУРА́ШКИ (укр. *мура́х* – мураха < діал. *мурава* – мурашня < прасл. *morvj-* – мураха < праіє. *morw-* – мураха). Невеликі комахи ряду перетинчастокрилих, що живуть великими колоніями.

МУРА́ШНИК (укр. *мурáх* – мураха < діал. *мурава* – мурашня < прасл. *morvj-* – мураха < праіє. *morw-* – мураха). Конусоподібна купа з хвої, шматочків листя, сухої трави, землі тощо, яка є надземною частиною житла мурашок.

М'ЯЗ (етимологія невідома). Тканина живого організму, здатна скорочуватися, забезпечуючи функцію руху частин тіла. *Синонім*: мускул.

Н

НА́БЕРЕЖНА (укр. *на-* + *берег* < прасл. *bergъ* – берег < праіє. *bher-* – гора, горб, висота). Берег, укріплений похилою чи стрімкою стіною з каменю, дерева тощо.

НАВАНТАЖЕННЯ ФІЗИЧНЕ. Вплив рухової активності на організм людини, який супроводжується підвищенням рівня його функціонування відносно стану спокою.

НАВЕСНІ́ (укр. *на-* + *весна* < прасл. *vesna* – весна < праіє. *vesn-* – весна). У весняний час. *Синонім*: весною.

НА́ВИЧКИ (укр. *навичка* < *звикати* < прасл. *vyknŏti* – набувати знань, навичок; *учитися* < праіє. *euk-* – привчатися, звикати, довіряти). Уміння, набуті вправами, досвідом. *Синоніми*: навик, уміння, досвід.

НАВКО́ЛИШНІЙ (укр. *навколо* < прасл. *na okolo* на околицю [спочатку визначало мету чи напрямок руху, а пізніше також і місце розташування] < *okolo* – навколо; *букв. кругом кола*, по колу < *kolo* – біля, поруч, близько < праіє. *kwel-* – обертатися). Який оточує кого-, що-небудь, розташований навколо або поблизу когось, чогось.

НА́ДРА (укр. *на́дрó* – лоно; пазуха < прасл. *nadro* – лоно, глибина; нутроці; пазуха < *n-* [vъn- – в, у] + *adro* черевна порожнина, нутроці < праіє. *udero-* живіт, черево). Глибини землі та все те, що міститься під земною поверхнею.

НА́ПРЯМ (укр. *на-* + *прямий* < прасл. *pręť* – прямий, відвертий).
1. Лінія руху або лінія розміщення кого-, чого-небудь. *Синоніми*: напрямок, маршрут, курс, шлях, дорога, бік, сторона. **2.** Шлях діяльності, розвитку кого-, чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища. *Синоніми*: напрямок, лінія, курс, спрямування, спрямованість, направленість.

НАРО́ДЖУВАТИ (укр. *народити* < *на-* + *родити* < *рід* < прасл. *rodъ* – рід; плем'я; урожай). **1.** Давати життя дитині під час пологів (про жінку або самицю). *Синоніми*: родити, породжувати, приводити на світ, давати життя. **2. перен.** Створювати що-небудь. *Синоніми*: давати початок, започатковувати, спричинювати.

НАРОДЖУВАТИСЯ (укр. *народитися* < *на-* + *родити* + *себе* < *рід* < прасл. *rodъ* – рід; плем'я; урожай). **1.** З'являтися на світ під час пологів. *Синоніми:* ставати, виникати, з'являтися, появлятися. **2.** *перен.* Виникати (про почуття, думки, ідеї, плани тощо). *Синоніми:* пробуджуватися, з'являтися, появлятися, формуватися.

НАСÉЛЕНИЙ (укр. *населити* < *на-* + *селити* < *село* < прасл. *selo* – рілля < *sedlo* – місце осілості < *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). **1.** Той, що став зайнятим для проживання. *Синоніми:* заселений, залюднений. **2.** Той, де живуть люди.

НАСЕЛЯ́ТИ (укр. *на-* + *селити* < *село* < прасл. *selo* – рілля < *sedlo* – місце осілості < *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). **1.** Займати для життя якусь місцевість, приміщення тощо. *Синоніми:* заселяти, заселювати, колонізувати. **2.** Жити на якійсь території. *Синоніми:* проживати, мешкати, населювати.

НАСІ́ННА (укр. *насіння*; *на-* + *сіяти*; прасл. *sěti* – сіяти; праіє. *sēi-* – сіяти). Утвір насінної рослини, який містить зародок і запасні поживні речовини; відтворююча структура вищих рослин (покритонасінних і голонасінних). *Синоніми:* зернина, зерно.

НАСІ́ННЯ (укр. *на-* + *сіяти* < прасл. *sěti* – сіяти < праіє. *sēi-* – сіяти). **1.** Зерна, дрібні плоди рослин, призначені для посіву, посадки тощо. *Синоніми:* сім'я, посівний матеріал. **2.** Зерна соняшника, гарбуза, вживані як ласощі.

НАТУ́РА (лат. *nātūra* – вроджені властивості; характер; природа). **1.** Те, що реально існує. *Синоніми:* реальність, дійсність, ява, достовірність, справжність. *Антоніми:* примарність, оманливість, уявність, нереальність, облудність, ілюзорність. **2.** Сукупність психічних особливостей людини, які проявляються в її діях, поведінці. *Синоніми:* вдача, характер, природа, душа.

НАУ́КА (прасл. *наука* – наука < *науčiti* – навчити < *на-* *на-* + *učiti* – учити < *oukeiti* – учити < праіє. *ouk-* – привчатися, звикати, довіряти). **1.** Система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на навколишній світ. **2.** Окрема галузь цих знань, наприклад, математика. **3.** Знання, набуті людиною в процесі навчання, життєвого досвіду. *Синоніми:* освіта, уміння, навички, досвід. **4.** Те, що повчає, дає життєвий досвід. *Синоніми:* урок, навчання, повчання, напучення, напоумлення, порада, пам'ятка.

НАУКИ ПРИРОДНИЧІ. Система наук, які вивчають природні живі та неживі об'єкти, явища і процеси. Основними природничими науками є фізика, хімія, біологія, географія, геологія, екологія, астрономія. *Синонім:* природознавство.

НАУКÓВІЙ (укр. *наука* < прасл. *nauka* – наука < *naučiti* – навчити < *na-* – на- + *učiti* – учити < *oukeiti* – учити < праіє. *ouk-* – привчатися, звикати, довіряти). **1.** Прикметник до **наука** 1, 2. **2.** Який базується на принципах науки.

НА́ФТА (пол. *nafta* – нафта < лат. *naphtha* – нафта < гр. *naphtha* – нафта < араб. *naphṭā* – нафта < ак. *naptu* – нафта). Рідка оліїста горюча речовина, темнобурого або чорного кольору, що залягає у товщі земної кори та використовується як паливо, а також як сировина для одержання ряду цінних продуктів (гасу, бензину тощо). *Синоніми:* ропа, кип'ячка, олива, текучка.

НЕ́БО (прасл. *nebo* – небо < праіє. *nebh-* – туман, хмара < *ne-* – не- + *bhā-* – сяяти, блищати). Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола. *Синоніми:* небеса, небозвід, небосхил, виднокрай, виднокруг, овид.

НЕБОКРА́Й (укр. *небо* + *край* < прасл. *krajь* – межа, кінець; відрізок < *krojiti* – відрізати; кроїти < праіє. *krē-* – різати, відрізати; кроїти). Те саме, що **горизонт**.

НЕБОСХІ́Л (укр. *небо* + *схил* < *с-* + *хилити* < прасл. *hyliti* – хилити, нагинати < праіє. *kel-* – нахилити, притуляти). Те саме, що **небо**.

НЕЖИВІ́Й (укр. *не-* + *живий* < *жити* < прасл. *žiti* – жити < праіє. *gwi-* – жити). **1.** У якому припинилося життя. *Синоніми:* мертвий, померлий. *Антонім:* живий. **2.** Позбавлений життєвих сил, бадьорості, енергії через утому, нервову напруженість, біль, переляк. *Синоніми:* знесилений, знеможений, бездіяльний, заціпенілий. *Антоніми:* живий, діяльний, бадьорий, енергійний. **3.** Який не належить до світу живих організмів. *Синоніми:* неорганічний, мінеральний. *Антонім:* органічний.

НЕКТА́Р (лат. *nectar* – нектар < гр. *nektar* – нектар, напій богів < праіє. *nek-* – смерть + праіє. *tur-* – протидіяти; зупиняти). Цукриста рідина, яка виділяється особливими залозами квіток рослин.

НЕОБОРО́ТНИЙ (укр. *не-* + *обертати* < прасл. *obъrtati* – обертати < *ob-* + *vъrtěti* – вертати < праіє. *wert-* – вертати, обертати). Який не може здійснюватися в зворотному напрямку. *Синоніми:* безповоротний, односторонній, нереверсивний. *Антоніми:* оборотний, реверсивний.

НЕ́РВ (нім. *Nerv* – нерв < лат. *nervus* – жила, сухожилля; нерв). Тонка волокнина в організмі людини, хребетних та більшості безхребетних тварин, що відходить від головного або спинного мозку і є складовою частиною розгалуженої системи, яка управляє діяльністю організму. *Синонім:* жила.

НЕ́РВÓВІЙ (укр. *нерв* < нім. *Nerv* – нерв < лат. *nervus* – жила, сухожилля; нерв). **1.** Прикметник до **нерв**, наприклад, нервовий центр, нервова хвороба. **2.** Який виявляє збудження, роздратування тощо. *Синоніми:* збуджений, роздратований, занепокоєний, неспокійний, схвильований,

стривожений, стурбований, збентежений, істеричний. *Антоніми*: спокійний, непохитний, врівноважений, незворушний, холонокровний, байдужий. **3.** Який виник внаслідок захворювання, розладу нервової системи. **4.** *перен.* Сповнений хвилювання (про ситуацію, роботу і т. ін.). *Синоніми*: стурбований, схвилюваний, стривожений, занепокоєний, неспокійний. *Антоніми*: спокійний, стриманий, урівноважений, рівний, витриманий.

НЕРВОВИЙ ЦЕНТР. Сукупність нервових клітин, які регулюють ту чи іншу функцію організму.

НЕСТІ́СЯ (укр. *нести* – відкладати яйця [про птахів] < прасл. *nesti* – класти яйця < *nersti* – метати ікру, класти яйця < праіє. *nek-* – нести; діставати, досягати). Відкладати яйця (про птахів). *Синоніми*: класти, відкладати.

НИЗИНА́ (укр. *низ* < прасл. *nizъ* – низ; униз < праіє. *n ĭǵh-* – низ; униз).

1. Низька місцевість. *Синоніми*: низ, низовина, поділ. **2.** Те саме, що **низовина** 1.

НИЗОВИНА́ (укр. *низина* < *низ* < прасл. *nizъ* – низ; униз < праіє. *n ĭǵh-* – низ; униз). **1.** Рівнинна частина суходолу, абсолютна висота якої не перевищує 200 м над рівнем моря. *Синонім*: низ, низина, поділ. **2.** Те саме, що **низина** 1.

НІ́ЗДРІ (укр. *ніздря* < прасл. *nozdra* – ніздря < *nosъ* – ніс < праіє. *n ĩās-* ніс). Два зовнішні отвори в носі людини чи тварини.

НІС (прасл. *nosъ* – ніс < праіє. *n ĩās-* – ніс). Орган нюху людини і хребетних тварин, який розташований над ротом і містить дихальні шляхи. *Синоніми*: нюхало, кирпа. **2.** Передня частина човна, судна, літака.

НІЧ (прасл. *noktъ* – ніч < праіє. *nokwt-* – ніч; темнота). Частина доби від заходу до сходу сонця, з вечора до ранку. *Синоніми*: темрява, морок. *Антоніми*: день, днина, світло.

НОГÁ (прасл. *noga* – нога < праіє. *nogh-* – ніготь; кіготь). **1.** Одна з двох нижніх кінцівок людини та птахів, а також одна із кінцівок більшості тварин. **2.** Опора меблів, споруд, механізмів тощо. *Синонім*: опора.

НОГИ ЧЛЕНИСТІ. Кінцівки комах, раків, павуків та багатоніжок, які складаються з певної кількості окремих частинок – члеників.

НОРА́ (прасл. *nora* – нора < *nerti* – поринати < праіє. *ner-* – приховувати, захищати; заглибина, порожнина). Заглиблення в землі, вирите тваринами як житло.

НО́РМА (нім. *Norm* – норма < лат. *nōrma* – норма, правило; зразок). **1.** Звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан тощо. *Синоніми*: правило, вимога, стандарт, засада, припис, закон, заповідь, принцип, девіз. *Антонім*: відхилення, аномалія, виключення, виняток; девіантність, патологія, збочення. **2.** Установлена міра, розмір чого-небудь.

Синоніми: порція, пайок, визначеність, квота, ліміт. *Антоніми:* невизначеність, безмежність.

НОСОВІЙ (укр. *ніс* < прасл. *nosъ* – *ніс* < праіє. *nās-* – *ніс*).

1. Прикметник до **ніс**. **2.** Розташований на носі судна, літака тощо.

НОСОГЛÓТКА (укр. *ніс* + *глотка*). Верхня частина глотки, яка міститься позаду носової порожнини і переходить у середню частину глотки.

НЮХ (укр. *нюхати* < прасл. *ohati* – пахнути). Одне з п'яти зовнішніх чуттів людини і хребетних тварин, що дає можливість сприймати запахи за допомогою особливих клітин слизової оболонки внутрішньої поверхні носа.

О

ОБГРУНТÓВУВАТИ (укр. *обгрунтувати* < *об-* + *грунтувати* < *грунт* < пол. *grunt* – земля; дно; основа < нім. *Grund* – земля; дно; основа). Підтвердити щось переконливими доказами, фактами тощо. *Синоніми:* аргументувати, мотивувати.

ОБЕРТÁТИСЯ (укр. *обертати* < прасл. *obъrtati* – обертати < *об-* + *въrtěti* – вертїти < праіє. *wert-* – вертїти, обертати). **1.** Повертатися навколо власної осі. *Синоніми:* вертїтися, крутитися, обкручуватися. **2.** Повертатися в певну сторону, певним боком. *Синоніми:* повертатися, звертатися, відвертатися. **3. перен.** Переходити з одного стану в інший. *Синоніми:* перетворюватися, перероджуватися, перевтілюватися, трансформуватися, змінюватися, перекидатися.

ОБ'ЄКТ (нім. *Objekt* – об'єкт, предмет < лат. *objectum* – те, що знаходиться попереду; об'єкт < *об-* – до, перед + *jaciere* – кидати, метати < праіє. *jěk-* – кидати, метати). **1.** Предмет пізнання та практичного впливу з боку людини; будь-який предмет думки, дослідження, художнього відображення тощо. **2.** Установа, підприємство, будова – все, що є місцем якоїсь діяльності.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ. Всяке невідоме явище або його частина, яке наука передбачає вивчити.

ОБ'ЄКТ РУКОТВОРНИЙ. Об'єкт, створений людською працею. *Синонім:* об'єкт штучний.

ОБ'ЄКТ ШТУЧНИЙ. Те саме, що об'єкт рукотворний.

ОБ'ЄКТИ ГЕОГРАФІЧНІ. Будь-які цілісні та відносно сталі елементи земної поверхні та все те, що на них знаходиться. Вони можуть бути природними (материка, океани, моря, озера, ріки, ліси, гори тощо) та створеними людиною (міста, будівлі, сільськогосподарські угіддя, дороги, парки тощо)

ОБ'ЄКТИ ДОВКІЛЛЯ. Усі живі та неживі об'єкти, що природно існують на Землі або в певній її частині.

ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНІ. Усе живе та неживе, що оточує нас, але не створене людиною.

ОБ'ЄМ (прасл. *jьmati* – брати < праіє. *em-* – брати; розподіляти). Величина частини простору, яку займає яке-небудь тіло, наприклад, циліндр, посудина, кімната, головний мозок людини тощо, вимірювана у кубічних одиницях. *Синонім:* об'ємність.

ОБ'ЄМНИЙ (укр. *об'єм* < прасл. *jьmati* – брати < праіє. *em-* – брати; розподіляти). **1.** Пов'язаний з відтворенням, зображенням чого-небудь у трьох вимірах – за довжиною, шириною та висотою. *Синоніми:* просторовий, тримірний. *Антоніми:* плоский, двомірний, одномірний. **2.** Великий за розмірами. *Синоніми:* великий, громіздкий, чималий, здоровий. *Антоніми:* малий, дрібний, незначний, невеликий, мізерний.

ОБМІН (укр. *обміняти* < *об-* + *міняти* < прасл. *těnjati* – міняти < праіє. *tei-* – міняти). Дія за значеннями **обмінювати**. *Синоніми:* мінба, обмінювання, розмін, вимін, бартер.

ОБМІН РЕЧОВИН. Сукупність процесів у живих організмах, пов'язаних із засвоєнням речовин із зовнішнього середовища та їхнім перетворенням. *Синонім:* метаболізм.

ОБМОЛОТ (укр. *обмолотіти* < *об-* + *молотіти* < *мóлот* [знаряддя] < прасл. *moltъ* – молот < праіє. *molt-* – кидати, метати). **1.** Дія за значенням **обмолочувати**. **2.** Намолочене зерно.

ОБМОЛОЧУВАТИ (укр. *обмолотіти* < *об-* + *молотіти* < *мóлот* [знаряддя] < прасл. *moltъ* – молот < праіє. *molt-* – кидати, метати). Видаляти зерно з колосків, волотей, стручків і т. ін. шляхом вибивання.

ОБОЛОНКА (укр. *оболóна* < *о-* + *діал. болóна* – перетинка, оболонка < прасл. *bolna* – плівка; оболонка < праіє. *bhol-* – білий, безбарвний; прозорий). Те, що покриває чи окутує, оповиває що-небудь зовні. *Синоніми:* шкірка, пліва, плівка, мембрана.

ОБОЛОНКА РАЙДУЖНА. Передня частина ока людини та хребетних тварин із круглим отвором (зрачком) у центрі, яка визначає колір очей. *Синонім:* райдужка.

ОБРІЙ (укр. *давн. обрїй* – обрїй < *мрїти* – виднітися вдалині < прасл. *mrěti* – мрїти < *mara* – мара, привид). Те саме, що **горизонт**.

ОБСЕРВАТОРІЯ (нім. *Observatorium* – обсерваторія < лат. *observatorium* – місце для спостереження < *observāre* – спостерігати < *ob-* – до-*ob-* + *servāre* – слідкувати; бути уважним; вартувати). Наукова установа,

обладнана для здійснення астрономічних, метеорологічних та інших подібних досліджень.

ОБСТЕЖУВАТИ (укр. *обстежити* < об- + *стежити* < *стежка* < прасл. *stěžьka* – стежка < *stьga* – стежка, дорога < праіє. *steigh-* – стежка, дорога). **1.** Ретельно оглядати, перевіряти що-небудь. Синоніми: оглядати, обслідувати, перевіряти, інспектувати, ревізувати. **2.** Оглядаючи що-небудь, знайомитися з чимось, розвідувати або досліджувати щось. Синоніми: розвідувати, досліджувати, вивчати.

ОВОЧИ (укр. *овоч* < прасл. *ovokъ* – плід; фрукт < праіє. *aweg-* – рости, збільшуватися, множитися). Плоди городніх (рідше польових) рослин та зелень, що вживаються як їжа. *Синонім:* городина.

ОДИНИЦІ ДОВЖИНИ. Умовні величини, які прийнято за основу при вимірюванні довжини, ширини, висоти, глибини та іншого роду відстаней. Основна одиниця довжини – метр; похідні від неї – кілометр, дециметр, сантиметр, міліметр тощо.

ОДИНИЦІ ОБ'ЄМУ. Умовні величини, які прийнято за основу при вимірюванні об'єму. Основна одиниця об'єму – кубічний метр; похідні від неї – кубічний дециметр (літр), кубічний сантиметр тощо.

ОДИНИЦІ ПЛОЩІ. Умовні величини, які прийнято за основу при вимірюванні площі. Основна одиниця площі – квадратний метр; похідні від неї – квадратний дециметр, квадратний сантиметр тощо.

ОДНОДОЛЬНІ, Монодикоти або Ліліопсиди – односім'ячасткові або одночасткові рослини – клас квіткових рослин, що характеризується наявністю у зародка одної насінної долі.

ОЗЕРО (прасл. *ezero* – озеро < праіє. *eğhero-* – озеро). Природна заглибина в землі, заповнена водою.

ОЗИМИЙ (укр. *о-* + *зима* < прасл. *zima* – зима < праіє. *ĝhim-* – зима, зимовий час). Якого сіють восени і збирають наступного року. Приклади озимих сільськогосподарських культур: озима пшениця, озимий ячмінь, озиме жито.

ОЗНАКА (укр. *о-* + *знак* < прасл. *znakъ* – знак < *znati* – знати < праіє. *ĝnē-* – знати). Особливість кого-, чого-небудь. *Синоніми:* властивість, риса, прикмета, показник, прояв, свідчення.

ОЗНАКИ ВІДМІННІ. Ознаки, за якими жива істота, предмет або явище відрізняється від інших істот, предметів або явищ.

ОЗНАКИ ОРІЄНТУВАННЯ. Природні та штучні об'єкти на місцевості, положення Сонця, зірок, що дають можливість приблизно орієнтуватися у незнайомому місці. *Синонім:* орієнтири.

ОЗНАКИ СПЛЬНІ. Ознаки, за якими жива істота, предмет або явище подібні до інших істот, предметів або явищ.

ОКЕАН (гр. *ōkeanos* – море; океан). **1.** Водна оболонка Землі, що покриває більшу частину її поверхні та поділяє суходіл на материки та острови. **2.** У давньогрецькій міфології бог моря і всієї водної стихії.

ОКО (прасл. *oko* – око < праіє. *okw-* – око; бачити). Орган зору у людини, всіх хребетних та деяких безхребетних тварин.

ОЛІЯ (прасл. *olějъ* – олія < лат. *oleum* – олія < гр. *elaion* – олія [із плодів оливи]). Рідка жирова речовина, що її добувають з деяких рослин. Олія, добута з насіння соняшнику або плодів оливи, є харчовим продуктом.

ОПАДИ (укр. *o-* + *padati* < прасл. *padati* – падати). Атмосферна волога, що випадає з хмар на земну поверхню у вигляді дощу, снігу, роси тощо.

ОПАДИ АТМОСФЕРНІ. Вода у рідкому (дощ) чи твердому (сніг, град) стані, що випадає з хмар або осідає з повітря (роса) на земну поверхню і предмети.

ОПІВДНІ (укр. *o-* + *південь* < прасл. *polъdъnъ* – південь < *polъ* – половина + *dъnъ* – день < праіє. *din-* – ясний, блискучий). В середині дня, в час, коли сонце стоїть у зеніті. *Синоніми:* ополудні, о 12 (годині) дня, в обід.

ОПЛОДЕНЬ (укр. *o-* + *плід* < прасл. *plodъ* – плід < праіє. *plēd-* – плід, порода). Частина плоду рослини, яка оточує насіння.

ОПТИКА (нім. *Optik* – оптика < лат. *opticē* – оптика < гр. *optikē* – оптика < *optos* – бачений, видимий). **1.** Розділ фізики, що вивчає світло, його властивості та закони. **2.** Прилади, інструменти, в яких використовуються законів відбивання та заломлення світла, – окуляри, фотокамери, біноклі, телескопи тощо.

ОПТИЧНИЙ (укр. *оптика* < нім. *Optik* – оптика < лат. *opticē* – оптика < гр. *optikē* – оптика < *optos* – бачений, видимий). **1.** Стосовний до оптики. **2.** Здійснюваний за допомогою світла. *Синоніми:* світловий, зоровий.

ОРАНЖЕРЕЯ (фр. *orangerie* – оранжерея < *orange* – апельсин). Засклена приміщення для вирощування або перезимівлі рослин у закритому ґрунті. *Синонім:* теплиця.

ОРБІТА (нім. *Orbit* – траєкторія руху < лат. *orbita* – колія, шлях, орбіта < *orbis* – коло, круг). Шлях руху небесного тіла – планети, штучного супутника Землі, орбітальної станції тощо у космічному просторі навколо іншого тіла. *Синоніми:* шлях, траєкторія руху.

ОРГАН (гр. *organon* – знаряддя, інструмент; орган тіла < *ergon* – робота, справа < праіє. *werg-* – робота; справа; заняття). Частина тваринного чи рослинного організму, яка виконує одну або кілька специфічних функцій

(наприклад, мозок, нирки, шлунок – у людини й тварин; листок, стебло, корінь – у рослин).

ОРГАНИ ЧУТТЯ. Особливі органи тіла людини та тварин, які сприймають та аналізують зорові, звукові, смакові, нюхові, дотикові та інші подразнення. *Синоніми:* сенсори, аналізатори.

ОРГАНІЗМ (фр. *organisme* – організм < лат. *organismus* – організм < гр. *organon* – знаряддя, інструмент; орган тіла < *ergon* – справа, робота < праіє. *werg-* – робота; справа; заняття). Живе створіння. *Синонім:* істота.

ОРГАНІЗМИ ҐРУНТУ. Сукупність живих організмів – мікроорганізмів, грибів, безхребетних і дрібних хребетних тварин, а також коренів рослин, – які існують у ґрунті та здійснюють на нього прямий і опосередкований вплив.

ОРГАНІЧНЕ ВИВІТРЮВАННЯ спричиняється діяльністю бактерій, водоростей, грибів, лишайників та вищих рослин.

ОРГАНІЧНИЙ (укр. *óрган* < гр. *organon* – знаряддя, інструмент; орган тіла < *ergon* – робота, справа < праіє. *werg-* – робота; справа; заняття). Який стосується живої природи. *Антонім:* мінеральний.

ОРІЄНТУВА́ННЯ (укр. *орієнтувати*; фр. *orienter* – орієнтувати, *orient* – схід; лат. *orientis* [род. в. від *oriēns* схід]; праіє. *or-* – підніматися, сходити; ставати видимим, з'являтися). **1.** Визначення положення у просторі; вибір напрямку руху. **2.** *перен.* З'ясування обставин, здатність розібратися в чомунебудь.

ОСАДОВІ ПОРОДИ виникли шляхом відкладання на дні водних басейнів і земній поверхні частинок порід, зруйнованих дією вітру, води, живих організмів та інших факторів вивітрювання.

ОСІЛИЙ (укр. *o-* + *сидіти* < прасл. *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). **1.** Який постійно живе на одному місці (про людей та тварин). *Синоніми:* кочовий, мандрівний. *Антоніми:* кочовий, мандрівний. **2.** Вид птахів (горобець, синиця, дятел, сорока тощо), які протягом року живуть в тій самій місцевості. *Антонім:* перелітний.

ОСІННІЙ (укр. *осінь* < прасл. *osenь* – осінь < праіє. *osen-* – час збирання врожаю, осінь). Який стосується **осені**.

О́СІНЬ (прасл. *osenь* – осінь < праіє. *osen-* – час збирання врожаю, осінь). Пора року між літом і зимою, яка характеризується скороченням дня, поступовим похолоданням, відльотом птахів у вирій, скиданням рослинами листяного покриву тощо.

О́СМОС (англ. *osmosis*; нім. *Osmose f*) – це процес односторонньої дифузії через напівпроникну мембрану молекул розчинника в бік більшої

концентрації розчиненої речовини з обсягу з меншою концентрацією розчиненої речовини.

ОСО́БА (прасл. *osobь* – осібно, окремо < праіє. *ois-* – той один). Окрема людина. *Синоніми*: індивід, людина, персона, суб'єкт, особистість.

ОСО́БИНА (укр. *особа* < прасл. *osobь* – осібно, окремо < праіє. *ois-* – той один). Окремий живий організм. *Синоніми*: індивід, істота, одиниця.

ОСОБІ́СТІТЬ (укр. *особа* < прасл. *osobь* – осібно, окремо < праіє. *ois-* – той, один). Конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо. *Синоніми*: індивідуальність, постать, індивід, особа, людина.

ОСОБЛІ́ВИЙ (укр. *особа* < прасл. *osobь* – осібно, окремо < праіє. *ois-* – той, один). **1.** Який чимось вирізняється з-поміж інших, не схожий на інші. *Синоніми*: незвичайний, винятковий. **2.** Характерний лише для певного предмета, явища, певної особи тощо. *Синоніми*: специфічний, своєрідний. **3.** Який відзначається більшою, ніж звичайно, мірою свого вияву. *Синонім*: надзвичайний, великий.

О́СТРІВ (прасл. *ostrovь* – острів; букв. той, що обтікається < праіє. *srou-* – текти). Ділянка суходолу, оточена з усіх боків водою.

ОТРУ́ЙНИЙ (укр. *отруїти* < *o-* + *труїти* < прасл. *truti* труїти; перетравлювати, споживати, витратити < *traviti* – травити; поїдати, тратити < праіє. *treu-* – травити; терти; знищувати). **1.** Який є отрутою. *Синоніми*: отруйливий, шкідливий, токсичний. *Антонім*: цілющий. **2.** Який виділяє отруту, що виробляється спеціальними залозами (про плазунів, комах).

ОТРУ́ТА (укр. *отруїти* < *o-* + *труїти* < прасл. *truti* – труїти; перетравлювати, споживати, витратити < *traviti* – травити; поїдати, тратити < праіє. *treu-* – травити; терти; знищувати). Речовина або суміш речовин, вплив невеликої кількості якої на живу істоту викликає її захворювання або загибель. *Синоніми*: трутизна, трута, трутина, токсин.

ОТРУТОХІ́МІКА́Т (укр. *отруйний хімікат* < *хімія* < лат. *chemia* – вміння плавити метал < гр. *khēmia* – чорна магія < єг. *khem* – чорний). Речовина, що використовується для хімічної боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин.

ОХОЛÓДЖЕННЯ (укр. *o-* + *холодити* < *холод* < прасл. *holdь* – холод; холодок, тіль < праіє. *geldh-* – холодний, холод). Дія за значенням **охолоджувати**. Охолодження тіла людини та теплокровних тварин викликає їх захворювання.

ОХОЛÓДЖУВАТИ (укр. *охолодити* < *o-* + *холодити* < *холод* < прасл. *holdь* – холод; холодок, тіль < праіє. *geldh-* – холодний, холод). Робити що-

небудь холодним або холоднішим, наприклад, знижувати температуру тіла теплокровних тварин і людини. *Синонім*: остуджувати.

ОХОРОНА ГРУНТУ. Система заходів, спрямованих проти зниження родючості ґрунтів, їх нераціонального використання та забруднення.

ОХОРОНА ПРИРОДИ. Система заходів, спрямованих на підтримання раціональної взаємодії між діяльністю людини та довкіллям, на збереження та відтворення видового різноманіття живих організмів, чистоти вод і атмосфери, на раціональне використання надр Землі.

ОХОРОНА РОСЛИННОГО СВІТУ. Сукупність заходів, спрямованих на збереження різноманітності і цілісності об'єктів рослинного світу; охорону умов їх місцезростання; збереження від знищення, пошкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невиснажливе використання.

ОХОРОНА ТВАРИННОГО СВІТУ. Сукупність заходів, спрямованих на збереження різноманітності і цілісності об'єктів тваринного світу; охорону середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин; попередження загибелі тварин при здійсненні виробничих процесів; встановлення заборон і обмежень у використанні тварин.

ОХОРОНЯТИ (укр. *охоронити* < о- + *хоронити* < прасл. *horniti* – берегти, захищати < *horna* – те, що зберігається; *перв.* їжа). Оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, захищати від загрози нападу, завдання шкоди, руйнування, знищення тощо. *Синоніми*: вартувати, стерегти, пильнувати, захищати, берегти, глядіти.

ОЦВІТИНА, або прицвітень, або періантій (лат. *perianthium*) – видозмінені листочки в квітках покритонасінних рослин, які оточують тичинки та маточки. Проста оцвітина має однакові за кольором листочки (тюльпан *Tulipa*, лілея *Lilium*, гречка *Fagopyrum*, лобода *Atriplex*). Подвійна оцвітина складається з двох частин: зовнішня розчленована, переважно зеленого кольору, невеличка чашечка (лат. *calyx*); внутрішній, іншого кольору, віночок (лат. *corolla*) (шипшина *Rósa*, жовтець *Ranunculus*, дзвоники *Campánula*). Основні функції оцвітини: захист тичинок та маточки квітки, що не розкрилася; приваблення запилювачів.

ОЧИСНИЙ (укр. *очистити* < о- + *чистити* < чистий < прасл. *čistъ* – чистий; *перв.* проціджений < праіє. *skēid-* відтинати, відокремлювати). Призначений для очищення чого-небудь. *Синоніми*: очищувальний, фільтрувальний.

ОЧИЩАТИ (укр. *очистити* < о- + *чистити* < чистий < прасл. *čistъ* – чистий; *перв.* проціджений < праіє. *skēid-* – відтинати, відокремлювати).

1. Робити чистим, звільняючи від бруду, сміття тощо. *Синоніми*: чистити,

відчищати, прибирати. *Антоніми*: бруднити, забруднювати, смітити, засмічувати **2**. Звільняти від усього зайвого, непотрібного, стороннього. *Синоніми*: прочищати, розчищати, звільняти, прибирати. *Антоніми*: захаращувати, завалювати, закидати, забивати, загортати, засипати.

ОЧІЩЕННЯ (укр. *очистити* < *о-* + *чистити* < чистий < прасл. *čistъ* – чистий; *перв. проціджений* < праіє. *skēid-* – відтинати, відокремлювати). Дія за значенням **очищати**.

ОЧИЩЕННЯ СТІЧНИХ ВОД. Обробка стічних вод з метою вилучення з них шкідливих речовин і мікроорганізмів.

ОЧИЩЕННЯ ПОВІТРЯ. Видалення з повітря пилу, рідких та газоподібних шкідливих домішок.

П

ПАВОДОК (укр. *па-* понад + *вода* < прасл. *voda* – вода < праіє. *wod-* – вода, мокрота). Тимчасове підняття рівня води в річках та інших водоймах внаслідок злив або танення снігу та льоду. *Синоніми*: повінь, повідь, водопілля, потоп.

ПАВУК (прасл. *paqъ* – павук < праіє. *wek-* – вигнутий, гачкуватий). Членистонога тварина з отруйними залозами, що звичайно живиться дрібними комахами, вловлюючи їх у виткану нею самою павутину.

ПАВУТІНА (укр. *павук* < прасл. *paqъ* – павук < праіє. *wek-* – вигнутий, гачкуватий). Легка сітка з тонких волокон, утворених з клейкої рідини, яку виділяють павуки та деякі інші членистоногі тварини, а також окрема нитка такої сітки. *Синоніми*: павутиння, тенета.

ПАГІН (укр. *па-* понад + *гнати* < прасл. *gъnati* – гнати [переважно худобу] < праіє. *gwhen-* – бити, уражати). Молода гілка або стеблина рослини. *Синоніми*: парость, паросток, паріст.

ПАГОРБ (укр. *па-* понад + *горб* < прасл. *gъrbъ* – горб < праіє. *gerb-* морщитися, вигинатися < *ger-* – крутити, вити). Височина, часто з пологими схилами. *Синоніми*: пригір, пагорок, горб, сугорб, пригорбок, горбовина, пригір, кучугура, курган. *Антоніми*: западина, заглибина.

ПАЗУР (прасл. *razurъ* – пазур < *razъ* – паз [вужька довга щілина; заглиблення]; затвердіння < праіє. *rāgъ-* – паз; затвердіння). Гостре загнуте рогове утворення на кінцях пальців багатьох тварин і птахів. *Синоніми*: кіготь, ніготь.

ПА́ЛЕЦЬ (прасл. *palьсь* – палець). **1.** Одна з п'яти рухомих кінцевих частин кисті руки або ступні ноги у людини. *Синонім:* перст. **2.** Кінцева частина лап тварин і птахів.

ПА́ЛИВО (укр. *палити* < прасл. *paliti* – палити < праіє. *pol-* – палити; горіти). Горюча речовина (дрова, вугілля, нафта, газ тощо), яка використовується для одержання теплової енергії. *Синонім:* пальне.

ПАЛИВО ЯДЕРНЕ. Радіоактивна речовина, яка використовується на атомних електростанціях для одержання теплової енергії.

ПА́МОРОЗЬ (укр. *na-* понад + *мороз* < прасл. *morzъ* – мороз < *mьrztі* – мерзнути). Те саме, що **іній**.

ПА́ПОРОТЬ (прасл. *raportъ* – папороть < *pero* – перо < праіє. *per-* – летіти). Безквіткова трав'яниста рослина з великим, дуже розсіченим листям, яка росте в тінистих вологих місцях і розмножується за допомогою спор.

ПА́РА (прасл. *para* – пара < *prěti* – пріти < праіє. *pōr-* – вивітрюватися, випаровуватися, паритися). Газоподібний стан речовини, наприклад води. *Синоніми:* випар, випарування.

ПАРАЗІ́Т (фр. *parasite* – паразит < лат. *parasītus* – паразит < гр. *parasitos* – паразит; *букв.* той, хто їсть поруч з ким-небудь < *para* – поруч + *sītos* – їжа, пожива, корм). Організм, який живе всередині чи на поверхні іншого організму, або в росте в нього та живиться його поживними речовинами. Приклади паразитів людини і тварин: аскарида, ціп'як, воша, блоха тощо. Приклади паразитів рослин: *комахи:* колорадський жук, буряковий довгоносик, яблунева міль та ін.; *рослини:* омела, повитиця та ін..

ПАРАЛÉЛЬ (гр. *parallelos* – паралельний, який іде поруч). **1.** Лінія або площина, що на всьому просторі є рівновіддаленою від іншої лінії або площини і ніколи з нею не перетинається. **2.** Умовна лінія перетину поверхні земної кулі уявною площиною, паралельною до екватора, всі точки якої мають однакову географічну широту.

ПАРК (нім. *Park* < лат. *parricus* – обгороджене місце, парк < ібер. *parra* – грати, решітка; підпірки). Великий сад або гай для прогулянок і відпочинку з дорогами, квітниками, водоймами та обладнанням для розваг. *Синонім:* сад.

ПАРНІ́К (укр. *на́ра* < прасл. *para* – пара < *prěti* – пріти < праіє. *pōr-* – вивітрюватися, випаровуватися, паритися). Невелика неопалювана споруда, яка служить для вирощування та захисту розсади від несприятливих погодних умов ранньої весни перед висаджуванням її у відкритий ґрунт.

ПА́РОСТОК (укр. *na-* – по- + *рості́* < прасл. *orsti* – рости < праіє. *ers-* – рухатися). Молоде стебло рослини. *Синоніми:* пагін, парость, порість.

ПАСІКА (прасл. *pasěka* – пасіка [місце, де вирубано ліс] < *posěkti* – посікти < *po-* + *sěkti* – сікти < праіє *sěk-* – різати, косити, рубати, сікти). Місце, де розставлено вулики з бджолами і розташовано спеціальні будівлі.

ПАСОВІЩЕ (укр. *пасути* < прасл. *pasti* – пасти < праіє. *pā-* – пасти [худобу]; стерегти; доглядати). Ділянка землі з трав'янистою рослинністю, де пасеться худоба, птиця. *Синоніми*: пасовисько, паша, пастівник, вигін, толока.

ПАСТИ (прасл. *pasti* – пасти < праіє. *pā-* – пасти [худобу]; стерегти; доглядати). Доглядати за худобою, птицею на пасовищі. *Синонім*: випасати.

ПАСТИСЯ (укр. *пасути* < прасл. *pasti* – пасти < праіє. *pā-* – пасти [худобу]; стерегти; доглядати). Годуватися на пасовищі (про худобу, птицю, диких трав'яних тварин).

ПЕЙЗАЖ (фр. *paysage* – пейзаж < *pays* – країна, місцевість). **1.** Загальний вигляд місцевості. *Синонім*: краєвид. **2.** Опис, зображення природи засобами художнього слова. **3.** Жанр живопису, присвячений зображенню природи, міст, архітектурних комплексів тощо.

ПЕНЬ (прасл. *рьнь* – пень, стовбур < праіє. *rip-* – шматок дерева). Нижня частина стовбура дерева, яка залишилась на корені після того, як дерево зрубали, спиляли, зламали тощо.

ПЕРГÁ (прасл. *pręga* – перга; смажені хлібні зерна; *pražiti* – пражити, смажити). Зібраний бджолами квітковий пилок рослин, який вони змочують нектаром, складають у комірки стільників і ущільнюють для подальшого живлення.

ПЕРЕГНИВАТИ (укр. *пере-* + *гнити* < прасл. *gniti* – гнити < праіє. *ghnei-* – терти, розтирати). Згнивати повністю, перетворюючись на гнилизну. *Синоніми*: перетлівати, розкладатися.

ПЕРЕГНІЙ (укр. *пере-* + *гнити* < прасл. *gniti* – гнити < праіє. *ghnei-* – терти, розтирати). **1.** Складова частина ґрунту, утворена з перегнилих рослинних і тваринних решток унаслідок життєдіяльності ґрунтових мікроорганізмів. *Синонім*: гумус. **2.** Перегнилий гній.

ПЕРЕТРА́ВЛЮВАННЯ (укр. *пере-* + *травити* – засвоювати їжу < прасл. *traviti* – поїдати, тратити < праіє. *treu-* – терти; поїдати, тратити). Процес механічних і хімічних змін їжі, що надійшла в організм, внаслідок якого складні поживні речовини перетворюються на простіші, здатні засвоюватися організмом.

ПЕРИФІТОН (від грец. *peri* – біля та *phyton* – рослина) – це водорості, якими обростають підводні предмети або вищі рослини водойм (червоні й бурі водорості морів).

ПЕРІОД (фр. *période* – період < лат. *periodus* < гр. *periodos* – обертання, певний перебіг часу < *peri-* – навколо + *odos* – шлях, дорога). Проміжок часу, протягом якого щось відбувається. *Синоніми*: тривалість, відтинок, інтервал, стадія, фаза.

ПЕРІОД ВЕГЕТАЦІЙНИЙ. Тривалість життєдіяльності рослини, яка починається від проростання насіння або пробудження весною (у багаторічних рослин) і закінчується з досяганням нового насіння.

ПЕРІОДІЧНИЙ (укр. *period* < фр. *période* – період < лат. *periodus* < гр. *periodos* – обертання, певний перебіг часу < *peri-* – навколо + *odos* – шлях, дорога). Який з'являється або повторюється через певні проміжки часу. *Синоніми*: повторюваний, регулярний, систематичний, циклічний.

ПЕЧЕРА (прасл. *pektera* – печера; яма < *pektь* – піч < *pekti* – пекти < праіє. *pekw-* – пекти, варити, готувати їжу). Утворена внаслідок дії підземних вод або вулканічних процесів порожнина в земній корі чи в гірському масиві, яка має вихід назовні. *Синоніми*: вертеп, склеп, підземелля, підземний хід.

ПЕЧІНКА (*перв. смажена печінка* < укр. *пекти* < прасл. *pekti* – пекти < праіє. *pekw-* – пекти, варити, готувати їжу). Внутрішній орган людини та хребетних тварин – найбільша залоза, яка виконує знешкоджувальні та видільні функції, бере участь у процесах травлення, кровотворення та обміну речовин.

ПИЛ (прасл. *pyľ* – пил < праіє. *pel-* – порошок; пил; борошно). Дрібні тверді частинки землі, що перебувають у повітрі або вкривають поверхню чого-небудь. *Синоніми*: порох, порохнява.

ПИЛОК (укр. *пил* < прасл. *pyľ* – пил < праіє. *pel-* – порошок; пил; борошно). Сукупність особливих клітин, що розвиваються в пиляках тичинок насінних рослин і беруть участь у їх розмноженні.

ПИЛЯК (укр. *пил*; прасл. *pyľ* – пил; праіє. *pel-* – порошок; пил; борошно). Верхня частина тичинки квітки, що несе пилок, зазвичай розташована на стрункій нитці, що називається тичинковою.

ПИТНІЙ (укр. *пити* < прасл. *piti* – пити < праіє. *pi-* – пити). Придатний чи призначений для пиття.

ПІВДЕННИЙ (укр. *південь* < прасл. *roľdъnъ* – південь < *roľ* – половина + *dъnъ* – день < праіє. *din-* – ясний, блискучий). **1.** Який росте, водиться, відбувається чи розташований на півдні. *Антонім*: північний. **2.** Який буває, трапляється опівдні. *Синоніми*: полудневий, полудній, полуденний.

ПІВДЕНЬ (прасл. *roľdъnъ* – південь < *roľ* – половина + *dъnъ* – день < праіє. *din-* – ясний, блискучий). **1.** Одна з чотирьох сторін світу. *Антонім*: північ. **2.** Те саме, що *полудень*.

ПІВКУ́ЛЯ (укр. *niv-* + *куля* < пол. *kula* – куля; кулястий предмет < нім. *Kugel* – куля < праіє. *gel-* – круглий предмет; м'яч; залоза). Одна з половин, на які умовно поділяється Земля чи інша планета. Наприклад, північна півкуля Землі розташована на північ від екватора, а південна півкуля – на південь від екватора.

ПІ́ВНІЧ (укр. *niv-* + *ніч* < прасл. *noktь* – ніч < праіє. *nokwt-* – ніч; темнота). **1.** Одна з чотирьох сторін світу. *Антонім:* південь. **2.** Час на межі двох діб, який відповідає 12-ій годині ночі. *Синонім:* пізня ніч.

ПІВНІ́ЧНИЙ (укр. *nivnich* < укр. *niv-* + *ніч* < прасл. *noktь* – ніч < праіє. *nokwt-* – ніч; темнота). **1.** Який росте, водиться, відбувається чи розташований на півночі. *Антонім:* південний. **2.** Який буває, трапляється опівночі. *Синонім:* опівнічний.

ПІВО́СТРІВ (укр. *niv-* + *острів* < прасл. *ostrovь* – острів; букв. той, що обтікається < праіє. *srou-* – текти). Порівняно невелика частина суходолу, що врізається у водні простори, сполучаючись із материком або великим островом.

ПІГМЕ́НТ (фр. *pigment* – пігмент < *pigmentum* – фарба, барвник). **1.** Речовина у тваринному і рослинному організмах, яка надає забарвлення їхнім тканинам. *Синонім:* барвник. **2.** Синтетичний барвник, нерозчинний у воді, спирті тощо, який використовується для приготування олійних фарб, лаків і т. ін. *Синонім:* барвник.

ПІДРОДИ́НА – допоміжний ранг (таксономічна категорія) біологічної класифікації, відразу нижчий за родину.

ПІР'І́НА (укр. *перо* < прасл. *pero* – перо < праіє. *per-* – перо). Рогове нашкірне утворення з порожнистим стрижнем і легкими пухнастими відростками з обох боків, яке вкриває більшу частину тіла птахів. *Синонім:* перо.

ПІСО́К (прасл. *řěsьkь* – пісок < праіє. *rēns-* – пісок, гравій). Сипуча гірська порода, що складається з крупінок твердих мінералів, переважно кварцу. *Синоніми:* піщуга, рінь.

ПІСОК КВАРЦОВИЙ. Пісок, який містить понад 90% зерен кварцу.

ПІ́Ч (укр. *пекти* < прасл. *pekti* – пекти < праіє. *pekw-* – пекти, варити, готувати). **1.** Споруда з цегли або каменю, призначена для опалення приміщення, випікання хліба та інших борошняних виробів, варіння страв, напоїв тощо. Верхня частина цієї будови, призначена для лежання сидіння, сушіння зерна тощо. **2.** Споруда для плавлення сталі, чавуну та інших металів, випалювання цегли тощо.

ПІЩІ́НА (укр. *пісок* < прасл. *řěsьkь* – пісок < праіє. *rēns-* – пісок, гравій). Одна зернина піску. *Синонім:* піщинка.

ПЛАВАТИ (прасл. *plavati* – плавати < праіє. *pleu-* – текти; литися, пливти). **1.** Тримаючись на поверхні води або у воді, пересуватися в різних напрямках. **2.** Перебуваючи в рідині, триматися на її поверхні, не тонути в ній (про предмети). **3.** Пересуватися водою на човні, пароплавом тощо.

ПЛАВЕЦЬ (укр. *плавати* < прасл. *plavati* – плавати < праіє. *pleu-* – текти; литися, пливти). Те саме, що **плавнік**.

ПЛАВЛЕННЯ (укр. *плавити* < прасл. *plaviti* – пускати вплав < праіє. *pleu-* – текти; литися, пливти). Перетворення твердої речовини (метал, скло тощо) в рідку внаслідок нагрівання до високої температури. *Синоніми:* розплавлення, розтоплення. *Антоніми:* застигання, твердіння.

ПЛАВНІК (укр. *плавати* < прасл. *plavati* – плавати < праіє. *pleu-* – текти; литися, пливти). Хрящоподібний зовнішній орган руху в риб і водоплавних тварин. *Синонім:* плавець.

ПЛАВУЧІСТЬ (укр. *плавати* < прасл. *plavati* – плавати < праіє. *pleu-* – текти; литися, пливти). Здатність триматися на поверхні води, плавати.

ПЛАЗУНІЙ (укр. *плазун* < пол. *plaz* – плазун < *pelzać* – повзати < прасл. *pelzati* – повзати < праіє. *polĝh-* – повзти, ковзати). Клас хребетних тварин, до якого належать змії, ящірки, черепахи, крокодили та інші тварини, що пересуваються переважно плазом, на животі. *Синонім:* рептилії.

ПЛАНКТОН (від грец. *plankton* – те, що блукає) відносять дуже дрібні водорості, які знаходяться у товщі води в завислому стані (хламідомонада, вольвокс, пондорица, макроцистіс тощо).

ПЛАН МІСЦЕВОСТІ. Креслення на папері, що за допомогою умовних знаків зображує невелику ділянку земної поверхні у зменшеному вигляді.

ПЛАНЕТА (пол. *planeta* < лат. *planēta* – планета < гр. *planētēs* – блукаючий; планета). Небесне тіло кулястої форми, яке обертається навколо Сонця і світиться відбитим сонячним світлом.

ПЛАНЕТАРІЙ (укр. *планета* < пол. *planeta* < лат. *planēta* – планета < гр. *planētēs* – блукаючий; планета). Просвітній заклад, у якому читають лекції з астрономії, демонструють розташування і рух планет та інших небесних тіл за допомогою спеціального пристрою на куполоподібному екрані.

ПЛАСТ (прасл. *plastъ* – пласт, тонкий шар < праіє. *plāt-* – плоский, широкий). Те саме, що **шар**.

ПЛАСТИК (англ. *plastic* – пластик, пластичний < лат. *plasticus* – пластичний, скульптурний < гр. *plastos* – виліплений, ліпний). Природна або синтетична високомолекулярна речовина, що здатна за певних умов зберігати надану їй форму і є заміником багатьох металів та інших матеріалів у промисловості. *Синонім:* пластична маса.

ПЛІД (прасл. *plodъ* – плід; праіє. *plēd-* – плід; порода). **1.** Утвір насінної рослини, який розвивається із нижньої частини квітки у процесі статевого розмноження і містить насіння; орган покритонасінних рослин, що утворюється після запліднення з маточки та здебільшого ще й з деяких інших частин квітки (квітколожа, оцвітини, квітконіжки) внаслідок їхнього розростання та видозмінення; служить для захисту і розповсюдження насіння. Наука, що вивчає плоди й насіння, називається карпологією. **2.** Організм ссавців і людини в утробний період розвитку. *Синоніми:* зародок, ембріон.

ПЛОЩИНА (укр. *площа* < *плоский* < прасл. *ploskъ* плоский, сплющений < праіє. *plāk-* – широкий; плоский, рівний). **1.** Велика ділянка рівної поверхні землі. *Синоніми:* рівнина, гладінь. **2.** Рівна, плоска поверхня будьчого без підвищень і заглиблень.

ПОВЕДІНКА (укр. *по-* + *водити* < прасл. *voditi* – водити < праіє. *wodh-* – водити). Сукупність чийх-небудь дій та вчинків. *Синоніми:* поведження, манери, спосіб життя.

ПОВЕДІНКА БЕЗПЕЧНА. Поведінка, яка не допускає нанесення шкоди собі та іншим людям.

ПОВЕДІНКА ВІДПОВІДАЛЬНА. Здатність передбачати наслідки своїх вчинків, дій та слів, приймати виважені рішення та доводити їх до завершення, виконувати свої обов'язки та обіцянки.

ПОВЕДІНКА ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНА. Поведінка, яка передбачає активні дії і вчинки, спрямовані на збереження природного довкілля.

ПОВЕРХНЯ (укр. *по-* + *верх* < прасл. *vъrħъ* – верх < праіє. *wers-* – підвищене місце). Зверхній, зовнішній бік чого-небудь. *Синонім:* верх.

ПОВЕРХНЯ ЗЕМЛІ. Сукупність нерівностей земної кори, які утворюють низини, височини тощо. *Синоніми:* рельєф, ландшафт, топографія.

ПОВІНЬ (прасл. *rovodънь* – повідь, розлиття, повідь < *po-* по + *voda* – вода < праіє. *wod-* – вода, мокрота). Розлиття річки під час весняного танення снігу, льоду або внаслідок тривалих дощів чи великих злив. *Синоніми:* повідь, повіддя, водопілля, потоп.

ПОВІТРЯ (укр. *по-* + *вітер* < прасл. *větrъ* – вітер < праіє. *wet-* – віяти, дути). Суміш газів (головним чином азоту й кисню), що утворюють атмосферу Землі. *Синонім:* атмосфера.

ПОГЛИНАТИ (укр. *глинати* – ковтати < прасл. *glъtati* – ковтати < праіє. *gel-* – поглинати, пожирати). **1.** Вбирати в себе. *Синоніми:* вбирати, всотувати, всмоктувати, адсорбувати. **2.** Приймати, поміщати в себе, заховувати в собі. *Синоніми:* пожирати, ковтати, їсти. **3.** *перен.* Цілком охоплювати, заповнювати, займати собою. *Синоніми:* полонити, захоплювати.

ПОГО́ДА (укр. *po-* + *діал.* год рік; прасл. *godъ* – рік; час; пора; праіє. *ghodh-* – відповідний час; рік). Сукупність атмосферних явищ (температура повітря, атмосферний тиск, вітер, опади) на певній території за певний проміжок часу.

ПОДРА́ЗНЕННЯ (укр. *подразнювати* < *po-* + *дразнити* – дразнити < прасл. *draziti* – дразнити, дразнити < праіє. *der-* – дерти, дряпати, рвати). **1.** Дія за значенням *подразнювати*. **2.** Відчуття живого організму, яке виникло внаслідок дії подразника. *Синоніми:* сприйняття, рецепція.

ПОДРА́ЗНИК (укр. *подразнювати* < *po-* + *дразнити* – дразнити < прасл. *draziti* – дразнити, дразнити < праіє. *der-* – дерти, дряпати, рвати). Те, що діє на органи чуттів живого організму, викликаючи відповідне відчуття – звук, дотик, біль тощо. *Синоніми:* збудник, дратівник.

ПОЖЕ́ЖА (укр. *po-* + *жар* < прасл. *žarъ* – жар < праіє. *gwher-* – гарячий, теплий). Полум'я, яке охоплює і знищує все, що може горіти, а також саме горіння, знищення чого-небудь вогнем. *Синонім:* пожа́рище.

ПОЖИ́ВНИЙ (укр. *po-* + *живити* < *жити* < прасл. *žiti* – жити < праіє. *gwei-* – жити). Необхідний для росту та розвитку живого організму.

ПОКОЛІ́ННЯ (укр. *po-* + *коліно* місце згину ноги; покоління в родоводі, рід < прасл. *kolěno* – коліно, кривина; член; покоління, рід < праіє. *klenk-* – кривина, вигин; коліно). **1.** Сукупність родичів однакового ступеня спорідненості щодо спільного предка. *Синоніми:* нащадки, родина, рід, плем'я. **2.** Потомство тварин або рослин. **3.** Люди близького віку, що живуть в один і той же період часу. *Синонім:* генерація.

ПОКРИТОНАСІ́ННІ, або квіткові рослини (*Angiospermae*, або *Magnoliophyta*), зав'язкові, вкритонасінні – таксон вищих рослин, які формують квітки. Найважливіша особливість квіткових рослин – наявність спеціалізованого органу, квітки, що бере на себе функції розмноження і залучення агентів запилення. Квіткові рослини формують свої насінні зачатки в порожнині зав'язі, яка утворена зрощенням колісь відкритого плодолистка. Стінки зав'язі після запліднення розростаються і видозмінюються, даючи структуру під назвою плід.

ПО́ЛЕ (прасл. *polje* – відкрите місце; рівнина, поле; рілля < праіє. *pol-* – відкрите рівне місце, простір). **1.** Ділянка землі, яка використовується для вирощування культурних рослин. *Синонім:* плантація. **2.** Безліса рівнина, рівний великий простір земної поверхні. *Синонім:* степ. **3.** Простір, у межах якого виявляється дія якихось сил, наприклад, магнітне поле.

ПОЛЕ ЕЛЕКТРИ́ЧНЕ. Енергетичний простір навколо електрично зарядженого тіла, в якому інше заряджене тіло буде притягатися, якщо їхні

заряди будуть протилежними за знаком, або відштовхуватися, якщо заряди будуть однаковими. Складова електромагнітного поля.

ПОЛЕ ЕЛЕКТРОМАГНІТНЕ. Енергетичний простір навколо провідника, по якому рухається електричний струм. Сукупність електричного та магнітного полів.

ПОЛЕ МАГНІТНЕ. Енергетичний простір навколо постійного магніту та складова електромагнітного поля. Якщо два тіла, що взаємодіють, мають однакові за знаком заряди, то вони відштовхуються один від одного, а якщо протилежні, то притягаються.

ПОЛІМЕРИ (нім. *Polymere* – полімери < гр. *polymerēs* – багаточленний, складений < *polys* – багато + *meros* – частина). Високомолекулярні сполуки, молекули яких побудовані з багаторазово повторюваних груп атомів однакової будови.

ПОЛІССЯ (укр. *по-* + *ліс*; прасл. *lěsъ* – простір, порослий деревами, особливо листяними; дерева, особливо листяні). **1.** Низинна лісиста місцевість. **2.** Історико-етнографічний край та природно-географічний регіон, розташований в межах Поліської низовини, у басейні річок Прип'яті та середнього Західного Бугу, для якого характерна надзвичайно волога, лісиста та болотиста місцевість, густа річкова сітка, низька густина населення.

ПОЛÓГИ (укр. *пóлог* – занавіска біля ліжка < *по-* + *лягати* < прасл. *lěgati* – лягати < праіє. *legh-* – лягати, лежати). Фізіологічний процес виходу плода з тіла матері. *Синоніми:* рóдиво, пóрід, родіни.

ПОЛÓГИЙ (укр. *по-* + *лягати* < прасл. *lěgati* – лягати < праіє. *legh-* – лягати, лежати). Який знижується поступово. *Синоніми:* положистий, спадистий. *Антоніми:* крутий, стрімкий.

ПОЛОНІНА (укр. *поле* < прасл. *polje* – відкрите місце; рівнина, поле; рілля < праіє. *pol-* – відкрите рівне місце, простір). Безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, яка використовується для випасу худоби та сінокосу. *Синоніми:* пасовисько, галявина.

ПÓЛУДЕНЬ (прасл. *polъdъnъ* – південь < *polъ* – половина + *dъnъ* – день < праіє. *din-* – ясний, блискучий). Час найвищого стояння сонця над горизонтом, який відповідає дванадцятій годині дня. *Синоніми:* середина дня, обід, обідня пора.

ПОЛЮВÁТИ (укр. *поле* < прасл. *polje* – відкрите місце; рівнина, поле; рілля < праіє. *pol-* – відкрите рівне місце, простір). Шукати і переслідувати диких звірів, птахів і риб із метою убити чи зловити їх. *Синоніми:* ловити, вистежувати.

ПОЛЮС (лат. *polus* – полюс, небосхил, полярна зірка < гр. *polos* – кінець осі; полюс). **1.** Один із двох протилежних кінців магніту або електричного кола. **2.** Точка перетину магнітної вісі Землі з її поверхнею.

ПОЛЯНА (укр. *поле* < прасл. *polje* – відкрите місце; рівнина, поле; рілля < праіє. *pol-* – відкрите рівне місце, простір). Рівнина, невеликий луг, звичайно на узліссі або серед лісу. *Синонім:* галявина.

ПОЛЯРНЕ КОЛО – це паралель, південніше якої у Північній півкулі, чи північніше якої у Південній півкулі не буває цілодобових полярних днів.

ПОМІРНІ ПОЯСИ (північний та південний) знаходяться на півночі та півдні від тропічного поясу, між тропіками та полярними колами.

ПОПІЛ (прасл. *popelъ* – попіл < *po-* + *paliti* – палити < праіє. *pel-* – палити, згорати). Легка пилоподібна сіра (іноді чорна чи біла) маса, яка залишається після згорання чого-небудь. *Синонім:* зола.

ПОПУЛЯЦІЯ (лат. *populatio* – популяція < *populus* – народ, населення). Сукупність особин одного виду тваринних, рослинних чи інших живих організмів, поширена в певній місцевості.

ПОРА́ (прасл. *pora* – час; година; удар [сигнальне позначення певного часу] < *perti* – бити < праіє. *per-* – бити; уражати). **1.** Відрізок часу. *Синоніми:* час, період, сезон, епоха, доба, ера, вік, літа. **2.** Визначений строк, слушний час, сприятливий момент для звершення чогось, виконання якої-небудь дії. *Синоніми:* час, термін, строк.

ПОРИ РОКУ. Сезонні періоди в річному циклі розвитку природи: весна, літо, осінь, зима.

ПОРІВНЮВАТИ (укр. *po-* + *рівняти* < *рівний* < прасл. *orvъnъ* – рівний; прямий; однаковий, подібний < праіє. *reu-* – широкий, відкритий, просторий; явний). Вимірюючи, розглядаючи, досліджуючи які-небудь однорідні предмети, явища тощо, виявляти в них однакові риси або відмінності, переваги або недоліки і т. ін. *Синонім:* зіставляти.

ПОРОГИ РІЧКОВІ. Кам'янисті поперечні підвищення дна річки, яке порушує її спокійну течію.

ПОРÓДА (укр. *po-* + *родити* < *рід* < прасл. *rodъ* – рід; плем'я; урожай). **1.** Сукупність характерних ознак будови тіла, властивостей організму, що, передаючись спадково, створює видозміну в межах якого-небудь виду тварин. *Синоніми:* поріддя, рід, походження. **2.** Мінерал або сукупність мінералів із більш-менш постійним складом, що є складовою частиною земної кори.

ПОРОДА ГРСЬКА. Сукупність речовин певного складу та будови, що сформувалася в результаті геологічних процесів у товщі земної кори, наприклад: граніт, пісок, кам'яне вугілля, нафта тощо.

ПОРОДА ПУСТА. Мінерали, що входять до складу копалин, мінеральної сировини, але не мають практичної цінності.

ПОРОДИ ОСАДОВІ. Природне скупчення мінеральної та/або органічної речовини, яке сформувалося в умовах земної поверхні (на дні водойм або на поверхні суходолу), як результат дії чинників навколишнього середовища – температури, вітру, води, живих організмів тощо. Приклади: пісок, глина, вапняк, крейда, вугілля, нафта тощо.

ПОРОЖНІНА (укр. *порожній* < прасл. *porzdyňь* – порожній). **1.** Порожній, нічим не заповнений простір всередині чого-небудь. *Синоніми:* порожнеча, порожнява, пустота. **2.** Простір в організмі людини або тварини, обмежений внутрішніми поверхнями стінок тіла, наприклад, черевна порожнина.

ПОРОЖНИНА НОСОВА. Порожнина тіла людини і тварин, яка розпочинається ніздрями, в якій розташовані органи нюху та через яку здійснюється дихання.

ПОРЯДОК (укр. *по-* + *ряд*; прасл. *řędy* – ряд; праіє. *reidh* – упорядковувати, робити зручним; лат. *ordo*). **1.** Стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил тощо. **2.** Певна послідовність, черговість чого-небудь. **3.** Стан, коли де-небудь чисто прибрано, всі речі на своїх місцях. *Синоніми:* упорядкованість, лад, злагодженість, узгодженість. **4.** Систематична категорія (ранг) у ботаніці, що об'єднує споріднені родини рослин. Застосована вперше 1753 року К. Ліннеєм як таксономічна категорія вищого рангу разом із категорією рангу класу (праця *Systema naturae*). Споріднені порядки утворюють класи. До прикладу, за однією з систем, до порядку *Fagales* (букоцвіті) входять родини *Fagaceae* (букові) та *Betulaceae* (березові).

ПОСЛІД (укр. *по-* + *слід* < прасл. *slědy* – слід, колія < праіє. *sleidh-* – слизький; ковзати). Екскременти птахів. *Синоніми:* попіл, гуано.

ПОСТАВА (укр. *по-* + *стати* < прасл. *stati* – стати; починати; стояти < праіє. *sthā-* – стати; стояти; витримувати; *букв.* бути міцним). Положення тіла людини під час ходіння, сидіння тощо, властива кому-небудь манера триматися. *Синоніми:* статура, постать, виправка, вигляд, фігура, поза.

ПОСУ́ХА (укр. *по-* + *сухий* < прасл. *suhy* – сухий < *sous-* – сухий < праіє. *saus-* – сухий). Брак дощу влітку, що призводить до висихання ґрунту і загибелі рослинності. *Синоніми:* засуха, бездощів'я, суша.

ПОТЕПЛІ́ННЯ (укр. *потепліти* < *по-* + *тепліти* < *теплий* < прасл. *teplъ* – теплий < праіє. *terp-* – теплий; гріти). Дія і стан за знач. потепліти. *Синонім:* відлига.

ПОТЕПЛІТИ (укр. *по-* + *теплити* < *теплий* < прасл. *teplъ* – теплий < праіє. *tep-* – теплий; гріти). Стати теплим, теплішим (про погоду, клімат).

ПОТІК (укр. *по-* + *текти* < прасл. *tekti* – текти < праіє. *tekw-* – текти, литися, бігти). Невелика річка із стрімкою течією. Синонім: струмок.

ПОТРЄБА (укр. *по-* + *треба* < прасл. *terba* – потреба, необхідність). Необхідність у кому-, чому-небудь, яка вимагає задоволення. Синоніми: необхідність, потрібність.

ПОТУ́ЖНИЙ (укр. *потуга* < *по-* + *тугий* < прасл. *toǵъ* – сильний, міцний; упертий). Який має велику фізичні силу. Синоніми: дужий, могутній, міцний. Антоніми: слабкий, кволий, немічний.

ПОТУ́ЖНІСТЬ (укр. *потужний* < *потуга* < *по-* + *тугий* < прасл. *toǵъ* – сильний, міцний; упертий). **1.** Властивість за значенням **потужний**. **2.** Величина, яка характеризує швидкість виконання роботи.

ПОХОЛОДА́ННЯ (укр. *похолодати* < *по-* + *холод* < прасл. *holdъ* – холод < праіє. *geldh-* – холодний, холод). Стан за значенням **похолодати**.

ПОХОЛОДА́ТИ (укр. < *по-* + *холод* < прасл. *holdъ* – холод < праіє. *geldh-* – холодний, холод). Стати холодним, холоднішим (про погоду, клімат). Синоніми: похолоднішати, захолодати, посвіжити, постуденіти. Антоніми: потепліти, потеплішати.

ПО́ЯС (прасл. *pojasъ* – пояс < *pojasati* – оперізувати < *po-* по- + *jasati* – перезати, підперізувати < праіє. *jōus-* – пояс; підперізувати). **1.** Довга смуга із шкіри, тканини чи іншого подібного матеріалу для підперізування одягу в талії. Синоніми: ремінь, пасок, пас, поясок. **2.** Найвужча частина тулуба людини. Синоніми: стан, талія, попереk, поясниця, перехват. **3.** Частина поверхні земної кулі між паралелями, яка становить певну кліматичну зону, наприклад, помірний пояс, у якому знаходиться наша країна. **4.** Частина скелета хребетних тварин і людини, що служить опорою для кінцівок та їх приєднання до тулуба.

ПО́ЯС ПЛЕЧОВИЙ. Частина скелета людини і хребетних тварин, яка служить опорою для верхніх кінцівок людини (у тварин – передніх) та з'єднує їх з скелетом тулуба. У людини та більшості ссавців складається з двох лопаток і двох ключиць.

ПРА́ВДА (прасл. *pravъda* – правда < *pravъ* – правий, справедливий < праіє. *prōw-* правий; суддя, пан). **1.** Те, що відповідає дійсності. Синоніми: істина, правдивість, правильність, очевидь, реальність, дійсність. Антоніми: неправда, брехня, одурення, омана, облуда, помилка. **2.** Стосунки, які ґрунтуються на справедливості. Синоніми: справедливість, праведність, порядність, чесність. Антоніми: кривда, несправедливість, ошуканство, шахрайство.

ПРАЩУР (прасл. *praskurъ* – прапрадід < праіє. *skur-* – прапрадід). Далекий предок. *Синонім*: прародич.

ПРЕДОК (укр. *péred* – до, раніше < прасл. *perdъ* – пéред, до, раніше < праіє. *pər-* – пéред, до, раніше). **1.** Той, від кого веде початок рід. *Синонім*: родоначальник, прабатько. **2.** Предки – люди, що жили задовго до теперішніх часів. *Синоніми*: пращури, прародичі.

ПРЕДСТАВНІК (укр. *пред-* + *ставити* < прасл. *staviti* – ставити < праіє. *stāu-* – ставити, класти; розміщувати). **1.** Особа, що представляє кого-, щонебудь, діє за чийось дорученням, від імені когось, виражаючи чийсь інтереси. *Синоніми*: виразник, поборник, захисник, речник. **2.** Той, хто в своїй особі є типовим зразком певної групи людей чи певної галузі діяльності. *Синоніми*: приклад, зразок. **3.** Зразок чи особина певного виду тварин, рослин або інших живих організмів. *Синоніми*: зразок, екземпляр, особина.

ПРЕ́РІЯ (фр. *prairie* – луг; низина, поросла травою < лат. *prātum* – луг; лугова трава). Рівнинна місцевість у Північній Америці з трав'янистою рослинністю степового типу. *Синонім*: степ.

ПРИЙМА́ТИ (укр. *при-* + *діал. імати* – брати; ловити, хапати < прасл. *imati* – брати < праіє. *em-* – брати). Одержувати, брати запропоноване.

ПРИ́ЙМОЧКА (укр. *приймати*; *при-* + *діал. імати* – брати; ловити, хапати; прасл. *imati* – брати; праіє. *em-* – брати; лат. *stigma*) – частина квітки, верхня частина маточки рослини, на яку потрапляє пилок, що сприймає пилок.

ПРИКАРПАТТЯ – історико-етнографічний район України. За сучасним трактуванням до Прикарпаття належить більша частина Івано-Франківської та значна частина Львівської області.

ПРИ́КЛАД (укр. *при-* + *класти* < прасл. *klasti* – класти < праіє. *klā-* – класти, ставити). **1.** Те, що варто наслідувати. *Синоніми*: зразок, взірець, ідеал. **2.** Конкретна подія, певна діяльність або поведінка якоїсь особи як свідчення чого-небудь. *Синоніми*: ілюстрація, доказ, свідчення. **3.** Математичний вираз, який потребує розв'язування.

ПРИ́НЦИП (нім. *Prinzip* – принцип < фр. *principe* – початок, першооснова; принцип < лат. *prīncipium* – початок, першооснова; принцип < праіє. *prīsm-* – перший, значний; початок). **1.** Основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеології тощо. *Синоніми*: закон, закономірність, правило, положення, теза. **2.** Особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось. *Синоніми*: засада, спосіб, шлях, прийом. **3.** Правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці. *Синоніми*: переконання, заповідь, канон, правило, девіз, ідея, норма.

ПРИРО́ДА (укр. *при-* + *діал. рода* – природа < *pid* < прасл. *rodъ* – рід, покоління). **1.** Усе те, що не створене людиною, органічний і неорганічний світ у всій сукупності і зв'язках його форм, який є об'єктом людської діяльності та пізнання. *Синоніми:* буття, матерія. **2.** Сукупність основних особливостей певного предмету, явища чи процесу. *Синоніми:* суть, сутність, єство, натура, вдача, характер, порода.

ПРИРОДА ЖИВА. Сукупність усіх живих організмів на Землі.

ПРИРОДА НЕЖИВА. Сукупність усіх предметів на Землі, які не належить до світу живих організмів.

ПРИРО́ДНИЙ (укр. *природа* < *при-* + *діал. рода* – природа < *pid* < прасл. *rodъ* – рід, покоління). Створений природою, а не людиною. *Синоніми:* натуральний, справжній.

ПРИРОДНІ́ЧИЙ (укр. *природа* < *при-* + *діал. рода* – природа < *pid* < прасл. *rodъ* – рід, покоління). Пов'язаний з вивченням природи. *Синонім:* природознавчий.

ПРИРОДОЗНА́ВСТВО (укр. *природа* + *знання* < *знати* < прасл. *znati* – знати < праіє. *ǵnē-* – знати). **1.** Наука про природні явища, яка є інтегрованою основою природничих (природознавчих) наук – фізики, хімії, астрономії, землезнавства (географії, геології та геодезії), біології та медицини. **2.** Навчальний предмет у початковій та базовій школі. **3.** Підручник, який висвітлює цю науку.

ПРИРУЧА́ТИ (укр. *при-* + *рука* < прасл. *roka* – рука). Робити тварину ручною, свійською. *Синонім:* одомашнювати.

ПРИСТОСУВА́ТИСЯ (укр. *при-* + *стосувати* – застосовувати < пол. *stosować* – застосовувати, пристосовувати; *заст.* прикладати, приставляти; ударяти < *заст.* *stos* – удар < праіє. *steu-* – удар, поштовх). Ставати здатним, звичним до чого-небудь, виробляючи в собі відповідні якості, властивості тощо. *Синоніми:* звикати, призвичаюватися, адаптуватися, прилаштовуватися.

ПРИТО́КА (укр. *при-* + *текти* < прасл. *tekti* – текти < праіє. *tekw-* – текти, литися, бігти). Річка, що впадає в більшу річку.

ПРИЧІ́НА (укр. *при-* + *чинити* – робити < прасл. *činiti* – робити; стежити за порядком < *čipъ* – дія; порядок; спосіб < праіє. *kwejn-* – покладене; те, що лежить). Явище, яке обумовлює або породжує інше явище. *Синоніми:* мотив, корінь. *Антоніми:* наслідок, результат, плід.

ПРІ́СНИЙ (прасл. *prěsnъ* – прісний < праіє. *preisk-* – свіжий; прісний). **1.** Позбавлений певного смаку через відсутність або незначний вміст солі. *Синонім:* не солоний. **2.** Приготовлений без закваски, без дріжджів (про тісто або вироби з нього). *Синонім:* не кислий.

ПРОГНО́З (фр. *prognose* – прогноз < гр. *prognōsis* – передбачення, пророцтво < *progignōskō* – передбачаю, знаю заздалегідь < *pro-* – перед; раніше + *gignōskō* – пізнаю, довідуюся < праіє. *gnō-* – знати, узнавати). На основі наявних даних передбачення напряму, характеру та особливостей розвитку й закінчення явищ і процесів у природі та суспільстві. *Синоніми*: передбачення, пророцтво.

ПРОГНОЗУВА́ТИ (фр. *prognose* – прогноз; гр. *prognōsis* – передбачення, пророцтво < *progignōskō* – передбачаю, знаю заздалегідь < *pro-* – перед; раніше + *gignōskō* – пізнаю, довідуюся < праіє. *gnō-* – знати, узнавати). Здійснювати **прогноз**.

ПРОДУЦЕН́ТИ (лат. *prōdūcentis* – ті, що створюють, *prōdūcere* – виробляти, створювати, *prō-* – перед; раніше + *dūcere* – виробляти, створювати; вести; праіє. *deuk-* – вести, керувати; примушувати). Організми, що з неорганічних речовин створюють органічні, якими живляться всі інші організми. До них належать рослини та ряд видів бактерій. *Антонім*: редуценти.

ПРОЗО́РИЙ (укр. *про-* + *зрїти* – бачити < прасл. *zbrěti* – зрїти, бачити < праіє. *ghre-* – світити, сяяти). Крізь який чітко видно інші предмети. *Синоніми*: прозіраний, чистий, світлий, ясний. *Антоніми*: непрозорий, темний, затьмарений, мутний.

ПРОКА́РІОТИ – організми, у клітинах яких немає ядра.

ПРО́МІНЬ (пол. *promień* – промінь; смуга; пасмо; < прасл. *portu* – нитка, прядиво). Світловий пучок, що виходить із якого-небудь джерела світла чи предмета, який світиться або віддзеркалює світло.

ПРОМО́ЇНА (укр. *про-* + *мити* < прасл. *myti* – мити < праіє. *meu-* – мити). Заглибина в землі, утворена текучою водою. *Синоніми*: вим'їна, вимівина, промівина, прот'їчина.

ПРО́СТІР (укр. *простерти* < прасл. *prosterti* – простерти, розстелити < *pro-* – про- + *sterti* – стелити < праіє. *ster-* – стелити). Необмежена протяжність в усіх напрямках над землею. *Синоніми*: пр'їсторїнь, обшар, безмежжя, широчїнь.

ПРОСТІР ГРОМАДСЬКИЙ. Територія міста, яка не може бути комерційно орієнтованою та знаходитися у приватному користуванні, а саме: площі, парки, сквери, бульвари, набережні та внутрішні двори будинків.

ПРОСТІР ПРИВАТНИЙ. Територія населеного пункту, яка знаходиться у приватному користуванні.

ПРОТОПЛАЗМА (нім. *Protoplasma* – протоплазма < гр. *prōtos* – перший + *plasma* – витвір < *plassō* – ліплю; формую, утворюю). Вміст клітини живого організму, в якому здійснюються всі життєві процеси.

ПРОХОЛÓДА (укр. *про-* + *холод* < прасл. *holdъ* – холод < праіє. *geldh-* – холодний, холод). Легкий холод у повітрі, який освіжає, бадьорить. *Синоніми*: прохолодь, охолода, холодок, свіжість.

ПРОЦЕДУРА (фр. *procédure* – процедура < *procéder* – робити, діяти < лат. *prōcēdere* – виходити, виступати, проходити < *prō-* + *cēdere* – йти, ходити < праіє. *sod-* – ходити [з наступним слов'янським переходом *s* у *h*]). **1.** Офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь. *Синоніми*: протокол, порядок, розпорядок, формальність. **2.** Лікувальний захід, переважно призначений лікарем. *Синонім*: сеанс.

ПРОЦЄС (лат. *prōcēssus* – поступ, рух уперед < *prōcēdere* – виходити вперед, виступати, проходити < *prō-* + *cēdere* – йти, ходити < праіє. *sod-* – ходити [з наступним слов'янським переходом *s* у *h*]). **1.** Послідовна зміна предметів і явищ, що відбувається закономірним порядком. *Синоніми*: хід, перебіг, плин. **2.** Сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. *Синоніми*: метод, технологія, шлях.

ПРО́ЯВ (укр. *про-* + *явити* – показати; зобразити; виявити < прасл. *aviti* – явити, показати < праіє. *āwis-* – уявитися, наснитися). Явище, коли щось стає видимим, помітним, очевидним. *Синоніми*: вияв, виявлення, вираження, знак, ознака, свідчення, симптом.

ПТАХ (прасл. *рѣтакъ* – птах < праіє. *ptē-* – птах; літати). Хребетна тварина, яка має вкрите пір'ям тіло, дзьоб і передні кінцівки у вигляді крил. Приклади: курка, ворона, голуб, горобець, ластівка. *Синонім*: птиця.

ПТАХ СВІЙСЬКИЙ (ДОМАШНІЙ). Птах, який живе поряд із людьми. Приклади: курка, качка, гуска, індик та інші.

ПТАХ ЗИМУЮЧИЙ (ОСІЛИЙ). Птах, який протягом року живе в тій самій місцевості. Приклади: ворона, голуб, горобець, синиця.

ПТАХ ПЕРЕЛІТНИЙ. Птах, який на зиму відлітає в південні краї, а навесні повертається назад, де буде гнізда і розмножується. Приклади: лелека, шпак, ластівка.

ПТАХІВНІЦТВО (укр. *птах* < прасл. *рѣтакъ* – птах < праіє. *ptē-* – птах; літати). Розведення свійської птиці як галузь тваринництва.

ПЎГОЛОВОК (букв. істота з товстою головою; укр. діал. *пўговиця* – гудзик + *голова*). Личинка безхвостих земноводних, яка живе у воді, має зябра та хвіст і не має кінцівок.

ПУЛЬС (фр. *pouls* – пульс < лат. *pulsus* – поштовх, удар). Поштовхоподібні коливання стінок кровоносних судин, спричинені викиданням крові з серця при кожному його скороченні.

ПУНКТ (пол. *punkt* < лат. *punctum* – укол; крапка). Певне місце у просторі, на земній поверхні. *Синоніми*: місце, точка.

ПУНКТ НАСЕЛЕНИЙ. Забудована територія для проживання населення, в'їзди на яку і виїзди з якої позначаються відповідними дорожніми знаками. *Синоніми*: поселення, осéлок, селище.

ПУСТÉЛЯ (укр. *пустий* < прасл. *pustь* – пустий < праіє. *raus-* – пустий, звільнений). **1.** Великий (зазвичай посушливий) простір із бідною рослинністю або позбавлений рослинності. **2.** Відлюдне місце, ненаселена або малонаселена місцевість. *Синоніми*: безлюддя, порожнеча, пустка.

ПУСТІЙ (прасл. *pustь* – пустий < праіє. *raus-* – пустий, звільнений). **1.** Нічим не заповнений, ніким, нічим не зайнятий. *Синоніми*: порожній, вільний, голий, пустельний. *Антоніми*: заповнений, наповнений, зайнятий. **2. перен.** Позбавлений змісту, сенсу, значення. *Синоніми*: несуттєвий, беззмістовний, марний, порожній. *Антоніми*: змістовний, значний, важливий, суттєвий, визначний.

ПУСТІР (укр. *пустий* < прасл. *pustь* – пустий < праіє. *raus-* – пустий, звільнений). Незабудоване, запущене місце. *Синоніми*: пустка, пустище, запустіння.

ПУХКІЙ (укр. *пух* < прасл. *puhь* – пух < праіє. *phi-* – дути, віяти; злітати в повітря). **1.** Такий, часточки якого не прилягають щільно одна до одної. *Синоніми*: сипкий, розсипчастий, розсипний, пухкий, м'який. *Антоніми*: щільний, компактний, цупкий, твердий. **2.** Досить повний, з округлими формами, рисами (про людину, її обличчя, тіло). *Синоніми*: повний, огрядний, товстий, гладкий. *Антоніми*: худий, тонкий, стрункий.

ПУЧОК (укр. *пук* – жмут < прасл. *roкъ* – жмут, в'язка). **1.** В'язка однорідних предметів. *Синоніми*: пук, в'язка, жмут, жмуток, горстка, віхоть, букет. **2.** Сукупність листя, трави, волосся, променів тощо, що виходять із одного місця, розходячись у різні боки. *Синоніми*: пасмо, пелех, сніп.

Р

РАДІАЦІЯ (лат. *radiatio* – випромінювання, блиск < *radiare* – випромінювати, блискати < *radius* – промінь < праіє. *red-* – промінь; проблиск). Випромінювання енергії (електромагнітної, світлової, теплової тощо) будьяким тілом. *Синоніми*: випромінювання, еманція.

РАДІОАКТИВНИЙ (укр. *радіація* + *активний* < фр. *aktif* – діяльний < лат. *actīvus* – діяльний). Який має радіоактивність.

РАДІОАКТИВНІСТЬ (укр. *радіоактивний* < *радіація* + *активний* < фр. *aktif* – діяльний < лат. *actīvus* – діяльний). Самочинний або штучно викликаний розпад атомних ядер деяких хімічних елементів, який супроводжується випромінюванням елементарних частинок (електронів, позитронів тощо).

РАЙДУЖКА (укр. *райдуга* – веселка < прасл. *radoga* – веселка < *radъ* – радий). Частина ока, що розташована між рогівкою та кришталиком і має пігменти, від яких залежить колір очей.

РАЙДУЖНИЙ (укр. *райдуга* – веселка < прасл. *radoga* – веселка < *radъ* – радий). **1.** Який має кольори райдуги. *Синонім:* багатокольоровий. **2. перен.** Те саме, що радісний. *Синоніми:* веселий, щасливий, піднесений, грайливий, приємний, утішний, відрадний, світлий, сяючий, променистий, святковий, сонячний. *Антоніми:* сумний, засмучений, невеселий, журливий, безутішний, зажурений, скорботний, тужливий.

РАК (прасл. *rakъ* – рак). Покрита панцером безхребетна прісноводна тварина класу членистоногих з великими клішнями біля голови і черевцем, схожим на хвіст.

РАКОВИНА (укр. *рак*). **1.** Захисний кісткоподібний покрив тіла більшості моллюсків та деяких ракоподібних. *Синоніми:* черепашка, мушля. **2.** Частина зовнішнього вуха у людини і ссавців. **3.** Керамічна чи металева посудина під водопровідним краном.

РАКОПОДІБНІ (укр. *рак* + *подібний* – схожий < *подоба* – схожість < *по* + *діал. доба* – подібність, схожість < прасл. *doba* – щось властиве, стосовне < праіє. *dhabh-* – властивий; відповідний). Клас безхребетних тварин типу членистоногих, які живуть переважно у воді.

РАНОК (укр. *ранній* < прасл. *radno* рано). Частина доби після ночі, початок, перші години дня.

РАСА (фр. *race* – раса; рід, плем'я; порода < іт. *razza* – сорт; вид; порола). Велика група людей, що мають спільне походження і ряд характерних спільних фізичних особливостей, набутих у процесі історичного розвитку під впливом природних і соціальних умов існування.

РАЦІОН (нім. *Ration* – раціон < лат. *ratio* – рахунок; міркування; підстава < праіє. *rät-* – міркування; підстава; доказ). **1.** Склад і норма їжі для людини на певний проміжок часу. *Синонім:* харчовий пайок. **2.** Набір різних кормів у певній кількості для худоби і свійської птиці на добу.

РЕАГУВАТИ (укр. *реакція* < нім. *Reaktion* – реакція < лат. *reagere* – впливати, реагувати < *re-* – проти, знову+ *agere* – діяти). **1.** Відповідати якимсь

чином на подразнення. *Синонім*: відповідати. **2.** Виявляти своє ставлення до чогось, діяти під впливом чого-небудь. *Синоніми*: відгукуватися, виявляти ставлення. **3.** . Вступати в хімічну реакцію.

РЕА́КЦІЯ (нім. *Reaktion* < лат. *reagere* – впливати, реагувати < *re-* – проти, знову + *agere* – діяти). **1.** Дія за значенням **реагувати** 1, 2. **2.** Хімічна взаємодія між двома або кількома речовинами, що призводить до створення нових речовин.

РЕА́ЛЬНИЙ (лат. *reālis* – дійсний, речовий < *rēs* – річ, предмет < праіє. *rei-* – річ; власність). **1.** Який існує насправді. *Синоніми*: справжній, дійсний, очевидний. *Антоніми*: уявний, примарний, гаданий, позірний, неіснуючий. **2.** Який можна здійснити, виконати. *Синоніми*: здійснений, можливий, припустимий, допустимий, дозволений, імовірний. *Антоніми*: неможливий, нездійснений, недосяжний, нереальний.

РЕА́ЛЬНІСТЬ (укр. *реальний* < лат. *reālis* – дійсний, речовий < *rēs* – річ, предмет < праіє. *rei-* – річ; власність). **1.** Властивість за значенням **реальний**. **2.** Об'єктивно існуючі предмети, явища, події, факти. *Синонім*: дійсність. *Антоніми*: омана, облуда, ілюзія.

РЕ́БРА (укр. *ребро́* < прасл. *rebro* – ребро < праіє. *rebh-* – щит, покрівля). Дугоподібні парні кістки хребетних тварин, які з'єднуються з хребтом. У ссавців, птахів та плазунів ребра грудної зони з'єднуються також із грудною кісткою, утворюючи грудну клітку.

РЕГІО́Н (нім. *Region* – область, район < лат. *regio* – область, округ, район). Територія, що відзначається сукупністю характерних ознак (географічних, кліматичних, економічних тощо). *Синоніми*: місце, край, район, зона, територія, земля.

РЕЛІ́КТОВІ (лат. *relictum* залишок) – рослини та тварини, що входять до складу рослинного покриву або тваринного світу тієї чи іншої країни або області як пережитки флори і фауни минулих геологічних епох, і які перебувають у деякій невідповідності з сучасними умовами існування.

РЕЛЬЄ́Ф (англ. *relief*; нім. *Relief*; фр. *relief* рельєф, опуклість; *relever* – підняти, піднести; лат. *relevāre* – підіймати). Сукупність нерівностей поверхні суходолу, дна океану і морів, різноманітних за обрисами, розмірами, походженням, будовою, віком та історією розвитку.

РЕЛЬЄ́Ф ЗЕМНОЇ ПОВЕРХНІ – це сукупність нерівностей, які утворюються внаслідок тривалої дії на земну поверхню внутрішніх та зовнішніх факторів.

РЕСУ́РСИ (укр. *ресурс*; фр. *ressource* – засіб, дані, ресурси, *ressoudre* – підійматися; лат. *resurgere* – знову підійматися, знову виникати). Запаси

чогонебудь, які можна використати в разі потреби. *Синоніми*: запаси, припаси, резерви, засоби, потенціал, можливості, джерела.

РЕСУРСИ ПРИРОДНІ. Сукупність об'єктів природи, які людина використовує для своїх потреб. *Синонім*: природні багатства.

РЕФЛÉКС (нім. *Reflex* – рефлекс < лат. *reflexus* – згин; зворотний рух < *reflectere* – загинати, повертати назад). Мимовільна реакція живого організму людини чи тварини на зовнішнє подразнення, яка відбувається за участю центральної нервової системи. *Синоніми*: відрух, реакція.

РЕФЛЕКСІВНИЙ (укр. *рефлекс* < нім. *Reflex* – рефлекс < лат. *reflexus* – згин; зворотний рух < *reflectere* – загинати, повертати назад). Те саме, що **рефлексивний**.

РЕФЛЕКТІВНИЙ (укр. *рефлекс* < нім. *Reflex* – рефлекс < лат. *reflexus* – згин; зворотний рух < *reflectere* – загинати, повертати назад). Який відбувається мимовільно, несвідомо. *Синоніми*: мимовільний, відруховий.

РЕЧОВІНА (укр. *рiч* – предмет < лат. *rēs* – річ, предмет < праіє. *rei* – річ; власність). Те, з чого складається фізичне тіло. *Синонім*: матеріал.

РЕЧОВИНА ОРГАНІЧНА. Хімічна сполука, яка має відносно велику молекулу у вигляді ланцюжка, системи поєднаних ланцюжків або кільця на основі атомів вуглецю.

РÉШТКИ (укр. *решта* < пол. *reszta* – решта < нім. *Rest* – решта < фр. *reste* – решта < лат. *restum* – решта < *restāre* – залишатися, зберігатися). Сліди, залишки чого-небудь. *Синоніми*: сліди, залишки, остатки, послідки.

РІБА (прасл. *ryba* – риба). Водяна хребетна тварина з непостійною температурою тіла, яка дихає зябрами і має плавці та шкіру, звичайно вкриту лускою. Приклади: сом, лящ, форель, щука, карась, оселедець.

РІБНИЦТВО (укр. *риба* < прасл. *ryba* – риба). Галузь господарства, що займається збільшенням і поліпшенням якості рибних запасів у природних водоймах та розведенням риби в штучних водоймах.

РІВЕНЬ (укр. *рівний* < прасл. *orvъnъ* – рівний; прямий; однаковий, подібний < праіє. *reu-* – широкий, відкритий, просторий; явний). Міра величини, розвитку, значущості чогось. *Синоніми*: ступінь, міра, обсяг, висота, щабель, розвиток.

РІВНІНА (укр. *рівний*; прасл. *orvъnъ* – рівний; прямий; однаковий, подібний; праіє. *reu-* – широкий відкритий, просторий; явний). Досить велика ділянка земної поверхні без істотних западин і підвищень; велика ділянка суходолу з гладкою або малохвилястою поверхнею. *Синонім*: рівноділ.

РІВНОВА́ГА (укр. *рівний* + *вага* < пол. *waga* – вага < нім. діал. *Wage* – ваги < *wägen* – зважувати). **1.** Стійке положення кого-, чого-небудь у просторі.

Синоніми: стійке положення, сталість. **2.** Стійке співвідношення між чим-небудь, урівноваження одного іншим. *Синоніми*: баланс, стійке співвідношення, урівноваження. *Антоніми*: дисбаланс, розлад.

РІВНОВАГА ДИНАМІЧНА. Стан, за якого зрівноважені різні процеси, що протікають в протилежних напрямках.

РІВНОДЕННЯ (укр. *рівний* + *день* < прасл. *дьнь* – день < праіє. *din-* – ясний, блискучий). Час, що буває двічі на рік, коли тривалість дня й ночі на всій Землі (крім полюсів) однакова.

РІГ (прасл. *rogъ* – ріг < праіє. *rog-* – ріг). **1.** Твердий кістковий нарост на голові корів, овець, кіз тощо, який звужується до кінця. **2.** Місце, де перетинаються дві вулиці або де вулиця повертає вбік. **3.** Місце, де сходяться дві зовнішні сторони якогось предмета. *Синоніми*: край, кут.

РІД (прасл. *rodъ* – рід, плем'я). **1.** Ряд поколінь, що походять від одного предка. *Синоніми*: родина, рідня. **2.** Вид, тип чого-небудь. **3.** Основна надвидова категорія в біологічній систематиці, що поєднує соматично споріднені види: наприклад, різні види берез (повисла, пухнаста та ін.) поєднують у рід береза (*Betula*).

РІДИНА (укр. *рідкий* < прасл. *rědkъ* – рідкий < праіє. *redh-* – рідкий, нещільний). Один із станів речовини, проміжний між твердим і газуватим.

РІДКІЙ (прасл. *rědkъ* – рідкий < праіє. *redh-* – рідкий, нещільний). **1.** Який перебуває в стані рідини. *Синоніми*: текучий, плінний, пливкий. **2.** Позбавлений достатнього вмісту чого-небудь в якійсь рідині. *Синонім*: негустий. *Антонім*: густий. **3.** Який складається з неблизько або нещільно розташованих, розміщених один до одного однорідних предметів чи деталей. *Синоніми*: розріджений, нещільний. *Антоніми*: щільний, густий. **4.** Який буває, трапляється нечасто. *Синоніми*: рідкісний, унікальний, раритетний, винятковий, особливий, незвичайний, чудовий. *Антоніми*: поширений, розповсюджений, відомий, звичайний. **5.** Ненасичений, розріджений (про млу, туман тощо). *Синоніми*: негустий, розріджений. *Антоніми*: густий, насичений, щільний.

РІДКІСНИЙ (укр. *рідкий* < прасл. *rědkъ* – рідкий < праіє. *redh-* – рідкий, нещільний). Який трапляється, буває рідко. *Синоніми*: незвичайний, унікальний, раритетний, винятковий, особливий, чудовий. *Антоніми*: поширений, розповсюджений, відомий, звичайний.

РІДНИЙ (укр. *рід* < прасл. *rodъ* – рід; плем'я). **1.** Який має кровну спорідненість. *Синоніми*: кровний, єдинокровний. **2.** В якому народився, виріс хто-небудь або який пов'язаний з чийсь місцем народження. *Синоніми*: отчий, батьківський, родимий, родинний. *Антонім*: чужий. **3.** *перен.* Близький

комунебудь духом, звичками, поглядами тощо. *Синоніми*: близький, споріднений. *Антоніми*: далекий, чужий.

РІЗНИЙ (прасл. *orzьny* – різний < *orz-* – роз- < *ordz-* – роз- < праіє. *ordh-* – розкласти щось на частини). **1.** Позбавлений схожості, однаковості у чомунебудь або в усьому. *Синоніми*: несхожий, неоднаковий, неподібний, відмінний. *Антоніми*: схожий, однаковий, подібний, тотожний. **2.** Не той самий. *Синонім*: інший. *Антонім*: той самий. **3.** Різноманітний. *Синоніми*: всілякий, усіх видів. *Антоніми*: одноманітний, одного виду.

РІЗНОВИД (укр. *різний* + *вид* < прасл. *vidь* – вид < праіє. *wid-* – бачити, сприймати; знати). Група особин у межах одного виду живих організмів, які відрізняються за певними ознаками від інших особин того самого виду.

РІЗНОМАНІТНИЙ (результат взаємодії основ *різний* та *розмаїтий* – різноманітний < *роз-* + *діал. май* – зелень, якою прикрашають хати на зелені свята). **1.** Несхожий чим-небудь на інше. *Синоніми*: несхожий, неоднаковий, різний, відмінний. *Антоніми*: однаковий, подібний, схожий, тотожний. **2.** Наповнений багатством ознак і властивостей. *Синоніми*: багатогранний, розмаїтий, різнобічний, різносторонній, багатий. *Антоніми*: однобокий, одноманітний, примітивний, бідний.

РІЗНОМАНІТНІСТЬ (укр. *різноманітний* < результат взаємодії основ *різний* та *розмаїтий* – різноманітний < *роз-* + *діал. май* – зелень, якою прикрашають хати на зелені свята). Властивість за значенням **різноманітний**.

РІК (прасл. *rokъ* – термін, умовлений час). Одиниця літочислення, проміжок часу, близький до періоду одного обертання Землі навколо Сонця; має 12 календарних місяців.

РІК ВИСОКОСНИЙ (народноетимологічне зближення з **висóкий**). Кожний четвертий календарний рік, що має на одну добу більше (366) за звичайний (365). У такий рік місяць лютий має не 28, а 29 днів.

РІКА́ (прасл. *rěka* – ріка < праіє. *rei-* – текти, струмувати). Те, що й **річка**.

РІСТ (укр. *рости* < прасл. *orsti* – рости < праіє. *ers-* – рухатися). Дія за значенням **рости** **1.** *Синоніми*: висота, зріст.

РІЧ (прасл. *rěkjъ* – предмет; слово < праіє. *r'ěk-* – виготовляти; складати). Будь-який предмет.

РІЧЬЩЕ (укр. *ріка* < прасл. *rěka* – ріка < праіє. *rei-* – текти, струмувати). Найнижча ділянка річкової долини, по якій тече або текла вода. *Синоніми*: ложе, корито, русло.

РІЧКА (укр. *ріка*; прасл. *rěka* – ріка; праіє. *rei-* – текти, струмувати). Природний водний потік, який витікає з джерел чи з озера, болота (рідше), має

сформоване ним річищеї тече під дією сили тяжіння. Живиться поверхневими та підземними водами, з атмосферних опадів свого басейну. *Синонім: ріка́).*

РІЧКА ГІРСЬКА. Річка, що протікає переважно в горах, у вузькій, глибокій долині з крутими берегами і кам'янистим руслом, загромождjenим уламками гірських порід. Для гірських річок характерні великі похили і швидкість течії, незначні глибини, часті пороги і водоспади.

РІЧКА РІВНИННА. Річка, що тече по рівнинній місцевості у відносно неглибокій, добре розробленій, широкій долині із значними заплавами. Характеризується невеликим похилом і швидкістю течії.

РОГІВКА (укр. *rig* < прасл. *rogъ* – рiг < праіє. *rog-* – рiг). Передня, прозора частина білкової оболонки ока.

РОДІНА (укр. *pid* < прасл. *rodъ* – рiд; плем'я). **1.** Група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом. *Синонім: сім'я.* **2.** Група, що складається з декількох родів тварин або рослин, схожих будовою і близьких між собою за походженням. **3.** Рід, покоління. **4.** Таксономічна категорія в біологічній систематиці. Родина поєднує близькі роди, що мають спільне походження. Родина може включати від одного роду (напр. боброві) до декількох сотень (родина складноцвіті включає близько 1000 родів).

РОДІТИ (укр. *pid* < прасл. *rodъ* – рiд; плем'я). **1.** Давати життя дитині (дітям) під час пологів (про жінку). *Синоніми: народити, породити, уродити, привести, повивати.* **2.** Приносити плоди, давати урожай (про рослин, землю). *Синоніми: давати врожай, плодоносити.*

РОДІЧ (укр. *pid* < прасл. *rodъ* – рiд; плем'я). **1.** Той, хто перебуває у спорідненості з ким-небудь. *Синоніми: рідний, кривний.* **2.** Рослина, тварина чи птах одного виду з іншими рослинами, тваринами або птахами.

РОДОВИЩЕ (укр. *pid* < прасл. *rodъ* – рiд; плем'я). Природне скупчення корисних копалин у будь-якій ділянці земної кори у величезній кількості. *Синоніми: поклади, рiзсипи.*

РОДЮЧИЙ (укр. *pid* < прасл. *rodъ* – рiд; плем'я). **1.** Здатний давати великий урожай (про землю, рослин). **2.** Багатий на врожай (про пору року).

РОДЮЧИСТЬ ҐРУНТУ. Головна ознака ґрунту, яка полягає в його здатності забезпечувати багатий урожай рослин внаслідок наявності в ньому достатньої кількості перегною.

РОЗВИВА́ТИСЯ (укр. *roz-* + *viti* – скручувати < прасл. *viti* – вити, скручувати, плести < праіє. *wi-* – крутити, гнути). **1. перен.** Досягати значного ступеня вияву. *Синонім: зростати.* **2.** Досягати фізичної зрілості (про людину). *Синоніми: мужніти, міцніти.* **3. перен.** Ставати кращим, досконалішим,

підніматися на вищий щабель, досягати високого рівня у чому-небудь. *Синоніми*: рости, зростати, удосконалюватися. **4.** Розкриватися (про бруньки, квіти). *Синоніми*: розпускатися, розгортатися. *Антоніми*: закриватися, згортатися,

РÓЗВИТОК (укр. *роз-* + *вити* – скручувати < прасл. *viti* – вити, скручувати, плести < праіє. *wi-* – крутити, гнути). **1.** Дія за значенням **розвиватися**. **2.** Процес, в результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого. *Синоніми*: розвій, зростання, розквіт, процвітання, піднесення, прогрес. *Антоніми*: занепад, застій, деградація. **3.** Ступінь освіченості, культурності, розумової, духовної зрілості.

РОЗВÓДИТИ (укр. *роз-* + *водити* < *вести* – здійснювати < прасл. *vesti* – вести; здійснювати < праіє. *wedh-* – вести; примушувати; керувати). Розмножувати та вирощувати тварин, птахів, рослин тощо у великій кількості. *Синоніми*: розплоджувати, розмножувати, заводити.

РОЗМАЇТИЙ (укр. *розмай* – те, що розвівається < *роз-* + *діал. май* – зелень, якою прикрашають хати на зелені свята). **1.** Який складається з несхожих, неоднакових між собою предметів, осіб тощо. *Синоніми*: різноманітний, різноликий, багатогранний, різносторонній, різний, багатий. *Антоніми*: однаковий, одноманітний, бідний. **2.** Різний за кольором, тоном. *Синоніми*: різнобарвний, стобарвний, строкатий. *Антоніми*: однобарвний, монотонний.

РОЗМАЇТТЯ (укр. *розмаїтій* – різноманітний < *розмай* – те, що розвівається < *роз-* + *діал. май* – зелень, якою прикрашають хати на зелені свята). Абстрактний іменний до **розмаїтий**.

РÓЗМІР (укр. *роз-* + *міряти* < прасл. *měriti* – міряти < праіє. *mē-* – міряти). **1.** Величина чого-небудь в одному або в кількох вимірах. *Синоніми*: величина, обсяг, габарити. **2.** Величина якого-небудь явища; сила, міра вияву чого-небудь. *Синоніми*: масштаб, поширеність, інтенсивність, міра, рівень.

РОЗМІР ЛІНІЙНИЙ. Розмір виробу, поданий у лінійних одиницях вимірювання – метрах або похідних метра.

РОЗМНО́ЖЕННЯ (укр. *розмножувати* < *роз-* + *множити* < *заст. многий* – численний < прасл. *tъпогь* – численний < праіє. *tenegh-* – численний, рясний; надмірний). Дія за значенням **розмножувати** і **розмножуватися**.

РОЗМНО́ЖУВАТИ (укр. *роз-* + *множити* < *заст. многий* – численний < прасл. *tъпогь* – численний < праіє. *tenegh-* – численний, рясний; надмірний). **1.** Кількісно збільшувати що-небудь. *Синоніми*: копіювати, множити,

тиражувати, відтворювати. **2.** Розводити, розплоджувати у великій кількості (рослини або тварин). *Синоніми:* розплоджувати, плодити, розводити, виводити.

РОЗМНО́ЖУВАТИСЯ (укр. *розмножувати* < *роз-* + *множити* < *заст. многий* – численний < прасл. *тъпогъ* – численний < праіє. *menegh-* – численний, рясний; надмірний). **1.** Кількісно збільшуватися, з'являтися у великій кількості. *Синоніми:* множитися, відтворюватися, копіюватися. **2.** Розплоджуватися, розводитися (про рослини, тварин), народжуватися у великій кількості (про людей). *Синоніми:* плодитися, розплоджуватися, розводитися, виводитися, родитися.

РОЗПОВСЮ́ДЖУВАТИ (укр. *розповсюдити* < *роз-* + *по-* + *всюди* < прасл. *ъsъdě* – всюди < *ъsъ* – весь, увесь < праіє. *wīš-* – обидва, два). **1.** Роздавати, передавати, продавати багатьом для придбання, ознайомлення тощо. *Синоніми:* ширити, поширювати. **2.** Доводити до відома багатьох певні ідеї, погляди, чутки тощо. *Синоніми:* ширити, поширювати, розпускати, розносити, пропагувати, проповідувати, популяризувати. **3.** Розносити в різні боки, на велику відстань (хвороби, епідемію тощо). *Синоніми:* розносити, переносити, передавати, поширювати.

РОЗПОВСЮ́ДЖУВАТИСЯ (укр. *розповсюдити* < *роз-* + *по-* + *всюди* < прасл. *ъsъdě* – всюди < *ъsъ* – весь, увесь < праіє. *wīš-* – обидва, два). **1.** Роздаватися, передаватися, продаватися багатьом для придбання, ознайомлення тощо. *Синоніми:* ширитися, поширюватися. **2.** Ставати відомим багатьом (про певні ідеї, погляди, чутки тощо). *Синоніми:* ширитися, поширюватися, розпускатися, розноситися, пропагуватися, проповідуватися, популяризуватися. **3.** Охоплювати дедалі більший простір. *Синоніми:* розноситися, переноситися, передаватися, поширюватися.

РОЗСА́ДА (укр. *роз-* + *садити* < прасл. *saditi* – садити < *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). Молоді рослини, які спочатку вирощують у парниках, теплицях і т. ін., а потім пересаджують у відкритий ґрунт.

РОЗСА́ДНИК (укр. *роз-* + *садити* < прасл. *saditi* – садити < *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). **1.** Спеціальний ящик із землею для вирощування розсади овочевих і кормових культур, а також декоративних рослин. **2.** Місце, ділянка, де вирощують молоді рослини для пересадження.

РО́ЗУМ (укр. *роз-* + *ум* < прасл. *итъ* – ум < праіє. *aw-* – сприймати, розуміти). Здатність людини відображати і пізнавати об'єктивну дійсність, зіставляючи предмети, явища та роблячи висновки. *Синоніми:* глузд, розсуд, інтелект, мислення, свідомість, розсудливість. *Антоніми:* глупота, дурість, нісенітниця, божевілля, ідіотизм.

РОЗУМОВИЙ (укр. *розум* < *роз-* + *ум* < прасл. *итъ* – *ум* < праіє. *aw-* – сприймати, розуміти). **1.** Пов'язаний з діяльністю розуму. **2.** Який здійснюється в думках, в уяві. *Синоніми:* уявний, абстрактний, теоретичний, безпредметний.

РÓЗЧИН (укр. *розчинити* < *роз-* + *чинити* – робити, готувати < прасл. *činiti* – робити; стежити за порядком < *čipъ* – порядок; дія; належний спосіб < праіє. *kwejn-* – покладене; те, що лежить). Рідка однорідна суміш рівномірно розподілених речовин.

РОЗЧІННИЙ (укр. *розчинити* < *роз-* + *чинити* – робити, готувати < прасл. *činiti* – робити; стежити за порядком < *čipъ* – порядок; дія; належний спосіб < праіє. *kwejn-* – покладене; те, що лежить). **1.** Здатний розчиняти. **2.** Який може розчинятися.

РОЗЧІННИК (укр. *розчинити* < *роз-* + *чинити* – робити, готувати < прасл. *činiti* – робити; стежити за порядком < *čipъ* – порядок; дія; належний спосіб < праіє. *kwejn-* – покладене; те, що лежить). Рідка речовина, яка здатна розчиняти іншу речовину.

РОЗЧИНІТИ (укр. *роз-* + *чинити* – робити, готувати < прасл. *činiti* – робити; стежити за порядком < *čipъ* – порядок; дія; належний спосіб < праіє. *kwejn-* – покладене; те, що лежить). Утворити **розчин**.

РОЗШІРЕННЯ (укр. *розширяти* < *роз-* + *шир* – протяжність чогось у поперечнику < прасл. *širъ* – щир, ширина; широкий < праіє. *swer-* – широкий; просторий; далекий). Дія за значенням **розширятися**.

РОЗШИРЯТИСЯ (укр. *розширяти* < *роз-* + *шир* – протяжність чогось у поперечнику < прасл. *širъ* – щир, ширина; широкий < праіє. *swer-* – широкий; просторий; далекий). Збільшуватися у своїх розмірах, обсязі. *Синоніми:* широчитися, збільшуватися, розростатися, множитися. *Антоніми:* стискатися, стискуватися, ущільнюватися, звужуватися, скорочуватися, зменшуватися,

РОСА́ (прасл. *rosa* – роса < праіє. *rōs-* – текти, литися). Краплі води, що утворюються на охолодженій поверхні ґрунту, рослин та інших предметів, коли з ними стикається насичений паром води приземний шар повітря.

РОСЛІНА (укр. *рости* < прасл. *orsti* – рости < праіє. *ers-* – рухатися). Організм, який живиться неорганічними речовинами повітря й ґрунту і за допомогою сонячної енергії утворює органічні речовини.

РОСЛИНИ БАГАТОРІЧНІ. Рослини, що живуть більше двох років. Багаторічні рослини можуть бути як трав'янистими (суниця, щавель, банан, конвалія, хризантема, тюльпан тощо), так і дерев'янистими (смородина, малина, шипшина, вишня, яблуня, липа, тополя тощо).

РОСЛИНИ ВІЧНОЗЕЛЕНІ. Рослини, протягом всього року вкриті листям, і кожен лист зберігається на дереві понад 12 місяців. Приклади: сосна, ялина, ялівець, туя та ін.

РОСЛИНИ ВОЛОГОЛЮБНІ. Рослини, які ростуть у зволжених місцях, біля водойм або на мілководді. Приклади: вільха, очерет, рогіз, стрілолист, осока та ін.

РОСЛИНИ ГОРОДНІ. Рослини, які вирощується людиною на городі. Приклади: огірок, томат, капуста, цибуля, картопля, квасоля, горох, суніця та інші.

РОСЛИНИ ДВОРІЧНІ. Зазвичай трав'янисті рослини, повний життєвий цикл яких становить 12–24 місяці. У перший рік у рослини формуються листя, стебло і корінь, після чого на зимовий період рослина впадає в стан спокою. На наступний рік стебло дворічної рослини сильно подовжується, формуються квітки, плоди і насіння, після чого рослина гине. Приклади: морква, буряк, петрушка, капуста, лопух та ін.

РОСЛИНИ ДИКОРΟΣЛІ. Рослини, які ростуть без догляду людини. Приклади: сосна, каштан, липа, тополя, троянда дика (шипшина), ожина, лопух великий, кропива, кульбаба тощо.

РОСЛИНИ КІМНАТНІ. Рослини, які вирощується, розводяться людиною в приміщенні (кімнаті, теплиці). Приклади: пальма, рододендрон, фікус, кактус, орхідея, алое тощо.

РОСЛИНИ КУЛЬТУРНІ. Рослини, які розводяться, вирощуються людиною. Приклади: яблуня, абрикоса, вишня, соняшник, картопля, огірки, помідори, морква, пшениця, кукурудза тощо.

РОСЛИНИ ЛИСТОПАДНІ. Древа або кущі, чиє листя обпадає перед настанням зими, а наступної весни виростає нове. Приклади: липа, тополя, клен, яблуня, вишня, смородина тощо.

РОСЛИНИ ЛИСТЯНІ. Рослини, гілки яких вкриті листям. Зазвичай це листопадні рослини. Приклади: липа, тополя, клен, яблуня, вишня, смородина тощо.

РОСЛИНИ ЛІКАРСЬКІ. Рослини, речовини яких мають лікувальні властивості. Приклади: калина, глід, ромашка, подорожник, деревій тощо.

РОСЛИНИ МЕДОНОСНІ. Дикорослі та культурні рослини, з квіток яких медоносні бджоли збирають нектар і пилок, переробляючи їх у мед та пергу. Приклади: липа, акація, яблуня, абрикоса, соняшник, гречка, коріандр та інші.

РОСЛИНИ ОДНОРІЧНІ. Зазвичай трав'янисті рослини, що живуть протягом лише одного вегетаційного періоду і за цей час встигають сформувати

квітки, плоди та насіння. Приклади: пшениця,, кукурудза, горох, огірок, томат, айстра, чорнобривці тощо.

РОСЛИНИ ОТРУЙНІ. Рослини, які містять отруйні речовини. Приклади: блекота чорна, беладона звичайна, болиголов плямистий, вовчі ягоди, дурман звичайний, цикута отруйна тощо.

РОСЛИНИ-ПАРАЗИТИ – це екологічна група покритонасінних рослин (*Magnoliophyta*), які отримують поживні речовини безпосередньо з тканин інших рослин.

РОСЛИНИ ПОСУХОСТІЙКІ. Рослини, які витримують значне зневоднення та перегрівання, зберігаючи при цьому нормальний ріст, розвиток та здатність до розмноження. Приклади: сосна, ялівець, бузок, глід, горобина, шавлія, лаванда тощо.

РОСЛИНИ СВІТЛОЛЮБНІ. Рослини, які ростуть на відкритих, добре освітлених сонцем місцях, і не витримують тривалого затінення. Приклади: береза, акація, сосна, глід, подорожник, злакові трави та ін. *Синонім:* рослини світлові.

РОСЛИНИ ТЕПЛОЛЮБНІ. Рослини помірного та субтропічного кліматичних поясів, які нормально ростуть і розвиваються при температурах, близьких до 26°C з незначними добовими та річними коливаннями. Приклади: кукурудза, огірок, томат, диня, кавун, персик тощо.

РОСЛИНИ ТІНЬОВИТРИВАЛІ. Рослини, які здатні рости в затінених місцях і при недостатньому сонячному освітленні. Приклади: ялина, ялівець, липа, калина, бузок, смородина, огірок, щавель тощо.

РОСЛИНИ ТІНЬОЛЮБНІ. Рослини, що добре ростуть і розвиваються в умовах тривалого затемнення і не витримують сильного сонячного світла. Приклади: численні види папоротей, мохів та лишайників, пролісок, ряст, конвалія, фіалка та інші. *Синонім:* рослини тіньові.

РОСЛИНИ ТРАВ'ЯНИСТІ. Однорічні, дворічні або багаторічні рослини, надземна частина яких відмирає в кінці вегетаційного періоду. Приклади: кукурудза, пшениця, картопля, буряк, горох, лопух, ромашка, кульбаба, пирій, кропива тощо.

РОСЛИНИ ХВОЙНІ. Рослини з голкоподібними листками. Зазвичай це вічнозелені рослини. Приклади: сосна, ялина, ялівець, туя та ін.

РОСЛИНИ ХОЛОДОСТІЙКІ. Рослини помірного кліматичного поясу, здатні витримувати тривалий вплив низьких плюсових температур у межах 1–10°C. Приклади: жито, пшениця, ячмінь, овес, цибуля, щавель та інші.

РОСЛІННИЦТВО (укр. *рослина* < *рости* < прасл. *orsti* – *рости* < праіє. *ers-* – *рухатися*). **1.** Галузь виробництва, що займається вирощуванням сільськогосподарських рослин. **2.** Наука про розведення рослин.

РОСЛІННІСТЬ (укр. *рослина* < *рости* < прасл. *orsti* – *рости* < праіє. *ers-* – *рухатися*). Сукупність рослин певної місцевості. *Синоніми:* фітоценоз, флора.

РОСТІ́ (прасл. *orsti* – *рости* < праіє. *ers-* – *рухатися*). **1.** Ставати більшим на зріст, довшим, вищим, збільшуватися внаслідок життєвого процесу (про людину, тварину, рослину тощо). **2.** Мати поширення в якій-небудь місцевості, зоні, на певних ґрунтах тощо (про рослини).

РОТ (прасл. *rytъ* – *рот*, *дзьоб*). Порожнина між верхньою та нижньою щелепами з отвором у нижній частині обличчя. *Синонім:* уста.

РТУТЬ (прасл. *rytъtъ* – *те*, що *котиться*). Хімічний елемент, високотоксичний рідкий важкий метал сріблясто-білого кольору. *Синонім:* живе срібло.

РУДА́ (прасл. *ruda* – *руда*; *іржаве болото* < *rudъ* – *червоний*, *рудий* < праіє. *rudh-* – *червоний*, *рудий*). Гірська порода або мінеральне утворення, що містить у собі метали та їх сполуки.

РУКА́ (прасл. *roka* – *рука*). **1.** Кожна з двох верхніх кінцівок людини від плечового суглоба до кінчиків пальців. **2.** Частина верхньої кінцівки людини від зап'ястка до кінчиків пальців. *Синонім:* кисть. **3.** Кожна з двох передніх кінцівок людиноподібної мавпи.

РУКОТВО́РНИЙ (укр. *рука* + *творити* < прасл. *tvoriti* – *творити* < праіє. *twer-* – *хапати*; *огороджувати*). Зроблений руками людини, створений людською працею. *Синоніми:* неприродний, штучний, синтетичний. *Антоніми:* природний, натуральний, справжній, органічний.

РУСЛЮ́ (праіє. *res-* – *текти*, *литися*, *струмувати*). Те саме, що **річище**.

РУСЛО РІКИ – та частина долини, яка постійно заповнена водою.

РУХ (прасл. *ruhъ* – *рух* < праіє. *ri-* – *рушити*; *рвати*; *рити*). **1.** Зміна положення когось або чогось унаслідок переміщення у просторі, обертання, коливання тощо. **2.** Процес, внаслідок якого відбувається зміна стану предмета, процесу, явища тощо. *Синоніми:* переміщення, рухання, хід, плин, динаміка.

РУХ МЕХАНІ́ЧНИЙ. Зміна взаємного розташування тіл або їх частин у просторі з плином часу.

РУ́ХАТИСЯ (укр. *рух* < прасл. *ruhъ* – *рух* < праіє. *ri-* – *рушити*; *рвати*; *рити*). **1.** Переміщатися, пересуватися. *Синоніми:* ходити, повзати, пливти, їхати, летіти, сунутися, котитися. *Антоніми:* стояти, сидіти, лежати, висіти. **2.** Перебувати в русі, залишаючись на тому самому місці. *Синоніми:* ворушитися, дрижати, трястися, двигати руками тощо, змінювати позу.

Антоніми: завмерти, залякнути, закам'яніти, заніміти. **3.** *перен.* Розвиватися в якомусь напрямку. *Синоніми:* розвиватися, зростати, прогресувати, процвітати. *Антоніми:* занепадати, деградувати, регресувати, гинути.

С

САВА́НА (ісп. *savana* – савана < таїно [мова антильських туземців] *zavana* – савана). Тропічний степ, порослий високими травами у поєднанні з окремими деревами, групами дерев і чагарниками. *Синонім:* степ.

САД (укр. *cadutu* < прасл. *saditi* – садити < *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). **1.** Спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева та кущі тощо. **2.** Те саме, що **парк**.

САД БОТАНІЧНИЙ. Науковий та культурно-освітній заклад, у якому вивчають і демонструють різні рослини.

СА́ДЖАНЕЦЬ (укр. *cadutu* < прасл. *saditi* – садити < *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). Молода рослина дерев, кущів, вирощена в розсаднику з сіянцю чи живця і призначена для садіння на постійне місце.

САДИ́ТИ (прасл. *saditi* – садити < *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). **1.** Закопувати в землю коріння саджанців, бульби, цибулини, насіння тощо для їх вирощування. *Синоніми:* саджати, висаджувати. **2.** Допомогати кому-небудь або примушувати чи запрошувати когось сісти. *Синоніми:* садовити, усаджувати, розсаджувати, саджати, примощувати. **3.** Поміщати в гарячу піч для випікання, обпалювання тощо.

СА́ЖА (прасл. *sadja* – сажа < *saditi* – осідати; садити < *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). Чорна порошкова маса, що утворюється внаслідок неповного згоряння палива й осідає у печач, димоходах тощо. *Синонім:* кіптява.

САПРОТРО́ФИ (або **редуценти**, або **сапрофіти**) – це організми, які отримують необхідні для життєдіяльності речовини, руйнуючи залишки мертвих рослин і тварин чи відмерлі частини рослин і тварин, абсорбуючи розчинні органічні сполуки.

САЧО́К (укр. *sak* < лат. *saccus* – мішок < гр. *sakkos* – мішок). Невелика сітка у формі конуса з ручкою для ловіння комах.

СВИНЕ́ЦЬ (прасл. *svinьсь* – свинець). Хімічний елемент, важкий м'який легкоплавкий метал синювато-сірого кольору.

СВИДО́МІСТЬ (укр. *свідомий* < пол. *świadomy* – свідомий < прасл. *věděti* – знати < праіє. *weid-* – знати; бачити). Осмислене сприйняття, розуміння навколишнього світу людиною. *Синоніми:* розум, глузд, розуміння, усвідомлення, притомність, пам'ять. *Антоніми:* непритомність, безпам'ятство.

СВІЖИЙ (прасл. *svěžь* – свіжий < праіе. *weg-* – свіжий; сильний). **1.** Який щойно приготовлений і тому не втратив своїх природних властивостей, своєї якості. *Синоніми:* новий, недавній, останній. *Антоніми:* несвіжий, залежаний, давній. **2.** Який не був у вжитку, не використовувався, наприклад, чистий, не забруднений одяг. *Синоніми:* чистий, не одяганий, незайманий. *Антоніми:* несвіжий, заношений, заяложений, забруднений. **3.** Який постійно або часто оновлюється, наприклад, повітря в кімнаті. *Синоніми:* чистий, погожий. **4.** Який має добрий вигляд, повний здоров'я, сил, енергії (про людину). *Синоніми:* бадьорий, енергійний, здоровий, квітучий, жвавий, живий. *Антоніми:* стомлений, зморений, натруджений, змучений, виснажений, знесилений.

СВІТ (прасл. *světъ* – світ < праіе. *kweit-* – сяючий; білий). **1.** Сукупність усіх форм матерії та енергії як єдине ціле. *Синонім:* всесвіт. **2.** Планета Земля з усім, що на ній є.

СВІТ ВНУТРІШНІЙ. **1.** Спосіб буття людини, який полягає у психологічному переживанні усвідомлення себе в навколишньому світі, своїх уявлень, переконань та цінностей. *Синоніми:* психіка, особистість, душа, духовний світ, індивідуальність. *Антоніми:* зовнішній світ, довкілля, навколишнє середовище. **2.** Внутрішня будова організму людини та біологічні процеси, які відбуваються в ньому.

СВІТ ЗОВНІШНІЙ. Те саме, що світ навколишній. *Антонім:* внутрішній світ.

СВІТ НАВКОЛИШНІЙ. Світ, у якому ми живемо, або все те, що нас оточує. *Синоніми:* довкілля, оточення, середовище.

СВІТ НЕОРГАНІЧНИЙ. Сукупність предметів і явищ, які не належать до живої природи

СВІТ ОРГАНІЧНИЙ. Сукупність предметів і явищ живої природи.

СВІТАНОК (укр. *світ* < прасл. *světъ* – світ < праіе. *kweit-* – сяючий; білий). Пора доби перед сходом сонця, коли починає розвиднятися. *Синоніми:* початок ранку, д'обсвіток, світання, ранкова зоря. *Антоніми:* смеркання, прісмерки, с'утінки.

СВІТЛО (укр. *світ* < прасл. *světъ* – світ < праіе. *kweit-* – сяючий; білий). Промениста енергія, що випромінюється яким-небудь тілом, наприклад Сонцем, сприймається зором і робить видимим навколишнє. *Синоніми:* освітлення, с'яйво. *Антоніми:* темрява, п'тьма, морок, чорнота.

СВІТОВИЙ ОКЕАН (англ. *World Ocean*, нім. *Weltmeer*) – водна оболонка Землі, яка омиває усі материки та острови і займає близько 70,8 % поверхні земної кулі.

СЕЗОННИЙ (укр. *сезон* < фр. *saison* – сезон < лат. *satio* – сівба; час сівби < *serere* – сіяти < праіє. *sē-* – сіяти). Який відбувається протягом однієї із пір року.

СЕДИМЕНТАЦІЙНІ ВОДИ утворюються внаслідок осідання механічних часточок на дні водойм.

СЕКУНДА (лат. *secunda [pars]* – друга, зменшена [частина] < *secundus* наступний, другий < *sequere* – йти слідом < праіє. *sekw-* – йти слідом). Одиниця часу, рівна 1/60 хвилини.

СЕКУНДОМІР (укр. *секунда* + *міряти* < прасл. *měriti* – міряти < праіє. *me-* – міряти). Прилад для вимірювання часу з точністю до десятої частки секунди.

СЕЛЮ (прасл. *selo* – рілля < *sedlo* – місце осілості < *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). Населений пункт (звичайно великий) неміського типу, жителі якого займаються переважно обробітком землі.

СЕРЕДНЯ ГУСТИНА ЗЕМЛІ – це відношення її маси до маси води такого ж об'єму.

СЕРЕДОВИЩЕ (укр. *середина* < прасл. *serda* – середина). Простір, заповнений речовиною та тілами, що мають певні властивості.

СЕРЕДОВИЩЕ ЖИТТЯ. Сукупність тіл, речовин та явищ, з якими організм у процесі свого життя здійснює безпосередні чи опосередковані відносини.

СЕРЕДОВИЩЕ НАВКОЛИШНЄ. Сукупність тіл, речовин та явищ, серед яких існує якийсь організм. *Синоніми*: довкілля, оточення.

СЕРПЕНЬ (прасл. *сьррьнь* – місяць серпа, жнив < *сьррь* – серп < праіє. *serp-* – серп; кривий гак). Восьмий місяць року, який має 31 день. Назва місяця походить від слова «серп» – знаряддя, яким жали зернові культури.

СЕРЦЕ (прасл. *сьрдьсе* – серце; серцевина, внутрішність < праіє. *kerd-* – внутрішність; серце). Центральний орган кровоносної системи у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг.

СЕРЦЕВІНА (укр. *серце* < прасл. *сьрдьсе* – серце; серцевина, внутрішність < праіє. *kerd-* – внутрішність; серце). **1.** Внутрішня частина стебла, стовбура або кореня рослин. **2. перен.** Центр, головна, найважливіша частина чого-небудь.

СІЛА (прасл. *sila* – сила). **1.** Здатність живих істот напруженням м'язів робити фізичні рухи, виконувати різні дії. *Синоніми*: міць, снага, енергія. *Антоніми*: кволість, безсилля, знесиленість, неміч, виснаженість, ослабленість, знемога. **2.** Здатність людини до духовної діяльності, до вияву своїх розумових або душевних властивостей (волі, розуму, характеру тощо). *Синоніми*: наснага,

натхнення, піднесення. **3.** Міра механічної взаємодії між тілами. *Синоніми:* потужність, інтенсивність. **4.** Влада, авторитет. *Синоніми:* могутність, вплив, вага. **5.** Велика кількість чогось. *Синоніми:* дуже багато, безліч.

СІМВОЛ (гр. *symbolon* – знак, сигнал, прикмета, символічний вислів < *symballō* – додаю, зіставляю, припускаю, пояснюю < *sym-* – з-, разом + *ballō* – кидаю; припасовую; направляю; переконую; міркую). **1.** Умовне позначення якогось предмета, поняття або явища. *Синоніми:* знак, емблема. **2.** Художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття і т. ін.

СИНТЕТИЧНИЙ (укр. *синтез* < пол. *synteza* – синтез < лат. *synthesis* – синтез < гр. *synthesis* – з'єднання, сполучення, зв'язування, синтез < *syn-* – з + *thēsō* – кладу, ставлю, розташовую < праіє. *dhē-* – класти; дівати). Виготовлений із штучних матеріалів. *Синоніми:* штучний, неприродний. *Антоніми:* природний, натуральний, справжній.

СИРОВИНА (укр. *сирий* – необроблений < прасл. *surъ* – сировий, жорсткий < праіє. *sūr-* – кислий, гіркий). Добутий або вироблений вихідний матеріал, призначений для подальшої промислової обробки й одержання напівфабрикатів або готових виробів. *Синоніми:* сирець, матеріал. *Антоніми:* продукт, виріб, витвір.

СИСТЕМА (фр. *systeme* – система < лат. *systema* – система < гр. *systema* – сполучення, організація, лад). Порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь. *Синоніми:* порядок, режим (паспортний); класифікація (живих організмів); устрій, лад (суспільний); мережа (освіти, торгівлі тощо) тощо.

СИСТЕМА ДИХАННЯ. Відкрита система живого організму, яка забезпечує поглинання кисню із атмосфери та виділення вуглекислого газу та деяких газоподібних відходів обміну речовин назовні. Органом дихання у людини та хребетних тварин (окрім риб) є легені. Риби дихають зябрами. *Синоніми:* дихальна система, система газообміну.

СИСТЕМА КРОВОНОСНА. Замкнена система живого організму, яка за допомогою скорочення серця здійснює рух крові по кровоносних судинах, постачаючи клітинам тіла кисень і поживні речовини та виводячи з них вуглекислий газ і відходи обміну речовин. Вона наявна у людини та практично у всіх тварин. *Синоніми:* система кровообігу, серцево-судинна система.

СИСТЕМА НЕРВОВА. Розгалужена система нервових клітин та їхніх відростків, яка забезпечує погоджене функціонування всіх органів організму та його пристосувальне реагування на мінливі умови навколишнього середовища.

СИСТЕМА ТРАВНА. Система органів у багатоклітинних тварин, яка забезпечує одержання із навколишнього середовища поживних речовин для

здійснення життєдіяльності організму та видалення неперетравлених решток і кінцевих продуктів обміну речовин. Вона складається із травного тракту (травної трубки, травного каналу) і травних залоз. *Синонім*: система травлення.

СИСТЕМА ОПОРНО-РУХОВА. Сукупність структур, які надають форму організму, забезпечують йому опору, захист внутрішніх органів і здатність пересуватися у просторі. У людини та хребетних тварин вона складається із внутрішнього скелета і м'язів. Членистоногі та деякі моллюски мають зовнішній скелет. *Синоніми*: опорно-руховий апарат, кістково-м'язова система, скелетно-м'язова система, локомоторна система.

СИСТЕМА ОРГАНІВ. Сукупність органів однакового походження, які пов'язані анатомічно, мають подібні риси будови і виконують спільну функцію. Приклади: дихальна система, кровоносна система, нервова система, травна система, опорно-рухова система тощо.

СИСТЕМА СЕРЦЕВО-СУДИННА. *Див. Система кровоносна.*

СИСТЕМА СОНЯЧНА. Планетна система, що включає в себе центральну зірку (Сонце) і всі природні космічні об'єкти, що обертаються навколо неї – планети (Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран Нептун), астероїди, комети тощо.

СІК (прасл. *sokъ* – рідина; сік; напій; їжа < праіє. *swekw-* – сік; смола; кров). **1.** Рідина, що міститься в клітинах, тканинах і порожнинах рослинних та тваринних організмів. **2.** Рідина, яку виробляють залози травної системи, забезпечуючи травлення їжі.

СІК ШЛУНКОВИЙ. Майже безбарвна сильно кисла багатокomпонентна рідина, яку виробляють залози шлунку для забезпечення процесу травлення їжі.

СІЛЬ (прасл. *solъ* – сіль < праіє. *sal-* – сіль; солоня вода). Хімічна сполука, в якій водень кислоти повністю або частково заміщений металом.

СІЛЬ КАМ'ЯНА. Гірська порода у вигляді кристалів хлористого натрію з гострим характерним смаком, яка вживається як приправа до страв, для консервування продуктів харчування тощо. *Синоніми*: сіль кухонна, сіль харчова.

СІЛЬ КУХОННА. Те саме, що сіль кам'яна.

СІЛЬ ХАРЧОВА. Те саме, що сіль кам'яна.

СІЛЬСЬКИЙ (укр. *село* < прасл. *selo* – рілля < *sedlo* – місце осілості < *sěděti* – сидіти < праіє. *sed-* – сидіти). Прикметник до **село**.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО. Виробнича галузь, яка забезпечує населення продуктами харчування, а промисловість сировиною.

СІМ'Я (прасл. *sěmъja* – сім'я, родина < *kōim-* – сім'я, родина < праіє. *kēi-* – лежати, ліжка). **1.** Група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та

інших близьких родичів, які живуть разом; *Синонім*: родина. **2.** Група тварин, птахів, яка складається із самця, однієї або кількох самоць та малят. *Синонім*: родина. **3.** Окрема група бджіл, що складається з робочих особин, матки (самоць) і трутнів (самців). *Синонім*: рій.

СІМ'ЯДОЛЯ – зародкові листки, які розвиваються у насінні. В однодольних рослин одна сім'ядоля, у дводольних – дві.

СІНО (прасл. *sěno* – сіно). Скошена і висушена трава, якою годується худоба.

СІЧЕНЬ (прасл. *sěčъnъ* – січень < *sěkti* – сікти, рубати < праіє. *s'ěk-* – різати; сікти; рубати). Перший місяць року, який має 31 день Назва місяця походить від слова «сікти», що у давнину означало рубати дерева, зокрема за системи підсічного землеробства та для одержання ділової деревини.

СІЯНЕЦЬ (укр. *сіяти* < прасл. *sěti* – сіяти < праіє. *sē-* – сіяти). Молода рослина, вирощена з насіння.

СІЯТИ (прасл. *sěti* – сіяти < праіє. *sē-* – сіяти). Кидати зерно, насіння звичайно в оброблену землю, певним способом розсипаючи та заглиблюючи його. *Синоніми*: висівати, засівати, розсівати.

СКЕЛЕТ (нім. *Skelett* – скелет < гр. *skeletos* – скелет; висохлий < *skellō* – висушую < праіє. *skel-* – сохнути, висихати). Сукупність кісток, яка є твердою основою тіла людини та хребетних тварин. *Синонім*: кістяк.

СКЕЛЯ (укр. *скала* – великий камінь, скеля < прасл. *skala* – скеля; *перв.* щось відколоте, розколоте < праіє. *kel-* – бити; розколювати). Кам'яна брила або гора зі стрімкими схилами та гострими виступами. *Синоніми*: стрімчак, бескид.

СКЛАДНИК (укр. *склад* < *с-* + *класти* < прасл. *klasti* – класти < праіє. *kla-* – класти). Складова частина чого-небудь. *Синоніми*: складова, компонент, інгредієнт, частина, елемент, частка.

СКЛАДНИКИ ҐРУНТУ. Ґрунт складається з повітря, води, перегною, глини, піску та мінеральних солей.

СКЛАДОВА (укр. *склад* < *с-* + *класти* < прасл. *klasti* – класти < праіє. *kla-* – класти). Те саме що **складник**.

СКЛАДОВІЙ (укр. *склад* < *с-* + *класти* < прасл. *klasti* – класти < праіє. *kla-* – класти). **1.** Який є частиною чого-небудь. **2.** Прикметник до **склад** 1.

СКЛО (прасл. *stьklo* – скло < гот. *stikls* – келих). **1.** Прозора тверда речовина, яку одержують плавленням і хімічною обробкою кварцового піску з деякими іншими домішками. **2.** Тонкі листи цієї речовини, що вставляються у віконні рами, вітрини магазинів тощо.

СКОТІНА (укр. *скот* < прасл. *skotъ* – скот). Четвероногі свійські сільськогосподарські тварини. *Синоніми*: скот, худоба, товар.

СКРЕСАННЯ (укр. *скресати* < *с-* + *креснути* танути; рушати навесні < прасл. *krěsъ* – оживлення, оживання [природи, зокрема, річок після зимової скутості]). Дія за значенням **скресати**.

СКРЕСАТИ (укр. *с-* + *креснути* – танути; рушати навесні < прасл. *krěsъ* – оживлення, оживання [природи, зокрема, річок після зимової скутості]). Звільнятися від льоду та криги (про річки, озера тощо).

СЛІНА (прасл. *slina* – слина < праіє. *slei-* – слизистий, клейкий). Рідина, що виділяється особливими залозами у ротову порожнину людини та хребетних тварин, зволожує ротову порожнину, змочує їжу та сприяє її перетравлюванню.

СЛІД (прасл. *slědъ* – слід, колія < праіє. *sleidh-* – слизький; ковзати). **1.** Відбиток ноги, лапи, колеса тощо на якій-небудь поверхні. *Синоніми*: відбиток. **2.** Смуга і т. ін., що залишається в просторі від переміщення чогось. *Синоніми*: хвіст, трек, траса. **3.** Подряпина, рубець, пляма тощо, залишені чимнебудь. *Синоніми*: знак, печать, тавро.

СЛУХ (прасл. *sluhъ* – слух; *перв.* те, що говорять, що можна слухати; чутка < *slūti* – називатися, говоритися, поширюватися < праіє. *klū-* – чути; слухати; узнати). Одне з п'яти зовнішніх чуттів людини і хребетних тварин, що дає можливість сприймати звуки за допомогою спеціального органа – вуха.

СМАК (пол. *smak* – смак < нім. *діал. smac* – смак, запах < *діал. smacken* – смакувати < праіє. *smeg-* – куштувати; відчувати смак). Одне з п'яти зовнішніх чуттів людини і хребетних тварин, що дає можливість сприймати смак за допомогою особливих клітин слизової оболонки язика.

СМІТТЯ (прасл. *sъmetъje* – сміття < *sъmesti* – змести < *съ-* – з- + *mesti* – мести, кидати, метати < праіє. *met-* – кидати). Дрібні, переважно сухі покидьки. *Синоніми*: віміт, покидьки, непотріб.

СНІГ (прасл. *sněgъ* – сніг < праіє. *sneigwh-* – сніг). Атмосферні опади у вигляді білих зіркоподібних кристалів чи пластівців, що становлять скупчення таких кристалів.

СНІГОПІД (укр. *сніг* + *падати* < прасл. *padati* – падати < праіє. *pedj-* – падати; опускатися). Випадання снігу переважно у великій кількості. *Синоніми*: сніговиця, завірюха, метелиця, сніговій.

СНІЖІНКА (укр. *сніг* < прасл. – *sněgъ* сніг < праіє. *sneigwh-* – сніг). Кристал снігу у вигляді зірочки.

СОДА (пол. *soda* – сода < лат. *soda* – сода < араб. *šudā'* – курай содовий [рослина, яка містить соду]). Загальна назва натрієвих солей вугільної кислоти, які широко застосовуються в техніці та побуті.

СОДА ПИТНА. Двовуглекислий натрій – білий кристалічний порошок, який використовують у медицині та кулінарії.

СОДА ХАРЧОВА. *Див. сода питна.*

СОЛІ МІНЕРАЛЬНІ. Різноманітні солі, які наявні у природних водних розчинах і відіграють значну роль у підтриманні життєдіяльності клітин і живого організму загалом.

СОЛОМА (прасл. *solma* – солома < праіє. *kolam-* – стеблина, тростина). Сухі світло-жовті стебла злакових рослин, що залишаються після обмолоту і які використовують як корм скотині, паливо, а також для підстилки, покриття будівель і т. ін.

СОЛОМІНА (укр. *солома* < прасл. *solma* – солома < праіє. *kolam-* – стеблина, тростина). **1.** Одна стеблина соломи. **2.** Порожниста стеблина злакових рослин з потовщеннями на місцях прикріплення листків.

СОН (прасл. *съпъ* – сон < *съпати* – спати < праіє. *sup-* – спати). Фізіологічний стан спокою організму людини і тварини, що настає періодично і супроводжується повною або частковою втратою свідомості й ослабленням ряду фізіологічних процесів. *Синонім:* спання.

СОНЦЕ (прасл. *съпъсе* – сонце; праіє. *sun-* – сонце). **1.** Найближча до нас зоря, джерело світла, тепла й життя в Сонячній системі. **2.** Центральне небесне світило інших планетних систем.

СОНЯЧНА АКТИВНІСТЬ – це поява та зникнення так званих сонячних плям, факелів, протуберанців, спалахів.

СОНЯЧНА СИСТЕМА – це Сонце, 8 великих планет із супутниками, велика кількість малих планет кутастої форми – астероїдів, а також комети, метеорити і дрібні метеорні тіла

СОНЯЧНИЙ (укр. *сонце*; прасл. *съпъсе* – сонце; праіє. *sun* – сонце). Прикметник до **сонце**. *Синоніми:* ясний, погожий, безхмарний, солярний.

СОРТ (фр. *sorte* – сорт < лат. *sors* [под. в. **sortis**] – сорт, різновид, характер; доля, посада, звання; жереб). **1.** Показник якості певного товару. *Синоніми:* гатунок, розряд, клас. **2.** Культурні рослини, що відрізняються від інших рослин цього самого виду певними біологічними й господарськими властивостями.

СОРТУВАННЯ (укр. *сорт* < фр. *sorte* – сорт < лат. *sors* [под. в. **sortis**] – сорт, різновид, характер; доля, посада, звання; жереб). Дія за значенням **сортувати**.

СОРТУВАННЯ ВІДХОДІВ. Процес групування відходів у побуті та в місцях їх переробки за характерними особливостями: скло, пластик, деревина,

макулатура, тканини, метал, очистки овочів, залишки їжі, шкідливі речовини тощо.

СОРТУВАТИ (укр. *сорт* < фр. *sorte* – сорт < лат. *sors* [под. в. **sortis**] – сорт, різновид, характер; доля, посада, звання; жереб). Розкладати, розподіляти щонебудь за розміром, якістю, вартістю та іншими спільними ознаками.

СОЦІАЛЬНИЙ (нім. *sozial* – суспільний, соціальний < лат. *sociālis* – товариський, громадський < *socius* – товариш, спільник). Пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві. *Синоніми*: суспільний, громадський.

СПЕКА (укр. *с-* + *пекти* < прасл. *pekti* – пекти < праіє. *pekw-* – готувати їжу; жарити, варити). Гаряча літня пора, коли сонце особливо припікає. *Синоніми*: жара, парня, духота, задуха, пал. *Антоніми*: холоднеча, холод, мороз.

СПІНА (прасл. *spina* – спина < праіє. *spīn-* – спина, спинний хребет). Задня частина тулуба людини або верхня частина тулуба тварини. *Антоніми*: груди, живіт.

СПИННИЙ (укр. *спина* < прасл. *spina* – спина < праіє. *spīn-* – спина, спинний хребет). Який міститься на спині.

СПИРТ (англ. *spirit* – дух, душа; привид; спирт < лат. *spīritus* – віяння, подих; душа, дух < праіє. *por-* – повітря; подув; подих). Горюча рідина, яку одержують шляхом бродіння деяких продуктів, багатих на цукор і крохмаль, та наступної дистиляції. *Синонім*: алкогіль.

СПЛЯЧКА (укр. *спати* < прасл. *spati* – спати < праіє. *sup-* – спати). Стан різко пониженої життєдіяльності організму, що настає у деяких ссавців у несприятливій для них порі року. *Синонім*: оціпеніння.

СПОРИ (укр. *спора*; нім. *Spore* – спора; лат. *spora* – спора; гр. *spora* – посів, сіяння; сім'я; праіє. *sper-* розкидати; посипати). Особливі клітини грибів, папоротей, мохів, лишайників та водоростей, призначені для розмноження та розповсюдження.

СПОСІБ (прасл. *sposobъ* – спосіб, допоміжний засіб). Певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити щонебудь, досягти чогось. *Синоніми*: шлях, чин, роб, засіб, метод, прийом, знаряддя.

СПОСІБ ГОРИЗОНТАЛЕЙ – це спосіб зображення рельєфу з допомогою ліній на картах, що сполучають точки з однаковою висотою.

СПОСТЕРІГАТИ (укр. *спо-* [підсилення] + *стерегти* < прасл. *stergti* – стерегти < праіє. *steg-* – прикривати; ховати; захищати). Слідкувати за ким-, чимнебудь. *Синоніми*: стежити, слідкувати, споглядати, поглядати, видивлятися.

СПРИЙМАТИ (укр. *спри-* [підсилення] + діал. *імати* – брати; ловити, хапати < прасл. *imati* – брати < праіє. *em-* – брати). **1.** Усвідомлювати сенс чогонебудь, осмислювати щось. *Синоніми:* усвідомлювати, осягати, осмислювати, розуміти. **2.** Визнавати що-небудь, вважати його прийнятним для себе. *Синоніми:* визнавати, переймати, запозичати

СПРИЙНЯТТЯ (укр. *сприймати* < *спри-* [підсилення] + діал. *Імати* – брати; ловити, хапати < прасл. *imati* – брати < праіє. *em-* – брати). Дія за значенням **сприймати**.

ССАВЦІ (укр. *ссати* < прасл. *sъpsati* – ссати, смоктати, сьорбати < праіє. *sŭp-* – юшка, суп). Клас високоорганізованих тварин підтипу хребетних, самиці яких вигодовують малят своїм молоком.

СТАВ (прасл. *stavъ* – місце, де стала [зупинилася] вода < *stati* – стати; стояти; становитися; починати < праіє. *sthā-* – стати; стояти; витримувати; *букв.* бути міцним). Водоймище з непроточною водою у природному чи штучному заглибленні, яке утворилося в результаті розлиття річки, струмка перед загатою. *Синонім:* ставок.

СТАВÓК. Те саме, що й **став**.

СТАЛЬ (пол. *stal* – сталь < нім. *Stahl* – сталь; різець < праіє. *sthā-* – бути міцним; протистояти; витримувати; стояти). Твердий ковкий метал сріблосірого кольору, що становить собою сплав заліза (основа) з вуглецем та іншими домішками, які вводяться для потрібної зміни якості. *Синонім:* криця.

СТАН (укр. *стати* < прасл. *stati* – стати, ставати; починати; стояти < праіє. *sthā-* – стати, стояти; *букв.* бути міцним). **1.** Сукупність обставин, умов, за яких хто-, що-небудь перебуває. *Синонім:* ситуація. **2.** Сукупність ознак, властивостей, що характеризують предмет, явище в даний момент відповідно до певних вимог щодо якості, ступеня готовності тощо.

СТАН ЕМОЦІЙНИЙ. Психологічне самопочуття людини, яке об'єднує загальний настрій, бажання, ваблення, переживання та вияви різних емоцій.

СТЕБЛÓ (прасл. *stьblo* – стебло < праіє. *steb-* – стовп; стовбур; опора). Основна частина трав'янистої рослини від кореня до вершка, яка тримає на собі листки, квітки та плоди. *Синоніми:* бадиллина, билина, стеблина.

СТÉЖКА (прасл. *stьъьka* – стежка < *stьga* – стежка < праіє. *steg-* – стежка). Доріжка, протоптана звірами або людьми чи спеціально зроблена людьми.

СТЕП (прасл. *stьterь* – витопане рівне місце < праіє. *step-* – плоский, рівний, низький). Великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату. *Синонім:* поле.

СТЕПОВІЙ (укр. *стен* < прасл. *sътерь* – витопане рівне місце < праіє. *step-* – плоский, рівний, низький). Прикметник до **степ**.

СТІЛЬНИКІ (укр. *стільнік* [бджіл] < діал. *стільнік* – скатерка < стіл < прасл. *stolъ* – стіл < праіє. *sthā-* – стати, стояти; букв. бути міцним). Воскове житло бджіл, призначене для зберігання запасів корму і вирощування потомства..

СТÓВБУР (прасл. *stǔlbъ* – стовп < праіє. *steb-* – стовп; стовбур; опора). Основна наземна частина дерева або куща, від якої ростуть гілки.

СТОПÁ (прасл. *stopa* – підошва; слід ноги < праіє. *step-* – топтати, ступати). Кінцева нижня частина ноги людини та задньої кінцівки деяких наземних хребетних тварин. *Синонім*: ступня.

СТОРОНА́ (прасл. *storna* – сторона < праіє. *stor-* – розширяти; розстилати; розсіювати). **1.** Простір, місцевість, розташовані в якому-небудь напрямку від когось, чогось, а також цей напрямок. *Синонім*: бік, напрям. **2.** Місцевість, область, район і т. ін., що має певні природні й кліматичні особливості. *Синоніми*: край, країна, держава, земля, місцевість. **3.** Одна з поверхонь якогонебудь предмета, бік чогось.

СТОРОНИ ГОРИЗОНТУ. Те саме, що **сторони світу** – це напрями на площині горизонту від спостерігача, які служать для орієнтування на місцевості.

СТОРОНИ СВІТУ. Основні географічні напрямки: північ, південь, схід, захід, назви яких пов'язані з сонцем.

СТРАТИГРАФІЯ (лат. *stratum* – пласт, шар; грец. *γραφο* – пишу) – розділ історичної геології, який охоплює питання історичної послідовності, первинних взаємовідносин і географічного розповсюдження осадів, вулканогенних і метаморфічних утворень, що складають земну кору і відображають природні етапи розвитку Землі та її біосфери.

СТРІ́ЖЕНЬ (прасл. *strъžьнь* – стрижень, основа, опора < праіє. *strē-* – міцний, стійкий). **1.** Предмет видовженої форми, який є переважно осьовою або опорною частиною чого-небудь. *Синоніми*: стержень, осердя, вісь. **2.** Найглибше місце річки, де дуже швидко тече вода. *Синонім*: бистринь.

СТРІ́ЛКА (укр. *стріла* < прасл. *strĕla* – стріла < праіє. *strĕl-* – стріла). **1.** Тонка вузька пластинка з загостреним кінцем, яка обертається на осі та показує час, напрям тощо на шкалі вимірювальних приладів. **2.** Знак для вказівки напрямку у вигляді риски, від переднього кінця якої під гострим кутом відходять дві коротенькі рисочки.

СТРУКТУ́РА (лат. *strūctūra* – будова, розташування < *struere* – класти один на одного, будувати). **1.** Взаємне розміщення та взаємозв'язок складових

частин цілого. *Синонім*: побудова, будова, склад, конструкція, конфігурація.

2. Устрій чого-небудь. *Синоніми*: устрій, організація.

СТРУМ (укр. *стру́мись* – потік, струмок < прасл. *strumy* – струмок; потік, течія < праіє. *sreu-* – текти, струміти). Те саме, що **струм електричний**.

СТРУМ ЕЛЕКТРИЧНИЙ. Електрична енергія, що використовуються на виробництві та в побуті.

СТРУМО́К (укр. *стру́мись* – потік, струмок < прасл. *strumy* – струмок; потік, течія < праіє. *sreu-* – текти, струміти). **1.** Невеликий потік, утворений зі снігових, дощових або підземних вод, що вийшли на поверхню. **2.** Взагалі вузький потік якої-небудь рідини.

СУБАЛЬШІ́СЬКИЙ ПОЯС – біом, географічний і гірський пояс, розташований нижче за верхню межу деревної рослинності, але вище за лісовий гірський пояс.

СУБЕНДЕМІ́ЧНІ ВИДИ (умовні ендеміки) – види, що мають відносно невеликий ендемічний ареал, який виходить за межі досліджуваної території, що є центром їх походження, на суміжні ареали.

СУГЛО́Б (прасл. *soġlobъ* < *so-* – су- [означає з'єднання] + *globa* – зігнуте від природи дерево; жердина, клин; з'єднання, скріплення < праіє. *gel-* – стискати; щось кругле, кулясте). Рухоме зчленування кісток скелета у людини та хребетних тварин

СУДІ́НИ (укр. *судина* < *діал.* *суд* – посуд < прасл. *sođь* – посудина; щось складене; частина тіла < праіє. *somdh-* – складене, зібране < *som-* [разом] + *dhō-* – класти, ставити). **1.** Еластичні трубки в тілі людини й тварин, по яких рухається кров або лімфа. *Синонім*: жила. **2.** Трубки в тілі рослин, які забезпечують їх живлення водою та розчиненими в ній речовинами.

СУДИ́НИ КРОВОНОСНІ. Те саме, що судини 1.

СУДНО́ (укр. *діал.* *суд* – посуд < прасл. *sođь* – посудина; щось складене < праіє. *somdh-* – складене, зібране < *som-* [разом] + *dhō-* – класти, ставити). Будьякий транспортний засіб, який може пересуватися поверхнею води чи під нею. *Синоніми*: корабель, пароплав, катер, вітрильник, човен і т. ін.

СУЗІ́Р'Я (укр. *су-* разом + *зоря* < прасл. *zarja* – зоря < праіє. *ġherǝ-* – сяяти, світити). Скупчення яскравих зірок, об'єднаних спільною назвою. *Синоніми*: група, сім'я, скупчення.

СУПУ́ТНИК (укр. *су-* разом + *путь* – дорога < прасл. *poťь* – путь; похід < праіє. *pont-* – дорога, брід, міст < *pent-* – ступати, йти). **1.** Той чи те, що постійно супроводжує кого-небудь або що-небудь. **2.** Небесне тіло, яке рухається навколо планети або зірки. *Синонім*: сателіт.

СУПУ́ТНИК ПРИРОДНИЙ. Те саме, що супутник 2.

СУПУТНИК ШТУЧНИЙ. Запущений у космос із дослідницькою метою прилад, який рухається за інерцією навколо небесного тіла.

СУСПІЛЬНИЙ (укр. *суспільство* < *су-* – з, разом + *заст. спіл* – спілка < прасл. *съ polu* – споловини, разом). **1.** Стосовний до **суспільства**. **2.** Який виражає відносини, становище людей у суспільстві. *Синонім:* соціальний. **3.** Який є спільним надбанням суспільства. *Синоніми:* громадський, спільний, загальний, гуртовий. *Антоніми:* індивідуальний, особистий, власний, приватний. **4.** Який відчуває потребу жити в суспільстві, в колективі. *Синоніми:* товариський, приязний, доброзичливий, комунікабельний. *Антоніми:* замкнутий, відлюдькуватий, відлюдний, вовкуватий, дикий.

СУСПІЛЬСТВО (укр. *су-* з, разом + *заст. спіл* – спілка < прасл. *съ polu* – споловини, разом). Сукупність людей, об'єднаних певними історично сформованими відносинами у сфері матеріального виробництва та духовної культури. *Синоніми:* громада, громадянство, загал, спільнота.

СУХИЙ (прасл. *сухъ* – сухий < праіє. *saus-* – сухий). **1.** Який не просочився водою, не покритися вологою. *Синоніми:* не намочений, не вологий, не сирий. *Антоніми:* мокрий, вологий, сирий. **2.** Який позбавлений вологості або має незначну її кількість (про клімат, рік, пору року тощо). *Синоніми:* посушливий, бездощовий, безводний. *Антоніми:* вологий, дощовий. **3.** Який втратив необхідну вологу. *Синоніми:* висохлий, пересохлий, засохлий, твердий, черствий. *Антоніми:* не висохлий, не засохлий, м'який, свіжий.

СУХОДІЛ (укр. *сухий* + *діл* – низ; долина; підлога < прасл. *dolъ* – низ, долина < праіє. *dhol-* – заглиблення, долина). **1.** Безводна долина, яку звожують тільки дощові та снігові води. **2.** Те саме, що **материк**. *Синоніми:* суша, земля, континент.

СУЧОК (укр. *сук* < прасл. *soкъ* – сук, гілка < праіє. *k'āk-* – сук, гілка; кілок). Частина зрубаної, зломленої, всохлої тощо гілки, що залишилася на дереві.

СУША (укр. *сухий* < прасл. *сухъ* – сухий < праіє. *saus-* – сухий). Те саме, що **суходіл**.

СХИЛ (укр. *с-* + *хиліти* – нагинати, робити похилим < прасл. *hyliti* – нагинати < праіє. *kel-* – згинати; кривий). Місцевість з похилою, спадистою поверхнею. *Синоніми:* укіс, узгір'я, косягір, спад.

СХІД (укр. *с-* + *ходити* < прасл. *hoditi* – ходити < праіє. *sod-* – ходити [з наступним слов'янським переходом *s* у *h*]). **1.** Поява сонця над обрієм. **2.** Частина обрію, де сходить сонце. **3.** Одна з чотирьох сторін світу, протилежна заходу.

СХІДНА АЗІЯ – історико-географічний термін, частина світу розташована на сході Азії. Вживається замість застарілого європоцентристського терміна «Далекий Схід». Охоплює територію Китаю, Північної Кореї, Південної Кореї, Японії, Монголії. Площа становить понад 11,8 млн км²

СХО́ДИ [рослин] (укр. *с-* + *ходити* < прасл. *hoditi* – ходити < праіє. *sod-* – ходити [з наступним слов'янським переходом *s* у *h*]). Перші пагони посіяних рослин, що вийшли на поверхню ґрунту. *Синоніми*: паростки, проростки, прорість.

Т

ТАЗ (крим.-тат. *tas* – чаша; миска, таз < араб. *ṭāssah* – чашка < перс. *tāsht* – чашка, блюдце). Частина скелета людини й тварин, яка спирається на нижні (у тварин – на задні) кінцівки і є опорою для хребта.

ТАЙЃА (якут. *taiga* – густий, непрохідний ліс). Смуга важкопрохідних хвойних лісів, яка займає великі простори в північній частині Європи, Азії та Північної Америки.

ТАЛЮ́М (від грец. *θάλλος*) – молода, зелена гілка.

ТВАРІ́НА (укр. *заст.* *твар* – живе створіння < прасл. *tvarь* – творіння, створіння < *tvoriti* – творити < праіє. *twer-* – хапати; огороджувати). Організм, який живиться органічними речовинами інших організмів і здатен активно рухатися. Деякі тварини, переважно мікроскопічні, ведуть паразитичний спосіб життя.

ТВАРИНИ ВСЕЇ́ДНІ. Тварини, які живляться їжею як рослинного так і тваринного походження. Приклади: свині, пацюки, миші, кури, сірі ворони, круки тощо.

ТВАРИНИ ДИ́КІ. Вільні тварини, які живуть у природних умовах. Приклади: ведмідь, дикий кабан, кріт, польова миша, ворона, горобець, ластівка тощо. *Антоніми*: приручені, домашні, свійські тварини.

ТВАРИНИ КОМАХОЇ́ДНІ. Тварини, які живляться комахами. Приклади: кроти, їжаки, кажани, галки, дятли, синиці, ластівки тощо.

ТВАРИНИ РОСЛИНОЇ́ДНІ. Тварини, що живляться лише рослинною їжею. Приклади: лось, заєць, кінь, корова, вівця, коза, більшість комах тощо.

ТВАРИНИ СВІ́ЙСЬКІ. Тварини, які живуть поряд із людьми та служать їм. Приклади: корова, свиня, коза, собака, курка, бджола тощо. *Синоніми*: приручені, домашні, свійські тварини. *Антонім*: дикі тварини.

ТВАРИНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ. Тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження. Приклади: корови, вівці, свині, кури тощо.

ТВАРИНИ-ФІТОФАГИ живляться лише рослинною їжею.

ТВАРИНИ ХИЖІ. Тварини, які живляться іншими тваринами. Приклади: лев, тигр, вовк, лисиця, їжак, орел, сова, кібець тощо. *Синонім:* хижаки.

ТВАРИНИ ХРЕБЕТНІ. Тварини, які мають кістковий хребет. До них належать риби, земноводні, плазуни, птахи та ссавці.

ТВАРІННИЦТВО (укр. *тварина* < *заст. твар* – живе створіння < прасл. *tvarь* – творіння, створіння < *tvoriti* – творити < праіє. *twer-* – хапати).

1. Галузь сільського господарства, що займається розведенням корисних свійських тварин. **2.** Наука про розведення сільськогосподарських тварин.

ТВЕРДЖЕННЯ (укр. *твёрдити* – говорити, повторювати те саме < *твердий* < прасл. *tvьrdь* – твердий < праіє. *tward-* – твердий, немов камінь). Думка, положення, вислів, що доказує, підтверджує що-небудь, лежить в основі чогось. *Синоніми:* доказ, підтвердження, обґрунтування, доведення, аргументація.

ТВЕРДІЙ (прасл. *tvьrdь* – твердий < праіє. *tward-* – твердий, немов камінь). **1.** Здатний зберігати в сталих умовах свою форму та розмір на відміну від рідкого та газоподібного. *Антоніми:* рідкий, газоподібний. **2.** Який важко піддається стискуванню, згинанню, різанню тощо. *Синоніми:* цупкий, тугий. *Антоніми:* м'який, еластичний.

ТВЕРДІСТЬ (укр. *твердий* < прасл. *tvьrdь* – твердий < праіє. *tward-* – твердий, немов камінь). **1.** Якість за значенням твердий **2.** Душевна стійкість (про людину). *Синоніми:* непохитність, незламність, стійкість, рішучість. *Антоніми:* делікатність, м'якість, поблажливість, покірність, терпимість.

ТВОРИТИ (прасл. *tvoriti* – творити < праіє. *twer-* – хапати; огороджувати). Виготовляти, виробляти що-небудь – споруду, пристрій, науковий, мистецький твір та інші корисні речі. *Синоніми:* робити, виробляти, виготовляти, породжувати, чинити, вершити, конструювати, складати, компонувати. *Антоніми:* ламати, знищувати, руйнувати, убивати.

ТЕКУЧИЙ (укр. *текти* < прасл. *tekti* – текти < праіє. *tekw-* – текти, литися, бігти). **1.** Який тече. *Синоніми:* проточний, біжучий. *Антоніми:* стоячий, нерухомий. **2.** Здатний розпливатися, розтікатися. *Синоніми:* рідкий, плинний. *Антоніми:* густий, крутий.

ТЕКУЧИСТЬ (укр. *текучий* < *текти* < прасл. *tekti* – текти < праіє. *tekw-* – текти, литися, бігти). Стан і властивість за значенням **текучий**.

ТЕЛУ́РІЙ (лат. *tellūs* – земна куля; земля, ґрунт < праіє. *telu-* – земля, ґрунт; рівнина; площина). Прилад для наочної демонстрації річного руху Землі навколо Сонця та добового обертання Землі навколо своєї вісі.

ТЕМПЕРАТУ́РА (нім. *Temperatur* – температура < лат. *temperātūra* – правильне співвідношення, пропорційність < *temperāre* – змішувати в належному співвідношенні < *tempus* – час; сприятливий момент; обставина < праіє. *temp-* – час; період, пора; строк). **1.** Ступінь нагрітості (тепловий стан) чого-небудь. **2.** Ступінь тепла людського тіла як показник здоров'я.

ТЕПЛО́ (укр. *теплий* < прасл. *teplъ* – теплий < праіє. *tep-* – теплий; нагрітий). Нагрів кого-небудь, чого-небудь; підвищена температура чогось. *Синоніми:* теплота, теплінь. *Антонім:* холод.

ТЕРИКО́Н (фр. *terriconique* – терикон < лат. *terra* [див. територія] – земля, ґрунт + *cōnus* – конус; шишка хвойного дерева < гр. *kōnos* – конус < праіє. *kōn-* – вершина; верх). Конусоподібний насип пустої породи біля шахти або копальні.

ТЕРИТО́РІЯ (нім. *Territorium* – територія < лат. *territōrium* – область, територія < *terra* – земля, країна, край < праіє. *tēres-* – земля; суходіл; ґрунт). Певний простір земної поверхні. *Синоніми:* терен, площа, місцевість, простір.

ТЕРИТО́РІЯ ПРИРОДООХОРОННА. Територія або акваторія, призначена для збереження біологічної різноманітності, а також природних і пов'язаних із ними культурних ресурсів, захист якої встановлюється законом.

ТЕРМО́МЕТР (фр. *thermomètre* – термометр < гр. *thermē* – тепло + *metron* – міра < праіє. *mē-* – міра, міряти). Прилад для вимірювання температури. *Синоніми:* градусник, тепломір.

ТЕЧІ́Я (укр. *текти* < прасл. *tekti* – текти < праіє. *tekw-* – текти, литися, бігти). Рух води в річці від верхів'я до гирла. *Синонім:* плин.

ТІ́ЖДЕНЬ (прасл. *tyžďьнь* – той самий день < *ďьнь* – день < праіє. *din-* ясний, блискучий). Одиниця виміру часу від понеділка до неділі включно, яка дорівнює семи дням.

ТИЧІ́НКА (укр. *тичі́на* – довга палиця < *ті́кати* < прасл. *tykati* – штовхати, ткати, колоти < *тъkati* – ткати < праіє. *tek-* – ткати; плести). Чоловічий орган розмноження квіткових рослин, у пиляку якого утворюється пилок.

ТІ́ЛО (прасл. *tělo* – тіло < праіє. *telə-* – піднімати, підтримувати, важити). **1.** Окремий предмет у просторі. *Синоніми:* фігура (геометрична), корпус (літака чи судна) тощо. **2.** Організм людини або тварини в цілому з його зовнішніми і внутрішніми проявами. *Синонім:* тулуб.

ТІ́ЛО ЖИВОЇ ПРИРОДИ. Будь-який живий організм.

ТІЛО НЕБЕСНЕ. Природний об'єкт, який знаходиться в космосі (Сонце, Місяць, планета, зірка тощо) або прилетів з космосу (метеорит).

ТІЛО НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ. Предмет, який не належить до світу живих організмів, наприклад: Сонце, зорі, повітря, вода, пара, каміння тощо.

ТІЛО ПРИРОДНЕ. Живий організм або предмет, створений природою, а не людиною.

ТІЛО РУКОТВОРНЕ. Тіло виготовлене людиною з природних та/або синтетичних матеріалів.

ТІНЬ (прасл. *těň* – тінь < *těmь* – темне місце < праіє. *temā-* – темний).

1. Темний відбиток на чому-небудь від предмета, освітленого з протилежного боку. *Синоніми:* відбиток, силует. **2.** Місце, закрите чим-небудь від променів сонця, саява місяця або іншого джерела світла. *Синоніми:* затінений простір, за́тінок, прітінок, тінява. *Антоніми:* світло, яскравість.

ТКАНИНА (укр. *ткати* < прасл. *тъkati* – ткати < праіє. *tek-* – ткати, плести). **1.** Виріб, виготовлений із натуральних чи синтетичних волокон у процесі ткання на ткацькому верстаті. *Синонім:* матерія. **2.** Система однорідних клітин і неклітинної речовини, які пов'язані між собою та виконують спільні функції.

ТОКСІН (укр. *токсикоз* – результат дії на організм отруйної речовини < нім. *Toxikose* – те саме < гр. *toxikon* – отрута [для стріл]). Отруйна речовина. *Синоніми:* отрута, трунок.

ТОКСІЧНИЙ (укр. *токсин* – отруйна речовина < *токсикоз* – результат дії на організм отруйної речовини < нім. *Toxikose* – те саме < гр. *toxikon* – отрута [для стріл]). Прикметник до **токсин**. *Синонім:* отруйний.

ТОНКІЙ (прасл. *тъnькъ* – тонкий < праіє. *ten-* – напинати, тягти; *перв.* розтягнутий, видовжений). **1.** Який має невелику, незначну товщину. *Антоніми:* товстий, грубий. **2.** Який має незначний діаметр поперечного перерізу, малий в обхваті. *Синоніми:* худий, тендітний, вузький. *Антоніми:* товстий, гладкий, огрядний, дебелий, опасистий, кремезний.

ТОРФ (нім. *Torf* – торф). Скупчення напіврозкладених рослинних решток із домішкою мінеральних частинок (піску, глини тощо), яке утворюється в болотах і належить до горючих корисних копалин, а також використовується як добриво.

ТРАВА (прасл. *trava* – трава; *перв.* – те, що поїдається < *traviti* – поїдати, тратити < праіє. *treu-* – терти; поїдати, тратити). Рослина з однорічними зеленими м'якими пагінцями, які не дерев'яніють. Приклади: кульбаба, спориш, лопух, полин, пирій тощо. *Синонім:* моріг.

ТРАВИ КОРМОВІ. Трави, які вирощуються для годівлі свійських тварин. Приклади: кукурудза, райграс, вівсяниця, люцерна, конюшина, вика тощо.

ТРА́ВЕНЬ (укр. *трава* < прасл. *trava* – трава < *traviti* – поїдати, тратити < праіє. *treu-* – терти; поїдати, тратити). П'ятий місяць календарного року, який має 31 день. Назва місяця пов'язана з буйним

ТРАВІ́ТИ (прасл. *traviti* – поїдати, тратити < праіє. *treu-* – терти; поїдати, тратити). Засвоювати їжу в процесі її поїдання. *Синоніми:* перетравлювати, переварювати, засвоювати.

ТРА́ВЛЕННЯ (укр. *травити* – засвоювати їжу < прасл. *traviti* – поїдати, тратити < праіє. *treu-* – терти; поїдати, тратити). Дія за значенням **травити**.

ТРАВНІ́Й (укр. *травити* – засвоювати їжу < прасл. *traviti* – поїдати, тратити < праіє. *treu-* – терти; поїдати, тратити). Який здійснює **травлення**.

ТРАВ'ЯНИСТІ РОСЛИНИ – життєва форма рослин, що не утворює дерев'янистого стебла.

ТРАКТ (нім. *Trakt* – шлях, велика проїзна дорога < лат. *tractus* – протяжність; смуга, слід < *trahere* – тягти; вести за собою < праіє. *tragh* – тягти, нести; слід). **1.** Те саме, що **шлях**. **2.** Шлях проходження їжі в організмі людини і тварин.

ТРАКТ ТРАВНИЙ. Система органів людини і тварин, яка забезпечує механічну та хімічну обробку їжі, всмоктування її складових частин і виділення незасвоєних залишків.

ТРАХЕ́Я (лат. *trāchea* – трахея < гр. *trācheîa* – дихальне горло < *trāchys* – шорсткий, нерівний). Частина дихального шляху в людини й наземних хребетних тварин, через яку надходить повітря з гортані до легенів. *Синонім:* дихальне горло.

ТРИБА (лат. *tribus*) – таксономічна категорія, що займає проміжне положення між підродиною і родом. Ранг триби прийнято Міжнародними кодексами ботанічної, зоологічної та бактеріологічної номенклатури. Застосовується для об'єднання близьких родів (наприклад, пирій, жито, пшениця, ячмінь та інші становлять трибу пшеничних *Triticeae*). Для латинських назв триб у номенклатурі рослин і бактерій прийнято закінчення -*eae* (наприклад, триба білоусових родини злаків – *Nardeae*), а в зоології – *-ini* (наприклад, триба браконінових – *Braconini*). Інколи триби поділяють на підтриби (*subtribus*).

ТРИВА́ЛІСТЬ (укр. *тривати* < пол. *trwać* – тривати; існувати; витримувати; чекати < прасл. *trъvati* – тривати; існувати < праіє. *trva-* –

тривати, відбуватися; існувати; чекати; терпіти). Час, період, строк, протягом якого щось діє, відбувається, існує. *Синоніми*: тривання, період, час, термін.

ТРО́ПІК – це конечна паралель, на яку сонячні промені один раз на рік, у день літнього сонцестояння, падають вертикально (у Північній півкулі це відбувається 22 червня, а у Південній – 22 грудня).

ТРОПІ́ЧНИЙ (укр. *тронік*; англ. *tropic* – тропік; лат. *tropicus* – поворотний; гр. *tropikos* – поворотний; праіє. *trep-* – повертати; нагинати). Властивий тропікам, розташований чи поширений у тропіках.

ТРОПІ́ЧНИЙ (ЖАРКИЙ) ПОЯС розташований між Північним та Південним тропіками.

ТРУБИ ЗОРОВІ. Загальна назва оптичних приладів, призначених для спостереження за віддаленими предметами. Приклади: підзорна труба, бінокль, телескоп, далекомір, перископ і т. ін.

ТЎЛУ́Б (укр. *тулуп* – кожух; шкіряний мішок з цілої шкури кози < крим.- тат. *tulup* – мішок; кисет). Тіло людини або тварини. *Синонім*: тіло.

ТЎМА́Н (кар. *tuman* – туман, морок < дтюрк. *tum-* – обволікати, окутувати). Скупчення найдрібніших крапель води або кристалів льоду в нижніх шарах атмосфери, яке робить повітря непрозорим. *Синоніми*: імла, морок.

ТЎНДРА (фін. *tunturi* – висока безліса гора). Безлісна природна зона вічної мерзлоти з моховолишайниковим і розрідженим чагарниковим покривом, розташована в північній півкулі на північ від тайги.

ТЯЖІ́ННЯ (укр. *тягнути* < прасл. *tegnoti* – тягнути < праіє. *tenagh-* – тягнути; тугий, важкий). **1.** Властивість тіл притягатися одне до одного. *Синонім*: притягання. *Антонім*: відштовхування. **2.** Потяг, прихильність, пристрасть до кого-, чого-небудь. *Синоніми*: потяг, прихильність, пристрасть, приязнь, жага, снага, покликання, прагнення, поривання, стремління. *Антоніми*: неприязнь, неприхильність, непривітність, антипатія, ворожість, відроза, огида.

ТЯЖІ́ННЯ ЗЕМНЕ. Явище, що полягає у властивості тіл притягатися до Землі. *Синоніми*: притягання, гравітація.

У

УГРУПУВА́ННЯ (укр. *у-* + *група* < нім. *Gruppe* – група < фр. *groupe* – група < іт. *gruppo* – група < праіє. *ger-* – збирати, скликати, гуртуватися). **1.** Сукупність осіб, об'єднаних на основі спільності поглядів, діяльності, творчих інтересів тощо. *Синоніми*: група, фракція. **2.** Сукупність рослинних або

тваринних організмів, які постійно чи тимчасово співіснують де-небудь.
Синонім: скупчення.

УГРУПУВАННЯ ПРИРОДНЕ. Сукупність взаємопов'язаних між собою живих організмів, які тривалий час живуть на певній ділянці місцевості з однорідними умовами життя.

УЗБІЧЧЯ (укр. уз- – біля, коло, при + бік < прасл. *бокъ* – бік < праіє. *pǫk-* – бік; стегно). **1.** Бокова частина дороги, шосе тощо. *Синоніми*: край, боковина. **2.** Схил гори, височини, насипу тощо. *Синоніми*: схил, спад, узгір'я.

УЗГІР'Я (укр. уз- біля, коло, при + гора < прасл. *gora* – гора < праіє. *gwor-* – гора; купа; множина). **1.** Невисока гора, невелика височина тощо. *Синоніми*: узвиштя, височина, гірка. **2.** Схил гори, височини тощо. *Синоніми*: схил, спад, узбіччя.

УЗІМКУ (укр. у- + зима < прасл. *zima* – зима < праіє. *ǵhim-* – зима, зимовий час). У зимовий час. *Синоніми*: зимою, узимі, узіму, холодами.

УЗЛІСНЯ (укр. уз- – біля, коло, при + ліс < прасл. *lěsъ* – простір порослий деревами, особливо листяними; дерева, особливо листяні; дерево як будівельний матеріал). Смуга на краю лісу. *Синоніми*: край лісу, узлісок.

УЛІТКУ (укр. у- + літо < прасл. *lěto* – найтепліша пора року; рік < праіє. *lěto-* теплий сезон, літо; відрізок часу.). Літньою порою. *Синоніми*: літом, уліті, теплою порою.

УЛОГОВИНА (лат., англ.: *cavus*; англ. *hollow*) – зниження на земній поверхні, замкнуте майже з усіх сторін.

УМИРАТИ (укр. у- + мерти < прасл. *merti* – умирати < праіє. *mer-* – умирати). Переставати жити, існувати. *Синоніми*: конати, кінчатися.

УРАГАН (фр. *ouragan* – ураган < ісп. *huracan* – ураган < таїно [мова антильських туземців] *hurakan* – ураган). Вітер великої руйнівної сили з швидкістю понад 35 м/с. *Синоніми*: буря, буревій.

УРОЖАЙ (укр. *уродити* < у- + *родити* < рід < прасл. *rodъ* – рід, покоління). **1.** Загальна кількість зерна, овочів, плодів фруктових дерев, ягід, грибів і т. ін., що уродилися. **2.** Велика кількість, багатий збір вирощеного зерна, різних плодів і т. ін.

УРОЖАЙНИЙ (укр. *уродити* < у- + *родити* < рід < прасл. *rodъ* – рід, покоління). Прикметник до **урожай**.

УЩЕЛИНА (укр. у- + щілина < *заст.* щіль < прасл. *ščelъ* – щілина < праіє. *skel-* – різати, розсікати). Вузька і глибока западина між горами. *Синоніми*: розпадина, розколина, прірва, провалля.

УЯВИТИ (укр. у- + *явити* – показати; зобразити; виявити < прасл. *javiti* – явити < праіє. *āwis-* – виявляти, відкривати; показувати). **1.** Вікликати у своїх

думках, своїй свідомості який-небудь образ, картину, дію тощо. *Синоніми*: відобразити, згадати, подумати. **2.** Зрозуміти що-небудь на підставі досвіду, одержаної інформації тощо. *Синоніми*: зрозуміти, усвідомити, узнати.

УЯВЛЕННЯ (укр. *уявити* < у- + *явити* < прасл. *javiti* – виявляти, показувати < праіє. *āwis-* – виявляти, відкривати; показувати). Дія за значенням **уявити**.

УЯВЛЕННЯ СИСТЕМНЕ. Розуміння об'єкта дослідження як системи взаємопов'язаних елементів, яка функціонує як єдине ціле. *Синонім*: системне мислення, системний підхід.

Ф

ФАКТОР (лат. *factor* – чинник < *facere* – робити, спричиняти). Те саме, що **чинник**.

ФЕНОЛОГІЯ (від грец. *φαίνω* – показую, виявляюсь і *λόγος* – вчення) – наука про сезонні явища в природі.

ФЕРМЕНТ (нім. *Ferment* – фермент < лат. *fermentum* – бродіння; дріжджі, закваска). Складна органічна речовина, яка бере участь у хімічних процесах в живих організмах. *Синонім*: ензим.

ФІЗИКА (лат. *physica* – наука про природу < гр. *physikos* – природний, природничий < *physis* – натура, природа). Наука про будову, загальні властивості та закони руху матерії.

ФІЗИЧНИЙ (укр. *фізика* < лат. *physica* – наука про природу < гр. *physikos* – природний, природничий < *physis* – натура, природа). **1.** Пов'язаний з **фізикою**. *Синоніми*: матеріальний, предметний, речовий. *Антоніми*: нематеріальний, уявний, ілюзорний. **2.** Стосовний до організму людини – його будови, зовнішнього вигляду, стану та відчуттів. *Синонім*: тілесний. *Антоніми*: духовний, моральний.

ФІЗІОЛОГІЧНИЙ (укр. *фізіологія* < лат. *physiologia* – природознавство, філософія природи < гр. *physiologia* – природознавство < *physis* – природа + *logos* – учення, слово). Стосовний до **фізіології**.

ФІЗІОЛОГІЯ (лат. *physiologia* – природознавство, філософія природи < гр. *physiologia* – природознавство < *physis* – природа + *logos* – учення, слово). **1.** Наука про життєдіяльність цілісного організму та його окремих частин – клітин, органів та функціональних систем. **2.** Сукупність життєвих процесів, які відбуваються в організмі та його частинах.

ФІЗИОЛОГІЯ РОСЛИН – наука, що вивчає всі процеси діяльності та функції рослинного організму, їх взаємозв'язки та зв'язки з навколишнім оточенням.

ФІЗИЧНЕ ВИВІТРЮВАННЯ здійснюється під дією різних змін температури та вітру.

ФІЗИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЗЕМЛІ – її температурні характеристики, густина речовини, тиск і магнетизм.

ФІТОНІМ – власне ім'я будь-якої рослини.

ФІТОЦЕНОЗ (від грец. *phyton* – рослина і *koinos* – загальний, спільний), або **рослинне угруповання** – закономірне поєднання рослин на тій чи іншій території з певними взаємостосунками між ними і з властивими їм умовами місцезростання.

ФЛОРА (лат. *flora*) – історично сформована сукупність видів рослин, поширених на певній території (флора Європи), або на території з певними умовами («флора боліт») у даний час або в минулі геологічні епохи.

ФЛОРИСТИКА – розділ ботаніки, предметом вивчення якого є флора – історично сформована сукупність видів рослин, поширених на певній території або на території з певними умовами у даний час або в минулі геологічні епохи.

ФЛЮГЕР (гол. *vleugel* – крило). Пристрій, яким визначають напрям і швидкість вітру. Синоніми: погоднік, млинок.

ФОРМА (лат. *forma* – форма, вигляд, подoba < праіє. *por-* – вигляд, зовнішність). **1.** Зовнішній вигляд предмета. *Синоніми:* контур, силует, обрис, кшталт, конфігурація. **2.** Пристрій, за допомогою якого певній масі надають відповідного вигляду. *Синоніми:* штамп, опока, шаблон. **3.** Спеціальний однаковий за кольором, кроєм та іншими ознаками одяг для військових, учнів, спортсменів тощо. *Синоніми:* уніформа, однострій.

ФОРМУВАННЯ (укр. *форма* < лат. *forma* – форма, вигляд, подoba < праіє. *por-* – вигляд, зовнішність). **1.** Дія за значенням **формувати**. **2.** Сформована військова частина.

ФОРМУВАТИ (укр. *форма* < лат. *forma* – форма, вигляд, подoba < праіє. *por-* – вигляд, зовнішність). **1.** Надавати чому-небудь певної форми (у значенні 1), вигляду тощо. **2.** Виготовляти що-небудь за допомогою форми (у значенні 2). **3.** Організовувати, створювати що-небудь, наприклад, військову частину, яка повинна мати певну кількість осіб, відповідне спорядження тощо. *Синоніми:* організовувати, комплектувати.

ФРУКТ (лат. *fructus* – утвір, плід; користь; насолода < праіє. *prīt-* – насолоджуватися, мати задоволення). Соковитий їстівний плід деяких дерев і кущових рослин (звичайно садових).

ФУНКЦІЯ (лат. *fūctiō* – діяльність, виконання < *fungere* – здійснювати, виконувати). **1.** Чийсь обов'язок, призначення чого-небудь. *Синоніми:* обов'язок, повинність, завдання, призначення, роль. **2.** Фізіологічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин. *Синоніми:* діяльність, робота.

Х

ХАЌС (гр. *chaos* – первісний безформний стан світу; безкінечний простір < **chainō** розкриваюся, розверзаюся). Безладне нагромадження, скупчення чого-небудь. *Синоніми:* безладдя, безлад, непорядок, плутанина.

ХАРАКТЕР (лат. *charactēr* – особливі властивості, своєрідність, відбиток < гр. **charakter** відмінна риса, ознака). **1.** Сукупність стійких психічних властивостей людини, її особистих рис, що виявляються в поведінці та діяльності. *Синонім:* вдача, натура, норов, темперамент. **2.** Твердість у досягненні чого-небудь. *Синоніми:* сила волі, витримка, стійкість, наполегливість, твердість, самовладання, принциповість, впертість. *Антоніми:* безсилля, слабкість, знемога, делікатність, м'якість, поблажливість, покірність. **3.** Сукупність визначальних властивостей, ознак якого-небудь предмета, фізичного або психічного явища, його типові риси. *Синоніми:* тип.

ХАРАКТЕРИЗУВАТИ (укр. характер < лат. *charactēr* – тавро, особлива властивість < гр. *charakter* – відмінна риса, ознака). **1.** Описувати, визначати якісь ознаки, особливості кого-, чого-небудь. *Синоніми:* атестувати, окреслювати. **2.** Становити якісь риси, особливості кого-, чого-небудь.

ХАРАКТЕРІСТИКА (укр. *характер* < лат. *charactēr* – тавро, особлива властивість < гр. *charakter* – відмінна риса, ознака). **1.** Сукупність визначальних особливостей, ознак кого-, чого-небудь. *Синонім:* опис. **2.** Офіційний документ про чию-небудь трудову та громадську діяльність. *Синоніми:* атестація, рекомендація.

ХАРАКТЕРНИЙ (укр. *характер* < лат. *charactēr* – особливі властивості, своєрідність, відбиток < гр. *charakter* – відмінна риса, ознака). Властивий певній особі, предмету, явищу або ряду осіб, предметів, явищ. *Синоніми:* типовий, основний, чільний, притаманний, своєрідний, специфічний, виражений, прикметний, визначальний. *Антоніми:* нехарактерний, невластивий, рідкісний, винятковий, незвичайний, особливий, видатний.

ХАРЧІ (укр. *харч* – їстівні припаси, їда < тур. *harç* – витрати, пайок, раціон < араб. *ḥarġ* – витрати, пайок, раціон). **1.** Те, що їдять і п'ють. *Синоніми:* їда, продукти, продовольство, провізія. **2.** Те саме, що **харчування 1**.

ХАРЧУВА́ННЯ (укр. *харч* – їстівні припаси, їда < тур. *harç* – витрати, пайок, раціон < араб. *ḥarġ* – витрати, пайок, раціон). **1.** Забезпечення організму їжею. *Синоніми:* годування, живлення. **2.** Те саме, що **харчі** 1.

ХАРЧУВАННЯ ЗДОРОВЕ. Харчування, яке забезпечує ріст, нормальний розвиток і життєдіяльність людини, а також сприяє зміцненню її здоров'я та профілактиці захворювань.

ХА́ЩА (прасл. *hvast-* – густий чагарник). Густі зарості дерев, кущів, трав і т. ін. *Синоніми:* нетрі, гущавина, чагарник.

ХВИЛІ́НА (укр. *хвиля* – хвилина; короткий відрізок часу, мить < пол. *chwila* – хвилина; мить, момент < нім. *Weile* – певний час). **1.** Одиниця виміру часу, що дорівнює 60 секундам або 1/60 години. **2.** Короткий відрізок часу. *Синоніми:* мить, момент, хвиля.

ХВІ́ЛЯ (пол. *fala* – хвиля < нім. *Welle* – хвиля, вал; циліндр < праіє. *wel-* – обертатися, крутитися). **1.** Водяний вал, що утворюється від коливання водної поверхні. *Синоніми:* вал, бурун. **2.** Поширення в повітрі диму, пари, туману тощо. **3.** Потік світла, звуків, пахощів, який напливає, поширюється, ніби водяний вал. *Синоніми:* потік, плин.

ХВІ́СТ (прасл. *hvošť* – хвіст; те, чим можна мазати < *hvoštati* – махати, бити). **1.** Придаток на задній частині тіла тварини або звужена кінцева частина тіла (у плазунів, риб, морських тварин і деяких комах). **2.** Кінцева, крайня частина, кінчик чого-небудь (хвіст паперового змія, кінчик мотузки, завитка підпису, літери, цифри, орнаменту тощо). **3.** Задня, кінцева частина літального апарата (літака, ракети і т. ін.).

ХВО́ЙНИЙ (укр. *хвоя* – сосна, глиця < прасл. *hvoja* – хвоя, сосна, глиця < праіє. *skhwoi-* – голка; колючка; хвоїна). Прикметник до **хвоя**. *Антонім:* листяний.

ХВОРО́БА (укр. *хворий* < прасл. *hvorъ* – хворий < праіє. *khewor-* – хворіти, бути калікою). Порушення нормальної життєдіяльності організму під впливом несприятливих чинників внутрішнього або зовнішнього середовища. *Синоніми:* захворювання, недуга, неміч, нездоров'я, нездужання.

ХВО́РИЙ (прасл. *hvorъ* – хворий < праіє. *khewor-* – хворіти, бути калікою). Який має яку-небудь хворобу. *Синоніми:* нездоровий, недужий, слабкий. *Антонім:* здоровий.

ХВО́Щ (прасл. *hvoštjъ* – хвощ < *hvošť* – хвіст; те, чим можна махати < *hvoštati* – махати, бити). Багаторічна трав'яниста рослина з гіллястим стеблом і лускуватим листям, яка розмножується та розповсюджується за допомогою спор.

ХВО́Я (прасл. *hvoja* – хвоя < праіе. *skhwoi-* – голка; колючка; хвоїна). Голчасте або лускоподібне листя деяких рослин (сосни, ялини, ялівця тощо). *Синоніми*: шпильки, голки, глиця. *Антонім*: листя.

ХИЖА́К (укр. *хижий* < діал. *xítimti* – хапати, брати < прасл. *hytiti* – хапати, брати). Хижа тварина.

ХИЖИ́Й (укр. діал. *xítimti* – хапати, брати < прасл. *hytiti* – хапати, брати). Той, що живиться іншими тваринами (про тварин і деяких рослин).

ХІД (укр. *ходити* < прасл. *hoditi* ходити < праіе. *sod-* – ходити [з наступним слов'янським переходом *s* у *h*]). **1.** Переміщення кого-, чого-небудь у якомусь напрямі. *Синоніми*: рух, переміщення. *Антоніми*: стояння, непорушність, заціпеніння. **2.** Прохід для переміщення куди-небудь. *Синоніми*: прохід, хідник, коридор, тунель, лаз.. **3.** Отвір у стіні споруди, крізь який входять і виходять. *Синонім*: вхід, двері, хвіртка, люк. **4.** *перен.* Перебіг, розвиток, здійснення чого-небудь у часі. *Синоніми*: перебіг, розвиток, процес.

ХІМІ́ЧНЕ ВИВІТ́РЮВАННЯ відбувається за участю води, в якій можуть бути розчинені гази, солі, кислоти.

ХІМІ́ЧНИЙ (укр. *хімія*; лат. *chemia* вміння плавити метал; гр. *chêmia* чорна магія; єг. *khem* чорний). Стосовний до **хімії**, пов'язаний з нею.

ХІ́МІЯ (лат. *chemia* – вміння плавити метал; гр. *chêmia* – чорна магія; єг. *khem* – чорний). Наука про склад, будову, властивості та перетворення речовин.

ХЛО́РОФІ́Л (англ. *chlorophyll* – хлорофіл < фр. *chlorophylle* – хлорофіл < гр. *khlōros* – зелений + гр. *phyllon* – листок). Зелений пігмент рослин, який має здатність поглинати світлову енергію та перетворювати її в хімічну.

ХМА́РА (прасл. *hmara* – хмара < *hmura* – хмара; морок, пітьма < праіе. *maur-* – темний; похмурий). **1.** Скупчення краплин води, кристаликів льоду або їхньої суміші в атмосфері у вигляді суцільної маси світлого або темного кольору, що несе дощ, град чи сніг. **2.** Суцільна маса дрібних летючих частинок чого-небудь (дим, пари, пилу, снігу тощо).

ХМА́РНИЙ (укр. *хмара* < прасл. *hmara* – хмара < *hmura* – хмара; морок, пітьма < праіе. *maur-* – темний; похмурий). Прикметник до **хмара** **1.** *Синоніми*: похмурий, хмурий, захмарений, затьмарений, тьмянний, непривітний, сірий. *Антоніми*: сонячний, ясний, світлий, погожий, променистий, прозорий.

ХМА́РНИ́СТЬ (укр. *хмара* < прасл. *hmara* – хмара < *hmura* – хмара; морок, пітьма < праіе. *maur-* – темний; похмурий). Покриття неба хмарами.

ХРЕБЕ́Т (прасл. *hrьbьtь* – хребет; спина < праіе. *kherb-* – твердий; сухий). Осьовий скелет хребетних тварин і людини, який складається з окремих хребців, сполучених між собою міжхребцевими хрящами, суглобами й зв'язками. *Синонім*: спина.

ХРЕБЕТ ГІРСЬКИЙ. Ряд гір, розташованих в одному напрямі.
Синоніми: гірське пасмо, кряж.

ХРЕБЕ́ТНИ (укр. *хребет* < прасл. *hrъbьtь* – хребет, спина < праіє. *kherb-* – твердий; сухий). Підтип найвище організованих тварин, які мають двобічно симетричне тіло, хребет і череп, у якому міститься головний мозок.

ХРЕБЕ́ЦЬ (укр. *хребет* < прасл. *hrъbьtь* – хребет, спина < праіє. *kherb-* – твердий; сухий). Окрема кістка, що є складовою частиною хребта тварини і людини.

ХРЯЩ (прасл. *hręščь* – хрящ < *hręstati* – хрустіти < *hrqst* – хруст [звуконаслідувальне утворення]). Гнучка й пружна тканина, що з'єднує кістки скелета.

ХУДО́БА (укр. *худий* < прасл. *hudь* – худий; бідний, убогий; незначний). Чотириногі свійські сільськогосподарські тварини. Приклади: корови, вівці, свині.

ХУРТОВІ́НА (укр. *давн. хуртуна* < гр. *phurtuna* – буря, ураган; нещастя, лихо). Сильний вітер зі снігом. *Синоніми:* буря, віхола, завірюха, заметіль, метелиця.

Ц

ЦА́РСТВО – це таксономічна категорія найвищого рангу після домену. В деяких класифікаціях, особливо застарілих, таксономічною категорією найвищого рангу вважається саме царство або імперія. Царство підрозділяється на менші групи: типи (звичайно для тварин) або відділи (звичайно для рослин).

ЦВІСТІ́ (укр. *цвіт* < прасл. *kvěť* – квітка; колір; фарба < *kveit-* – цвісти, квітувати < праіє. *kwei-* – цвісти, квітувати). **1.** Мати квіти, вкриватися квітами, цвітом. *Синонім:* квітувати. **2. перен.** Бути в розквіті сил, молодості, вродливим (переносно про людину).

ЦВІТ (прасл. *kvěť* – квітка; колір; фарба < *kveit-* – цвісти, квітувати < праіє. *kwei-* – цвісти, квітувати). **1.** Квітки на рослині в період квітання. *Синоніми:* квітки, пелюстки. **2. перен.** Кращі люди якогось суспільного середовища (переносно). *Синоніми:* найкращі, вершки, еліта.

ЦЕНТ́Р (нім. *Zentrum* – центр < лат. *centrum* – ніжка циркуля, осереддя кола < гр. *kentron* – вістря; осереддя < *kenteō* – колю, жалю < праіє. *kent-* – втикати, колоти). **1.** Середина чого-небудь. *Синонім:* ядро. *Антонім:* край. **2.** Місто, великий населений пункт, який має адміністративне, промислове, культурне і т. п. значення для якоїсь місцевості, країни. *Синонім:* столиця. *Антоніми:* периферія, провінція. **3.** Сукупність нервових клітин, які регулюють

ту чи іншу функцію організму, наприклад, дихальний центр, який розташований у головному мозку. *Синонім*: вузол.

ЦИБУЛІНА (укр. *цибуля*; пол. *cybula* – цибуля; лат. *caera* – цибуля; праіє. *kaip-* – цибуля; цибулина). **1.** Потовщена, переважно куляста частина стебла деяких рослин, яка складається зі щільно розташованих м'ясистих листків і звичайно міститься в землі; як правило, підземний пагін з коротким сплющеним стеблом – денцем, і лусковидними, м'ясистими листками, які запасують воду з розчиненими в ній поживними речовинами, переважно цукрами. **2.** Головка цибулі.

ЦИКЛ (лат. *cyclus* – коло < гр. *kyklos* – коло; коловий рух < праіє. *kwel-* – колесо; обертання). Послідовний ряд взаємозв'язаних явищ, процесів, робіт, який завершується протягом певного проміжку часу. *Синоніми*: оберт, коло, кругообіг.

ЦИКЛ ЖИТТЄВИЙ. Період життя організму від злиття жіночої та чоловічої статевих клітин до біологічної смерті.

ЦИКЛІЧНИЙ (укр. *цикл* < лат. *cyclus* – коло < гр. *kyklos* – коло; коловий рух < праіє. *kwel-* – колесо; обертання). Прикметник до **цикл**.

ЦИРКУЛЮВА́ТИ (нім. *zirkulieren* – циркулювати < лат. *circulāri* – робити коло). Здійснювати рух по колу. *Синоніми*: обертатися, оббігати.

ЦИРКУЛЯ́ЦЯ (укр. *циркулювати* < нім. *zirkulieren* – циркулювати < лат. *circulāri* – робити коло). Дія за значенням **циркулювати**.

ЦУ́КОР (пол. *sukier* – цукор < нім. *Zucker* – цукор < іт. *zucchero* – цукор < лат. *succarum* – цукор). Солодка на смак біла кристалічна речовина, що виготовляється з цукрових буряків, цукрової тростини тощо і використовується як продукт харчування.

Ч

ЧАВУ́Н (крим.-тат. *čojun* – чавун). **1.** Сплав заліза з вуглецем, з якого виготовляють сталь або виливають металеві вироби. **2.** Посудина, горщик із такого сплаву. *Синоніми*: казан, котел.

ЧАС (прасл. *časъ* – час; година). Тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами тощо.

ЧАСТІ́НА (прасл. *čęstь* – частка; земельна ділянка < праіє. *kwest-* – частина, доля). **1.** Окрема одиниця, пайка, шматок тощо, які відділяються від чогось цілого. *Синоніми*: одиниця, частка, пайка, шматок, уривок. **2.** Складова одиниця, елемент цілого. *Синоніми*: складова, елемент, деталь.

ЧАСТИНА СВІТУ. Окремий материк чи його значна частина разом із прилеглими островами. Зазвичай виділяють шість частин світу: Австралія і Океанія, Азія, Америка, Антарктида, Африка, Європа.

ЧАСТІНКА (укр. *частина* < прасл. *čęstь* – частка; земельна ділянка < праіє. *kwest-* – частина, доля). Зменшувальне до **частина**.

ЧАСТИНКА ЕЛЕМЕНТАРНА. Яка-небудь складова атома речовини – електрон, нейтрон, протон тощо.

ЧЕРВ (прасл. *čъrvъ* – черв, черв'як < праіє. *kwъrt-* – черв'як; гусениця; повзати). Безхребетна тварина, яка пересувається, вигинаючи своє м'яке видовжене тіло. *Синонім:* черв'як.

ЧЕРВЕНЬ (прасл. *čъrvęnъ* – червень < *čъrvъ* – черв, черв'як < праіє. *kwъrt-* – черв'як; гусениця; повзати). Шостий місяць календарного року, який має 30 днів. Назва місяця пов'язана з масовим розповсюдженням у цей період комах червця, з якої в давнину добували червону фарбу.

ЧЕРВОНА КНИГА. Офіційний міжнародний або національний документ (наприклад, Червона книга України), у якому в певному порядку занесені відомості про рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин.

ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНИ – офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних, вразливих і зникаючих видів тваринного і рослинного світу у межах України, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів і заходи щодо їх збереження.

ЧЕРЕВО (прасл. *červo* – живіт; шкіра < праіє. *ker-* – шкіра; різати). Частина тіла людини і тварини, в якій містяться шлунок, кишечник і т. ін. *Синоніми:* пузо, живіт, нутро.

ЧЕРЕВЦЕ (укр. *черевце* < прасл. *červo* – живіт; шкіра < праіє. *ker-* – шкіра; різати). **1.** Зменшувальне до **черевце**. **2.** Задня частина тіла у членистоногих тварин.

ЧЕРЕП (прасл. *čerъ* – глиняний горщик; череп). Скелет голови хребетних тварин і людини.

ЧЕРЕПАХА (прасл. *čerpaħa* – черепаха < *čerъ* – глиняний горщик; череп). Покритий роговим або шкірястим панциром плазун, який повільно рухається на коротких кінцівках, що, як і голова, можуть втягуватися в панцир.

ЧЕРЕПАШКА (укр. *черепаха* < прасл. *čerpaħa* черепаха < *čerъ* глиняний горщик; череп). **1.** Загальноживана назва моллюсків із стулчастим або іншим твердим захисним покриттям. *Синонім:* ракушка. **2.** Тверде захисне покриття деяких моллюсків у вигляді стулок або витої коробочки. *Синоніми:* мушля, ракушка. **3.** Зменшувальне до **черепаха**.

ЧІННИК (укр. *чинити* – робити < прасл. *činiti* – робити; стежити за порядком < праіє. *kwejn-* – дія; порядок; належний спосіб). Причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис. *Синоніми*: фактор, агент, причина, рушійна сила, умова.

ЧИСЛОВИЙ МАСШТАБ – дріб, чисельник якого одиниця виміру довжини (1 см), а знаменник – число, яке показує, у скільки разів зменшена віддаль між вказаними точками при переносі на площину.

ЧІСТИЙ (прасл. *čistъ* – чистий; проціджений < *cěditi* – цідити < праіє. *k'ěid-* – відділяти, відтинати). **1.** Нічим не забруднений, не замазаний, не запилений. *Синоніми*: не брудний, не замащений, не закаляний, не запилений. *Антоніми*: нечистий, брудний, замащений, закаляний, запилений. **2.** Який не містить домішок, чого-небудь побічного, зайвого. *Синоніми*: очищений, добірний, натуральний. **3.** Який має нічим не зайняту поверхню. *Синоніми*: вільний, не засмічений. *Антоніми*: зайнятий, засмічений. **4.** Який відзначається високими моральними якостями. *Синоніми*: правдивий, чесний, порядний, щирий, відвертий, прямий, незаплямлений, незаплямований. *Антоніми*: неправдивий, брехливий, нещирий, фальшивий, облудний, лицемірний, лукавий, слизький, дволикий, криводушний, негідний, низький.

ЧЛЕН (прасл. *čelnъ* – член, частина тіла < праіє. *kel-* – підійматися, височіти; пагорок). **1.** Частина тіла людини або тварини (переважно про кінцівки). **2.** Особа, яка входить до складу певної групи людей, до якої-небудь організації, товариства, об'єднання тощо.

ЧЛЕНІК (укр. *член* < прасл. *čelnъ* – член, частина тіла < праіє. *kel-* – підійматися, височіти; пагорок). Одна з рухомих або злитих частин, на які діляться кінцівки та тіло деяких тварин (наприклад, комах) і частини тіла рослин (наприклад, листки акації білої та стебло опунції). *Синонім*: сегмент.

ЧЛЕНИСТОНОГІ. Тип безхребетних тварин, тіло і кінцівки яких поділені на членики (сегменти). Він включає комах, раків, павуків та багатоніжок.

ЧОРНОЗЕМ (укр. *чорний* + *земля* < прасл. *zemja* – земля < праіє. *ghđet-* – земля). Родючий чорний ґрунт, багатий на перегній, що утворився переважно в степових і лісостепових районах.

ЧУТТЯ (укр. *чутти* < прасл. *čuti* – сприймати чуттєві враження, розуміти, пильнувати < праіє. *kew-* – звертати увагу, спостерігати; діставати чуттєві враження). **1.** Здатність відчувати, сприймати зовнішні подразнення. *Синоніми*: відчуття, сприйняття, почуття, відчування, почування, свідомість, пам'ять, притомність. *Антоніми*: безпам'ятство, зомління, непритомність, безтямність, забуття. **2.** Психічний стан людини, зумовлений її переживаннями, враженнями.

Синоніми: відчуття, розуміння, усвідомлення, осмислення, осягнення. *Антоніми:* дурість, тупість, глупота, глупство, нерозум, недоумство, неглузд.

3. Здатність переживати, палко відгукуватися на життєві події, душевно захоплюватися чим-небудь. *Синоніми:* хвилювання, збудження, піднесення, порив, наснага, захват, екстаз, запал, натхнення, завзяття. *Антоніми:* байдужість, апатія, знеохота, млявість, неухважність.

4. Глибоке відчуття потягу до когось-небудь, душевної прихильності. *Синоніми:* кохання, любов, почуття, поклоніння, ніжність, відданість, прихильність, душевність, сердечність, чуйність. *Антоніми:* ненависть, відраза, огида, відворот, антипатія, ворожість.

Ш

ШАР (етимологія не з'ясована). Суцільна маса однорідної речовини відносно постійної товщини, що вкриває когось-, що-небудь або знаходиться між іншими подібними утвореннями. *Синоніми:* пласт, ярус.

ША́ХТА (пол. *szachta* – шахта < нім. *Schacht* – шахта < праіє. *skǣp-* – шкребти). **1.** Гірниче підприємство, що видобуває корисні копалини підземним способом; місце підземного їх видобування. *Синоніми:* копальня, рудня. **2.** Вертикальна подовжена порожнина в деяких спорудах і пристроях, наприклад, у печах, ліфтах.

ШВІ́ДКІСТЬ (укр. *швидкий* < пол. *szwytki* – спритний, меткий < нім. *(ge)schwind* – швидкий; спритний < праіє. *gwheid-* – сильний; швидкий). Стрімкість руху когось-, чого-небудь або поширення чогось. *Синоніми:* стрімкість, прудкість, хуткість, темп.

ШЕРСТЬ (прасл. *šьrstь* – шерсть < праіє. *ķers-* – шерсть, щетина). Волосяний покрив тварин. *Синоніми:* вовна, щетина.

ШЕСТЕРНЯ́ (укр. *шість* < прасл. *šestь* – шість < праіє. *seks-* – шість). Те саме, що **шесті́рня**.

ШЕСТИ́РНЯ (укр. *шестерня* – колесо у млині < *шість* < прасл. *šestь* – шість < праіє. *seks-* – шість). Зубчасте колесо, яке передає обертальний рух від одного вала механізму до іншого.

ШИРИ́НА (укр. *шир* – протяжність чогось у поперечнику < прасл. *širь* – шир, ширина < праіє. *swer-* – широкий; просторий; далекий). Протяжність чогось-небудь у поперечнику.

ШИРОТА́ (укр. *шир* – протяжність чогось у поперечнику < прасл. *širь* – шир, ширина < праіє. *swer-* – широкий; просторий; далекий). Відстань від екватора по меридіану, виражена в градусах кута між прямою лінією в даній точці та площиною екватора.

ШІШКА (прасл. *šiška* – шишка; гуля; куля; дзига). Суцвіття хвойних та деяких інших рослин, переважно круглої чи овальної форми, вкрите лусочками.

ШКАЛА (нім. *Skala* – шкала < іт. *scala* – сходи, драбина; шкала < лат. *scālae* – драбина, сходи). Лінійка або циферблат із поділками в різних вимірювальних приладах.

ШКІДЛИВИЙ (укр. *шкода* < пол. *szkoda* – шкода; жаль < нім. *Schaden* – шкода < праіє. *skēth-* – шкодити; ранити; сваритися). Який завдає шкоди здоров'ю, збитків кому-, чому-небудь чи в чомусь, негативно впливає на когось, щось. *Синоніми*: отруйний, небезпечний, нездоровий, згубний, злісний, вадливий, фатальний. *Антонім*: корисний, придатний, цілющий, благотворний, добрий, вигідний, прибутковий.

ШКІДНИК (укр. *шкода* < пол. *szkoda* – шкода; жаль < нім. *Schaden* – шкода < праіє. *skēth-* – шкодити; ранити; сваритися). **1.** Тварина, комаха, рослина, гриб, мікроорганізм, що завдає шкоди сільському, лісовому й складському господарству. **2.** Людина, яка завдає шкоди, збитків кому-, чому-небудь.

ШКІРА (пол. *skóra* – шкіра; лушпиння < прасл. *skora* – шкіра; кора; лушпиння < праіє. *skor-* – відтинати; відділяти; різати; рубати). Зовнішній захисний покрив тіла людини і тварин, який слугує також органом дотику.

ШЛУНОК (нім. *Schlund* – глотка, горло; паща < праіє. *sleug-* – ковтати; поглинати; пожирати). Орган травлення людини, хребетних та більшості безхребетних тварин, що являє собою розширену частину травного тракту.

ШЛЯХ (пол. *szlak* – дорога < нім. *Schlag* – удар; слід [особливо від коня]; дорога < праіє. *slak-* – бити, уражати). Смуга землі, призначена для їзди та ходіння. *Синонім*: дорога.

ШТУЧНИЙ (укр. *штука* < нім. *Stück* – штука, шматок). Те саме, що **рукотворний**.

ШУМ (прасл. *šumъ* – шум, гуркіт; буря; гомін). Безладна сукупність різноманітних звуків, які швидко змінюються за частотою і силою. *Синоніми*: шелест, шарудіння, шурхіт, шаркання, гуркіт, грюкання, рокотіння, гудіння, гуготіння, ревіння. *Антоніми*: тиша, спокій, затишок, безголосся, безмовність.

Щ

ЩЕЛЕПА (прасл. *ščelpъ* – щелепа; букв. відколотий шматок < *ščelti* – розколювати < праіє. *skel-* – розсікати; різати). **1.** Одна з двох лицьових кісток у людини і хребетних тварин, в яких тримаються зуби. **2.** Одна з двох додатків ротового апарата у членистоногих для захоплення і часто подрібнення їжі.

ЩІЛИНА (укр. *щіль* < прасл. *ščelь* – щілина < праіє. *skel-* – розсікати; різати). Вузкий довгастий отвір. *Синоніми*: шпарина, тріщина, розколина.

Я

ЯВИЩЕ (укр. *явити* – показати; зобразити; виявити < прасл. *javiti* – явити, показати < праіє. *āwis-* – уявити; відкрити). Будь-який вияв змін, реакцій, перетворень і т. ін., що відбуваються в навколишньому середовищі. *Синоніми*: феномен, подія, факт.

ЯВИЩЕ ПРИРОДНЕ. Зміна ознаки або інше перетворення, спричинене законами природи.

ЯВИЩЕ СЕЗОННЕ. Природне явище, пов'язане із зміною пір року.

ЯГОДА (прасл. *jagoda* – ягода < давн. *jaga* – ягода < праіє. *ǵag-* – плід, ягода; їстівний). Соковитий, багатонасінний, невеликого розміру плід трав'яних і кушових рослин.

ЯДЕРНИЙ (укр. *ядро* < прасл. *jědro* – ядро; лоно; глибінь; зерно < *endr-* – який всередині, внутрішній < *en-* – в + *dr-* – середина, нутро). Прикметник до **ядро**.

ЯДРО (прасл. *jědro* – ядро; лоно; глибінь; зерно < *endr-* – який всередині, внутрішній < *en-* в + *dr-* – середина, нутро). **1.** Внутрішня частина земної кулі, яка починається на глибині 2900 км від поверхні. **2.** Складова частина рослинних і тваринних клітин. **3.** Центральна, позитивно заряджена частина атома, що складається з протонів та нейтронів.

ЯЗІК (прасл. *jězykъ* – язик; мова < *ęzy* – язик; мова < праіє. *enǵheu-* – язик; мова < *en-* в + *ǵheu-* – звати, закликати). Рухливий м'язовий орган у ротовій порожнині людини та хребетних тварин, який допомагає захоплювати, пережовувати й ковтати їжу, а також слугує органом смаку, а у людини ще й органом мовлення.

ЯЙЦЕ (прасл. *aǵse* – яйце [змени. від *aǵe* – яйце] < праіє. *ōj-* – яйце). Захищений від зовнішнього впливу різними оболонками та наповнений поживними речовинами утвір овальної форми, в якому розвивається зародок птахів плазунів та комах.

ЯЙЦЕКЛІТИНА (укр. *яйце* + *клітина*). Жіноча статеві клітина людини, тварин і рослин, з якої після злиття з чоловічою статевою клітиною розвивається новий організм.

ЯКІСТЬ (укр. *як* [питання про спосіб дії] < прасл. *jako* – як; що < праіє. *jā-* – як; який). Ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його

використання за призначенням. *Синоніми*: добротність, вартість, цінність, придатність, корисність, характеристика.

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ. Рівень задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини.

ЯРИ (дтюрк. *jar* – яр, розколина) – флювіальні форми рельєфу; глибокі, широкі і достатньо протяжні крутосхилі долини V-подібної форми, які виникають внаслідок ерозії пухких гірських порід тимчасовими лінійними водотоками під час потужних опадів, танення снігу, льоду чи льодовиків. Залежно від місць формування, яри бувають донними (вкладеними, вторинними) чи бічними (первинними, вихідними). *Синоніми*: балка, прірва, чортория.

ЯРИЙ (прасл. *jarъ* – весняний, весна; праіє. *jēro-* – весна, сезон; рік). Який дає урожай в рік посіву (про однорічні сільськогосподарські культури). Приклади: кукурудза, ячмінь, яра пшениця тощо. *Синонім*: яровий.

ЯРОВІЙ (укр. *ярий* – весняний; молодий; прасл. *jarъ* – весняний, весна; праіє. *jēro-* – весна, сезон; рік). Те саме, що *ярий*.

ЯРУС (етимологія не з'ясована). Один з горизонтальних рядів чогонебудь, розміщених один над одним або один під одним. *Синоніми*: пласт, шар, ряд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі: підручник. Вид. 2-е. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 408 с.
2. Васютіна Т. М., Сав'юк Г. П., Сав'юк М. І. Основи природознавства: землезнавство : навч.-метод. посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта». Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. 130 с.
3. Вахрушев Б. О., Ковальчук І. П., Комлев О. О., Кравчук Я. С. та ін. Рельєф України : навчальний посібник / за заг. ред. В. В. Стецюка. Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. 688 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2005.
5. Голуб В. М. Основи природознавства : навч. посібник для студентів факультетів початкової та дошкільної освіти вищих навчальних закладів / В. М. Голуб, Н. П. Голуб; Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. 2-ге вид., перероб. та доп. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. 453 с.
6. Дорошенко Т. М., Мацько В. В. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. / упоряд.: Т. М. Дорошенко, В. В. Мацько. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 46 с.
7. Етимологічний словник української мови : в семи томах / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982–2012.
8. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 5-те вид., опрацьоване і доповн. Львів : БаК, 2014. 530 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Karavanskyy_Sviatoslav/Praktychnyi_slovyk_synonimiv_ukrainskoi_movy_5-te_vyd_2014/
9. Карапузова Н. Д., Карапузова І. В., Помогайбо В. М., Починок Є. А. Основи природознавства. Інтегрований курс: підручник для студентів вищих навчальних закладів освіти / за ред. В. М. Помагайбо. Київ : Академія, 2014. 476 с.
10. Лисенко Н. В. Еко – око: дошкільник пізнає світ природи: навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 352 с.
11. Методика ознайомлення дітей з природою : хрестоматія / укладач Н. М. Горопаха. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.
12. Помогайбо В. Основи природознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2014. 368 с.
13. Початкова природнича освітня галузь : тезаурус-довід. для вчителів, студентів та батьків / Н. О. Власенко та ін. ; за ред. В. М. Помогайба. Полтава : Астрія, 2021. 168 с.

14. Сливка Л. В. Навчальна практика з природознавства: інформаційно-дидактичний супровід : навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта». Івано-Франківськ : НАІР, 2021. 62 с.

15. Сливка Л. В. Основи природознавства і суспільствознавства : матеріали до лекцій : навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта». Івано-Франківськ : НАІР, 2021. 112 с.

16. Сливка Л. Проблема формування науково-природничих знань здобувачів вищої освіти: теорія і практика. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2023. № 16 (48). С. 194–198. doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.16/48.27>

17. Словник іншомовних слів / укладачі С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000.

18. Dictionary of Science. 6th edition. Eds. J. Daintith, E. Martin. Oxford: Oxford University Press, 2010. 900 p. URL: https://ia601903.us.archive.org/11/items/OxfordDictionary_of_Science/32145473.pdf

19. The Faber Book of Science. Ed. J. Carey. London: Faber and Faber, 1995. 752 p.

Довідкове видання

Гуменюк Ірина Михайлівна
Сливка Лариса Володимирівна

Природнича освітня галузь
(для початкової школи)

Тезаурус-довідник для студентів спеціальності
013 «Початкова освіта»

В авторській редакції

Гуменюк І., Сливка Л. Природнича освітня галузь (для початкової школи) : тезаурус-довідник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. Івано-Франківськ, 2025. 140 с.